

R. SEREN

ÇATIŞMA ALTINDAKİ DÜNYA MİRAS ALANLARINDA
UNESCO'NUN VE TARAF DEVLETLERİN TUTUMU: DİYARBAKIR
SURLARI, HEVSEL BAHÇELERİ VE SURİÇİ BÖLGESİ

ATILIM ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

RENGİN SEREN

DOKTORA TEZİ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI

ATILIM ÜNİVERSİTESİ
2023

OCAK 2023

ÇATIŞMA ALTINDAKİ DÜNYA MİRAS ALANLARINDA UNESCO'NUN VE
TARAF DEVLETLERİN TUTUMU: DİYARBAKIR SURLARI, HEVSEL
BAHÇELERİ VE SURİÇİ BÖLGESİ

ATILIM ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

RENGİN SEREN

DOKTORA TEZİ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI

OCAK 2023

Bu tez Atılım Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tarafından onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ender KESKİNKILIÇ
Enstitü Müdürü

Bu tezin **Atılım Üniversitesi Mimarlık Alanında Doktora** derecesinin tüm gerekliliklerini karşıladığı onaylanmıştır.

Prof. Dr. Selahattin ÖNÜR
Bölüm Başkanı

RENGİN SEREN tarafından teslim edilen “ÇATIŞMA ALTINDAKİ DÜNYA MİRAS ALANLARINDA UNESCO’NUN VE TARAF DEVLETLERİN TUTUMU: DİYARBAKIR SURLARI, HEVSEL BAHÇELERİ VE SURİÇİ BÖLGESİ” başlıklı bu tezin kapsam ve kalite bakımından Doktora derecesi için yeterli olduğu düşünülmektedir.

Doç. Dr. Emel AKIN
Danışman

Prof. Dr. Sevgi Lökçe
Mimarlık Bölümü, Atılım Üniversitesi

Doç. Dr. Emel Akın
Mimarlık Bölümü, Atılım Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin Önür
Mimarlık Bölümü, Atılım Üniversitesi

Prof. Dr. Nuray Bayraktar
Mimarlık Bölümü, Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Meltem Yılmaz
Mimarlık Bölümü, Hacettepe Üniversitesi

Tarih: 20 OCAK 2023

TEZ BİLDİRİMİ

İşbu belge ile tezimde yer alan tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun olarak elde edildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, kurallar gereği bu çalışmada özgün olmayan tüm materyal ve sonuçlar için ilgili kaynakların verildiğini beyan ederim.

Rengin SEREN

ABSTRACT

THE ATTITUDE OF UNESCO AND STATE PARTIES TOWARDS WORLD HERITAGE AREAS IN CONFLICT: THE CASE OF DİYARBAKIR FORTRESS, HEVSEL GARDENS CULTURAL LANDSCAPE AND SURİCİ DISTRICT

Seren, Rengin

PhD., Department of Architecture

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Emel Akın

January 2023, # 214 pages

Dating back to 3000 BC, the ancient city of Diyarbakir has been an important focal point for the region for centuries due to its geo-political importance and has hosted many civilizations. In the second half of the 19th century, expansions outside the city walls began from the Suriçi Region, the first settlement of the city. Suriçi Region was declared an urban protected area in 1988. On July 8, 2015 “Diyarbakir Castle and Hevsel Gardens Cultural Landscape” was registered as a World Heritage Site; Suriçi Region, due to its location as the first-degree buffer zone to the registered areas, has also been taken under protection. Before the decisions taken in the 2012 Conservation Development Plan and the Site Management Plan prepared for UNESCO could be fully implemented, conflicts started in the region and entry to the area was prohibited. The conflict between December 2, 2015, and March 10, 2016, has caused spatial destruction in the area, and great damage occurred in many neighborhoods, which resulted in an intense and rapid process of spatial transformation. The main purpose of this thesis is the attitude of UNESCO and

state parties towards world heritage areas. The other aim of the thesis is to examine the effect of conflict on urban spaces. In line with this purpose, the aim of this thesis is to investigate the attitude of UNESCO, which has registered Diyarbakir Wall and Hevsel Garden as a world heritage and Suriçi as a buffer zone, and state party Turkey's during and after the conflict. Another aim of the thesis is to examine the spatial destruction of Suriçi during the conflict and the spatial change and planning process experienced after it. In this thesis, spatial transformation and planning process of the Walls, Hevsel Gardens and Suriçi before, during, and after the conflict were examined in detail, evaluated comparatively, and the attitude of UNESCO and state party Turkey's were tried to be revealed considering the reports and meeting decisions of the conflict process and aftermath. Evaluation of the findings and the data obtained reveals that there was great destruction in the area during the conflict, to which UNESCO remained as an observer and only had advisory effects towards, Evaluation of the findings and the data obtained reveals that there was great destruction in the area during the conflict, UNESCO's decisions were only advisory, UNESCO's institutional identity should be questioned once again due to the lack of sanctioning power despite its authority, and also Turkey does not comply with the recommendations of UNESCO.

Keywords: Diyarbakir Wall, Hevsel Gardens, Suriçi District, Urban Areas Under Conflict, UNESCO, World Heritage Sites

ÖZ

ÇATIŞMA ALTINDAKİ DÜNYA MİRAS ALANLARINDA UNESCO’NUN VE TARAF DEVLETLERİN TUTUMU: DİYARBAKIR SURLARI, HEVSEL BAHÇELERİ VE SURİÇİ BÖLGESİ

Seren, Rengin

Doktora, Mimarlık Bölümü

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Emel Akın

Ocak 2023, # 214 sayfa

Geçmiş M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanan kadim Diyarbakır Kenti, jeo-politik önemi nedeniyle yüzyıllar boyunca bölgenin odak noktası özelliğini taşımış, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Kentin ilk yerleşimi olan Suriçi Bölgesinde, 19. yüzyılın ikinci yarısında sur dışına açılma başlamıştır. Suriçi Bölgesi, 1988’de kentsel sit alanı ilan edilmiştir. 8 Temmuz 2015’te “Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı” Dünya Mirası olarak tescillenmiş; tescillenen alanlara 1. Derece tampon bölge konumunda olması nedeniyle, Suriçi Bölgesi de koruma altına alınmıştır. 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı ve UNESCO için hazırlanan Alan Yönetim Planı kararları uygulanamadan, bölgede çatışmalar başlamış ve alana giriş çıkışlar kapatılmıştır. 2 Aralık 2015-10 Mart 2016 arası yaşanan çatışma süreci sonucunda alanda mekânsal tahribat yaşanmış, pek çok mahallede büyük hasarlar oluşmuş; nihayetinde, yoğun ve hızlı bir mekânsal dönüşüm süreci başlamıştır. Bu tezin temel amacı, çatışma altındaki dünya miras alanlarında UNESCO’nun ve taraf devletlerin tutumunu irdelemektir. Tezin diğer amacı çatışmanın kent mekânlarındaki etkisini incelemektir. Amaca koşut olarak tezin

hedefi, Diyarbakır Surlarını, Hevsel Bahçelerini dünya miras alanı olarak ve Suriçi'ni tampon bölge olarak tescilleyen UNESCO'nun ve taraf devlet Türkiye'nin, alanda yaşanan çatışma sürecindeki ve sonrasındaki tutumunu irdelemektir. Çatışma sürecinde Suriçi'nde yaşanan mekânsal tahribatın ve sonrasındaki mekânsal değişimin ve planlama sürecinin incelenmesi tezin bir diğer hedefidir. Tezde, çatışma öncesinde, sürecinde ve sonrasında, Surlar, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi'nin mekânsal yapılanması ve planlama süreci detaylı olarak incelenmiş, karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş, çatışma sürecinin ve sonrasının raporları ve toplantı kararları temelinde UNESCO'nun ve Türkiye'nin tutumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulguların ve verilerin değerlendirilmesiyle tezde, çatışma sürecinde alanda büyük tahribatlar olduğu, UNESCO'nun kararlarının sadece tavsiye niteliğinde olduğu, yetkisi olmasına rağmen yaptırım gücünün olmaması nedeniyle UNESCO'nun kurumsal kimliğinin bir kez daha sorgulanması gerektiği, Türkiye'nin de UNESCO'nun tavsiye kararlarına uymadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri, Suriçi Bölgesi, Çatışma Altında Kent Mekânları, UNESCO, Dünya Miras Alanları.

Canım Babam Mahmut SEREN'e ve Aileme ...

TEŞEKKÜR

Bu tezin ortaya çıkmasında ve araştırma sürecinde bana her türlü desteği sağlayan ve beni cesaretlendiren danışmanım Doç. Dr. Emel Akın'a, tez çalışmam ile ilgili yaptıkları kıymetli yorumlar ve tezimin şekillenmesine katkılarından dolayı Prof. Dr. Sevgi Löke'ye ve Prof. Dr. Nuray Bayraktar'a teőekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, tez sürecimde, aramızda olmasa da varlığını her anlamda hissettiğim, kariyerim boyunca hep ilham aldığım babam Mahmut Seren'e, hayatımın her anında yanımda oldukları gibi bu zorlu süreçte de yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen annem Aynur Seren'e, kardeşlerim Yekta Seren ve Gökçe alıkoğlu Seren'e ve değerli dostlarıma teőekkürü bir borç bilirim. Son olarak, tez çalışmamla ilgili sorduğum tüm sorulara içtenlikle verdiği cevaplardan ve yardımlarından dolayı Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi eski Eş Başkanı Őerefhan Aydın'a teőekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	iii
ABSTRACT.....	iii
ÖZ	v
TABLO LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİL LİSTESİ.....	xv
SEMBOL/KISALTMA LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1	
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	7
1.1. Tarihi Çevre ve Koruma.....	7
1.2. Kentsel Sit Kavramı	9
1.3. Koruma Süreçlerinde Aktörler	9
1.4. Tarihi Çevre Korumada Uygulamalar ve Araçlar.....	13
1.4.1. Tarihi Çevrede Kentsel Yenileme	14
1.4.2. Koruma Amaçlı İmar Planları.....	16
1.5. Koruma Sorunları	18
BÖLÜM 2	
UNESCO ve DÜNYA MİRAS ALANLARI	20
2.1. UNESCO'nun Kuruluş Amacı	20
2.2. Dünya Miras Alanları ve UNESCO	21
2.3. Dünya Miras Alanları Sözleşmesi ve Uygulama Rehberi	24
2.4. UNESCO Dünya Mirası Paydaşları	27
2.4.1. Dünya Miras Merkezi	28
2.4.2. Dünya Miras Komitesi	28
2.4.3. Danışma Organları	29
2.5. Dünya Miras Alanları İçin Alan Yönetim Planı.....	33
2.6. UNESCO ve Tampon Bölge/Etkileşim Sahası	35

2.7. UNESCO'nun Dünya Miras Alanları Tutumu	36
---	----

BÖLÜM 3

ÇATIŞMA ALTINDAKİ DÜNYA MİRAS ALANLARI VE UNESCO..... 39

3.1. Silahlı Çatışma Altında Kentler	39
3.2. Tehlike Altındaki Dünya Miras Alanları ve UNESCO	41
3.3. Çatışma Nedeniyle Tehlike Altında Bulunan Dünya Miras Alanları ve UNESCO	43
3.4. Çatışma Altındaki Dünya Miras Alanlarında UNESCO'nun Tutumu: Irak ve Suriye Örnekleri	44
3.4.1. Irak:Musul Kenti	45
3.4.2 Suriye:Palmira ve Halep Antik Kenti	46

BÖLÜM 4

DİYARBAKIR SURLARI, HEVSEL BAHÇELERİ ve SURIÇİ BÖLGESİ: ÇATIŞMA ÖNCESİ, ÇATIŞMA SÜRECİ VE ÇATIŞMA SONRASI..... 48

4.1. Çatışma Öncesinde (2 Aralık 2015 Öncesi) Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi	51
4.1.1. Çatışma Öncesinde (2 Aralık 2015 Öncesi) Diyarbakır Surları	51
4.1.1.1. Dünya Miras Alanı Olarak Diyarbakır Surları: UNESCO Süreci ve Alan Yönetim Planı	54
4.1.2. Çatışma Öncesinde (2 Aralık 2015 Öncesi) Hevsel Bahçeleri	58
4.1.2.1. Dünya Miras Alanı Olarak Hevsel Bahçeleri: UNESCO Süreci ve Alan Yönetim Planı	59
4.1.3. Çatışma Öncesinde (2 Aralık 2015 Öncesi) Suriçi Bölgesi	61
4.1.3.1. Çatışma Öncesinde Suriçi'nde (2 Aralık 2015 Öncesi) Mekânsal Yapılanma.....	62
4.1.3.2. Çatışma Öncesinde Suriçi'nde (2 Aralık 2015 Öncesi) Planlama Süreci	67
4.1.3.2. Dünya Miras Alanı Tampon Bölgesi Olarak Suriçi: UNESCO Alan Yönetim Planı.....	81

4.1.3.3. Çatışma Öncesinde Suriçi'nin Mekânsal Biçimlenme ve Planlama Süreci: Özet-Tablo.....	85
4.1.4. Çatışma Öncesinde Suriçi'nin Demografik Yapısı	87
4.2. Çatışma Sürecinde (2 Aralık 2015-9 Mart 2016) Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Mevcut Durum	90
4.3. Çatışma Sonrasında (9 Mart 2016 Sonrası) Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi: Mevcut Durum ve Uygulanan/Uygulanması Planlanan Projeler.....	92
4.3.1. Çatışma Sonrasında (9 Mart 2016 Sonrası) Diyarbakır Surları.....	93
4.3.1.1.Diyarbakır Surlarında Uygulanması Planlanan/Uygulanan Projeler.....	94
4.3.2. Çatışma Sonrasında (9 Mart 2016 Sonrası) Hevsel Bahçeleri.....	94
4.3.2.1. Hevsel Bahçelerinde Uygulanan/ Uygulanması Planlanan/ Projeler.....	95
4.3.3. Çatışma Sonrasında (9 Mart 2016 Sonrası) Suriçi Bölgesi	96
4.3.3.1. Çatışma Sonrasında Suriçi'nde (9 Mart 2016 Sonrası) Planlama Süreci	108
4.3.3.2. Suriçi'nde Uygulanması Planlanan/Uygulanan Projeler	110
4.3.2.3. Çatışma Sonrasında Suriçi'nde Demografik Yapı	118
4.4. Bölüm Değerlendirmesi.....	119

BÖLÜM 5

DİYARBAKIR SURLARI, HEVSEL BAHÇELERİ VE SURİÇİ BÖLGESİ: SİLAHLI ÇATIŞMA SÜRECİNDE VE SONRASINDA UNESCO'NUN VE TÜRKİYE'NİN TUTUMU .....

5.1. Çatışma Sürecinde UNESCO ve Türkiye'nin Tutumu.....	127
5.1.1. Taraf Devlet Türkiye-Koruma Durumu Raporu:2016.....	128
5.2. Dünya Miras Komitesi 40. Toplantı Kararları:10-17 Haziran 2016.....	129
5.3. Dünya Miras Komitesi 41. Toplantı Kararları: 2-12 Ağustos 2017.....	129
5.3.1. Taraf Devlet Türkiye-Koruma Durumu Raporu: 2017.....	130
5.4. Dünya Miras Komitesi 42. Toplantı Kararları: 4 Temmuz 2018.....	131
5.4.1. Taraf Devlet Türkiye-Koruma Durumu Raporu: 2018.....	131

5.5. Dünya Miras Komitesi 43. Toplantı Kararları:	
30 Haziran-10 Temmuz 2019.....	132
5.5.1. Taraf Devlet Türkiye- Koruma Durumu Raporu: 2020.....	133
5.6. Dünya Miras Komitesi 44. Toplantı Kararları:31 Temmuz 2021	134
5.6.1. Taraf Devlet Türkiye- Koruma Durumu Raporu:2022	134
5.7. Reaktif İnceleme Heyeti'nin Türkiye Ziyareti: 28 Kasım-2 Aralık 2022 ..	135
5.8. Değerlendirme	136
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA.....	148
EKLER.....	166
EK 1. Suriçi Çatışmalar Sonrası Kültürel Miras Hasar Tespit Raporu	166
EK 2. TMMOB Diyarbakır İl Koordinasyon Kurulu, 2015-2017 Yıkılan Kentler Raporu.....	171
EK 3. Diyarbakır Suriçi Koruma Amaçlı İmar Planı Değişikliği, Plan Açıklama Raporu. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016.	177
EK 4. Hançepik Meydanı ve Çevresine Yönelik Sur Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Değişikliği Raporu, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.....	180
EK 5. UNESCO Dünya Miras Komitesi 39. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları.....	182
EK 6. UNESCO Dünya Miras Komitesi 40. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları.....	185
EK 7. UNESCO Dünya Miras Komitesi 41. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları.....	186
EK 8. Türkiye'nin Sunduğu Koruma Durumu Raporu-2017	187
EK 9. UNESCO Dünya Miras Komitesi 43. Komite Toplantı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları.....	189
EK 10. Türkiye'nin Taraf Devlet Olarak Sunduğu Koruma Durumu Raporu-2020	190

EK 11. UNESCO Dünya Miras Komitesi 44. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları.....	192
EK 12. Türkiye'nin Taraf Devlet Olarak Sunduğu Koruma Durumu Raporu-2022	193

TABLO LİSTESİ

Tablo 4. 1 Geleneksel Suriçi Evleri ve Sokakları Özellikleri	67
Tablo 4. 2 Suriçi'nin Mekânsal Biçimlenmesi ve Planlama Süreci	86
Tablo 4. 3 Suriçi Bölgesi Nüfus Gelişimi (1870-2015)	89
Tablo 4. 4 Suriçi Bölgesi Çatışma Süreci ve Sonrası Giriş-Çıkış Yasakları Kronolojik Sıralama.....	91
Tablo 4. 5 Suriçi Bölgesi Tahrip Olan Mahalleler Çatışma Sonrası Durum	98
Tablo 4. 6 Suriçi Bölgesi Çatışma Sonrası Mahallelere Göre Hasarlı ve Yıkılan Bina Sayısı	100
Tablo 4. 7 Cemal Yılmaz Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri	100
Tablo 4. 8 Cevatpaşa Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri	102
Tablo 4. 9 Dabanoğlu Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri.....	103
Tablo 4. 10 Fatihpaşa Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri	104
Tablo 4. 11 Hasırlı Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri	105
Tablo 4. 12 Savaş Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri, ...	107
Tablo 4. 13 Surlar, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi'nde Çatışma Öncesi ve Sonrası Mekânsal Yapılanma ve Planlama Süreci	121
Tablo 4. 14 1990-2012-2016 Koruma Amaçlı İmar Planları Karşılaştırması	123
Tablo 5. 1 Çatışma Sürecinde ve Sonrasında Unesco'nun Tutumu.....	139

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 4. 1 Diyarbakır Kentinin Türkiye'deki Konumu.....	48
Şekil 4. 2 Cumhuriyet Öncesi Dönemde Diyarbakır'ın (Suriçi'nin) Tarihi Gelişimi	49
Şekil 4. 3 1930'dan Günümüze Diyarbakır Kentinin Mekânsal Olarak Gelişimi ..	50
Şekil 4. 4 Diyarbakır Suriçi Haritası, Kapılar ve Burçlar	52
Şekil 4. 5 Sur Koruma Bandı	53
Şekil 4. 6 Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı, Alan Yönetim Planı Alan Dağılımı.....	55
Şekil 4. 7 Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı, Alan Yönetim Planı Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Alan Dağılımı.....	56
Şekil 4. 8 Hevsel Bahçeleri, 2022	58
Şekil 4. 9 Diyarbakır Suriçi Bölgesi ve Mahalleler, 2012	61
Şekil 4. 10 Suriçi Bölgesi Dar Sokaklar	62
Şekil 4. 11 Suriçi Bölgesi Köşe Pahları, 2017.....	63
Şekil 4. 12 Suriçi Bölgesi Kabaltı Örnekleri, 2017	64
Şekil 4. 13 Diyarbakır Geleneksel Evleri, Kapı Örnekleri, 2017	64
Şekil 4. 14 Diyarbakır Geleneksel Evleri, Taş Bingi örnekleri	65
Şekil 4. 15 (a) Diyarbakır Geleneksel Evi, Cahit Sıtkı Tarancı Evi Avlusu, (b) Hasırlı Mahallesi, Samo'nun Yeri, Geleneksel Avlu	65
Şekil 4. 16 Diyarbakır Geleneksel Evi, Bezeme (cis) Örnekleri.....	66
Şekil 4. 17 Diyarbakır Geleneksel Evleri, Cumba Örnekleri.....	66
Şekil 4. 18 Diyarbakır Kenti Arazi Yayılımı, Surlar, Hevsel Bahçeleri, Yenişehir Bölgesi ve Suriçi Bölgesi.....	70

Şekil 4. 19 Diyarbakır Suriçi Tescilli Anıtsal Kültür Varlığı Yapı ve Sivil Mimarlık Örneği Yapı Dağılımı	71
Şekil 4. 20 Diyarbakır Suriçi Bölgesi, 1990 Yılı Koruma Amaçlı İmar Planı	72
Şekil 4. 21 Sülüklü Han, Restorasyon Sonrası	73
Şekil 4. 22 Dengbej Evi, Restorasyon Öncesi ve Sonrası	73
Şekil 4. 23 Gazi Caddesi	74
Şekil 4. 24 Suriçi Bölgesi, İçkale Yapıları Vaziyet Planı	74
Şekil 4. 25 İçkale Restorasyon Öncesi.....	75
Şekil 4. 26 İçkale Restorasyon Sonrası.....	75
Şekil 4. 27 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı	76
Şekil 4. 28 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı, Tescilli Yapılar	77
Şekil 4. 29 Cemil Paşa Konağı, Restorasyon Öncesi ve Sonrası	80
Şekil 4. 30 Surp Giragos Kilisesi, Restorasyon Öncesi ve Sonrası	80
Şekil 4. 31 Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı, Alan Yönetim Planı Suriçi Bölgesi Alan Dağılımı	82
Şekil 4. 32 Suriçi Bölgesi Mahalleler ve Giriş-Çıkış Yasakları	90
Şekil 4. 33 Suriçi Bölgesi Çatışma Sürecinde Hasarlı Yapılar	92
Şekil 4. 34 Diyarbakır Surları, Burçlar Arasına İnşa Edilen Beton Bloklar.....	94
Şekil 4. 35 Sur Etekleri Millet Bahçesi.....	96
Şekil 4. 36 Suriçi Bölgesi Çatışma Sonrası Tahrip Olan Mahalleler.....	97
Şekil 4. 37 Suriçi'nde Tahrip Olan Mahalleler, Uydu Görüntüleri	97
Şekil 4. 38 Çatışma Öncesi ve Sonrası Tescilli Yapıların Dağılımı, ...	99
Şekil 4. 39 Diyarbakır Suriçi Çatışma Sonrası Uydu Görüntüleri, Cemal Yılmaz Mahallesi	101
Şekil 4. 40 Diyarbakır Suriçi Çatışma Sonrası Uydu Görüntüleri ve Yıkılan Yapı Bilgileri, Cevatpaşa Mahallesi.....	102

Şekil 4. 41 Diyarbakır Suriçi Çatışma Sonrası Uydu Görüntüleri ve Yıkılan Yapı Bilgileri, Dabanoğlu Mahallesi	103
Şekil 4. 42 Diyarbakır Suriçi Çatışma Sonrası Uydu Görüntüleri ve Yıkılan Yapı Bilgileri, Fatihpaşa Mahallesi.....	104
Şekil 4. 43 Diyarbakır Suriçi Çatışma Sonrası Uydu Görüntüleri ve Yıkılan Yapı Bilgileri, Hasırlı Mahallesi	106
Şekil 4. 44 Ermeni Katolik Kilisesi, 2016	106
Şekil 4. 45 Diyarbakır Suriçi Sonrası Uydu Görüntüleri ve Yıkılan Yapı Bilgileri, Savaş Mahallesi.....	107
Şekil 4. 46 Çatışma Sonrası Yenikapı Sokak, 2016	108
Şekil 4. 47 2016 Koruma Amaçlı İmar Planı	109
Şekil 4. 48 Diyarbakır Suriçi, Cephe Kaplamaları ve Sokak Sağıklaştırma Projesi, 2019.....	111
Şekil 4. 49 Tarihi Ulu Cami Çevre Düzenleme Projesi, 2019	112
Şekil 4. 50 İçkale Çevre Düzenleme Projesi, 2019	112
Şekil 4. 51 Dicle Vadisi, On Gözlü Köprü Kır Bahçesi, 2018.....	114
Şekil 4. 52 Suriçi Bölgesi Kentsel Sit Alanında Kalan Hançeppek Meydanı ve Çevresine Yönelik Plan ve 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı	115
Şekil 4. 53 Yenikapı Prestij Caddesi	116
Şekil 4. 54 Yeni İnşa Edilen Evler, Hasırlı Mahallesi	117
Şekil 4. 55 Yeni İnşa Edilen Evler, Avlu ve Cumbalar.....	117
Şekil 4. 56 İnşa Edilen Yeni Evler	117
Şekil 4. 57 İnşa Edilen Yeni Evler	118
Şekil 4. 58 2012-2016 Koruma Amaçlı İmar Planları Karşılaştırma.....	126

SEMBOL/KISALTMA LİSTESİ

UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
KAİP	Koruma Amaçlı İmar Planı
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
SPO	Şehir Plancıları Odası
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
ÇEKÜL	Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı
ICCROM	Uluslararası Kültürel Varlığın Korunması ve Restorasyonu Çalışmaları Merkezi
ICOMOS	Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
IUCN	Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
KVTVKK	Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu
GEEAYK	Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
KUDEP	Koruma Uygulama ve Denetim Büroları
KORDER	Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği
ÇEKÜL	Çevre ve Kültürel Değerleri Koruma Vakfı

GİRİŞ

Geçmişi M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanan kadim Diyarbakır Kenti, jeo-politik önemi nedeniyle yüzyıllar boyunca bölge için önemli bir odak noktası olmuş; birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Pers, Roma, Sasani, Bizans hâkimiyeti dönemlerinde bölgesel başkent (merkez) olan kentte tarihsel sürecin mekânsal izlerini görmek olanaklıdır. Kentin ilk yerleşimi olan Kale-Suriçi'nden, sur dışına açılma 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Sur içi ve sur dışı bağlantı yollarının açılması, sur dışında yeni konut alanları artarken alt gelir gruplarının Suriçi'nde yoğunlaşması, terör nedeniyle kırsal alanlardan yoğun göçler nedeniyle konut sayısının artması, Surlara bitişik kaçak konutların, gecekonduların yapılması, geleneksel evlere yapılan eklemeler, Suriçi'nin geleneksel dokusunu zedelemiştir. Alan 1988 yılında kentsel sit alanına kapsamına alınmış, 1990 yılında yapılan ilk Koruma Amaçlı İmar Planı uygulanamadığı için bozulmanın önüne geçilememiştir. 2012 yılında hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planı uygulama aşamasında iken Surların ve Surlar ile Dicle Nehri arasındaki binlerce yıldır aralıksız devam eden tarımsal üretim alanı Hevsel Bahçelerinin Dünya Miras Alanı Listesi için başvuru hazırlıkları başlanmıştır.

UNESCO'nun 4 Temmuz 2015 tarihli toplantısında Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri, Dünya Miras Alanı olarak; Suriçi Bölgesi de 1. Derece Tampon Bölge olarak tescillenmiştir. Alanın, Dünya Miras Alanı kabul edilmesinden sadece 5 ay sonra, 2 Aralık 2015 tarihinde Suriçi Bölgesinde terör örgütü ile Türkiye arasında silahlı çatışma başlamış; Suriçi'ndeki 15 mahalleye giriş çıkışlar yasaklanmıştır. 9 Mart 2016 tarihinde çatışma sona ermiş, çatışmalar boyunca alanda büyük tahribatlar meydana gelmiştir. Silahlı çatışma, iki veya daha fazla devlet arasındadır ya da bir devlet topraklarında, silahlı grupların karşıt tezlerini devlete veya birbirlerine kabul ettirmeye çalışma eylemleridir. Tezde "silahlı çatışma" yerine kısaltılarak "çatışma" sözcüğü kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle, tezde kullanılan "çatışma" sözcüğü "silahlı çatışma" anlamındadır. Tezde, çatışmanın başladığı 2 Aralık 2015 tarihinden öncesi "çatışma öncesi", çatışmanın başladığı 2 Aralık 2015 ile çatışmanın sonlandığı 9 Mart 2016 tarihleri arası "çatışma süreci" ve çatışmanın

bittiği 9 Mart 2016 tarihi sonrası "çatışma sonrası" olarak ifade edilmiştir. Çatışma bitiminin hemen ertesi günü yasaklı mahallelerde yıkım süreci başlamıştır. Çatışma sonrasında, Aralık 2016 tarihinde Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanmış ve alanda yeni projeler uygulanmaya başlanmıştır.

Evrensel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarma ilkesiyle hazırlanan Dünya Miras Sözleşmesini imzalayan taraf devletler, miras alanlarını korumakla yükümlüdür. Miras alanının tehlike altında olduğu durumlarda taraf devletler UNESCO'dan yardım talebinde bulunabilmektedir. Dünya Mirası Komitesi, kültürel mirasın korunmasında ciddi eksiklikler meydana geldiğinde bunları tespit edip gerekli müdahaleyi yapmakla görevlendirilmiştir.

Bu tezin amacı, çatışma altında kalan dünya miras alanlarında, UNESCO'nun ve taraf devletlerin tutumunu irdelemektir. Tezin ikincil amacı, çatışmanın kent mekânı üzerindeki etkisini, yarattığı mekânsal tahribatı okumaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda tezin hedefi, çatışma altında kalan bir kent mekânı, aynı zamanda dünya miras alanı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve tampon bölge Suriçi Bölgesinin mekânsal biçimlenmesini incelemektir. Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi'nde yaşanan çatışma sürecinde ve sonrasında UNESCO'nun ve Türkiye'nin tutumunun irdelenmesi tezin bir diğer hedefidir.

Tezin amacına ve hedefine koşut olarak araştırma soruları iki katman olarak belirlenmiştir: İlk katman, Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi'nde yaşanan çatışma sürecinde oluşan mekânsal tahribat ve mekânsal dönüşüm sürecine ilişkindir.

1. Alanın çatışma öncesi mekânsal yapılanması nasıldır?
2. Çatışma sürecinde alanda oluşan hasarlar, tahribatlar nelerdir?
3. Çatışma sonrasında alanda mekânsal ve toplumsal değişim nasıldır?

Araştırmanın ikinci katmanı, çatışma altında kalan Dünya Miras Alanlarında UNESCO'nun etkisinin ve tutumunun irdelenmesidir.

1. UNESCO Dünya Miras Alanları listesinde yer alma kriterleri nedir?
2. UNESCO'ya başvuru sürecinde hazırlanan Alan Yönetim Planlarının tarihi dokunun korunmasında etkisi var mıdır?
3. Çatışma altında kalan dünya miras alanlarında, oluşması kuvvetle muhtemel mekânsal tahribatlara karşı UNESCO'nun tutumu nasıldır? UNESCO'nun herhangi bir yaptırımını var mıdır?
4. Çatışma altında kalan Surlar, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi'nde UNESCO'nun tutumu ve etkisi ne olmuştur?

Amacına ve hedefine koşut olarak tezin hipotezi şu şekildedir:

1. Dünya Miras Alanı olarak tescillenen Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve tampon Suriçi Bölgesi'nde, yaşanan mekânsal tahribatlar karşısında, UNESCO'nun müdahalesi/etkisi yeterli değildir. UNESCO'nun yaptırım yetkisi gözden geçirilmelidir.
2. Mekânsal tahribat yaşanan alanlarda, mekâna yönelik uygulamalar, erkin/iktidarın, sosyo-ekonomik, sosyo-politik/ideolojik ve sosyo-kültürel hedeflerine koşut olarak gerçekleşir.

Tezin Kapsamı ve Sınırlılıklar

Tezin araştırma alanı, Almanya'nın Bonn kentinde yapılan Dünya Miras Komitesinin 28 Haziran-8 Temmuz 2015 tarihleri arasındaki 39. Toplantısında Dünya Mirası olarak tescillenen Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı ile 1. Derece tampon bölge Suriçi Bölgesi'dir. Tez, alanların çatışma öncesindeki, sürecindeki ve sonrasındaki mekânsal ve planlama sürecini kapsamaktadır. Tezde, çatışmanın odağı ve mekânsal tahribatın en yoğun görüldüğü alanlar olması, giriş çıkış yasağı konulması ve yeni projelerin bu alanlarda başlaması nedeniyle seçilen 6 mahalle (Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Hasırlı ve Savaş Mahalleleri) detaylı olarak irdelenmiştir.

Seçilen mahallelerde giriş çıkış yasaklarının devam etmesi nedeniyle 2016-2018 yılları arasında alana girilememiş, yerinde gözlem, inceleme yapılamamıştır. İlk olarak 22 Mayıs 2016 ve 20 Nisan 2017 tarihlerinde İçkaleyi de kapsayan Cevatpaşa Mahallesi'nde, 15 Nisan 2021 tarihinde Fatihpaşa ve Dabanoğlu Mahallesi'nde yasaklar kısmen kalkmış; dolayısıyla gözlem yapma ve görsel edinme olanağı sınırlı olmuştur. 31 Ocak 2023 tarihinden itibaren 6 mahallenin tamamında yasaklar kalkmıştır.

Çatışma sonrasında alanda hazırlanan/uygulanan projelere tüm çabalara rağmen ulaşılammış, “yasak” gerekçesiyle projeler ve projeler hakkında bilgi verilmemiştir. Yeni projeler ve uygulamalar, Diyarbakır Valiliği ve Çevre ve Şehir Bakanlığı'nın basın açıklamalarından, TMMOB Diyarbakır İl Koordinasyonu, Diyarbakır Şehir Plancıları Odası, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Başkanlığı raporlarından elde edilmiştir.

Tezin Yöntemi

Tezin ilk bölümünde, tarihi çevre, koruma amaçlı imar planları, koruma konusundaki aktörler, koruma sorunları hakkında kavramsal ve kuramsal bilgi verilmiştir.

İkinci Bölümde, UNESCO ve dünya miras alanları detaylı olarak irdelenmektedir. UNESCO organları, Taraf Devletlerin sorumlulukları, Dünya Miras Alanları Sözleşmesi, Uygulama Rehberi, UNESCO Dünya Mirası Paydaşları, Alan Yönetim Planları ve Tampon Bölge/Etkileşim Sahası konuları ele alınmıştır. Ardından, UNESCO'nun Dünya Miras Alanlarındaki tutumu ve yetkisi aktarılmıştır.

Tezin Üçüncü Bölümü, çatışma altındaki dünya miras alanlarında UNESCO'nun etkisini, yetkisini ve taraf devletlerin sorumluluklarını içermektedir. Bölümde öncelikle çatışma ve kent mekânı ilişkisi aktarılmakta; kentkırım kavramında söz edilmektedir. Ardından, çatışma altında kalan dünya miras alanlarında UNESCO'nun ve taraf devletlerin yetkisi, yaptırımını irdelenmektedir. Bölümün sonunda, çatışma altındaki dünya miras alanlarında UNESCO'nun tutumu iki farklı

ülke üzerinden örneklendirilmiştir: Türkiye'nin sınır komşuları olması ve yaşanan çatışmaların Suriçi'ndeki tarihlere yakın olması nedeniyle seçilen Irak ve Suriye'deki uygulamalar aktarılmıştır.

Tezin Dördüncü Bölümünde, Surlar, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi'nin çatışma öncesindeki, çatışma sürecindeki ve çatışma sonrasındaki mekânsal ve planlama süreci irdelenmektedir. Her bir dönemde, her alan ayrı ayrı ele alınmıştır. Çatışma öncesinin, sürecinin ve sonrasının mekânsal irdelemesi ve planlama süreci, alan yönetim plan kararları, Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi için ayrı başlıklar altında aktarılmıştır. Suriçi alt bölümünde, yasaklı 6 mahalle (Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Hasırlı ve Savaş Mahalleleri) detaylı olarak incelenmiş; her bir mahallede yıkılan konut sayısı, geleneksel dokudaki tahribat, yeni projeler, uygulamalar vb. aktarılmıştır. Mekânsal tahribatlara ilişkin veriler, sivil toplum kuruluşları, meslek odaları ve resmi kurum raporları, planlar, uydu görüntüleri ve yasakların izin verdiği ölçüde yerinde gözlem aracılığıyla elde edilmiştir. Bölümün sonunda, çatışma öncesi ve sonrasının mekânsal ve planlama süreci kısa bir özet olarak tablolandırılmıştır. Alanda yaşanan mekânsal değişim, 1990 ve 2016 Koruma Planlarının karşılaştırılmasıyla ve karşılaştırılmasıyla teyit edilmiştir.

Tezin Beşinci ve son bölümünde Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesinde çatışma sürecinde ve sonrasında UNESCO'nun müdahalesi, tutumu ve taraf devlet olarak Türkiye'nin tutumu irdelenmiştir. Veriler, UNESCO'nun Dünya Miras Komitesi toplantılarının kararlarından ve UNESCO Türkiye Milli Komisyonunun taraf devlet olarak Diyarbakır Kalesi, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi için hazırladığı Koruma Durumu Raporlarından elde edilmiştir.

Tezin Önemi

Diyarbakır Suriçi Bölgesine ilişkin akademik literatür taramasında, Suriçi Bölgesi'nin 1920'li yıllardan itibaren mekânsal ve planlama sürecini, alandaki kültürel mirasın korunma sorunlarını ele alan, azımsanmayacak sayıda çalışma olduğu görülmektedir: Sami [1], Soyukaya [2], Bekleyen ve Dalkılıç [3]

makalelerinde 2 Aralık 2015 tarihinde başlayan çatışmalar sonrası Diyarbakır Suriçi Bölgesinde yaşanan yıkımlarla kültürel mirasta meydana gelen tahribata dikkat çekerken, tescilli yapıları gelecek kuşaklara taşımanın önemi üzerinde durmaktadır. Çalışkan'ın [4], İpek'in [5], Us'un [6] ve Kaya, Taşdelen'in [7] tez çalışmalarında, Suriçi Bölgesinin çatışma öncesini ve sonrasını yapı verileri üzerinden incelemekte, yıkılan tescilli yapılar fotoğraflar ve planlar üzerinden aktarılmaktadır. Seren ve Akın, konferans bildirisi olarak hazırladıkları çalışmalarında [8], Suriçi Bölgesi'nin çatışma sonrası mekânsal dönüşüm sürecinde UNESCO'nun tutumunu irdelemiş, Dünya Miras Alanlarındaki çatışma sürecinde ve sonrasında, görev/yetki tanımında olmasına rağmen yaptırım gücünün olmaması veya bu gücü kullan(a)maması nedeniyle UNESCO'nun kurumsal kimliğinin bir kez daha sorgulanmasını gerektirdiğine dikkat çekmiştir. Seren ve Akın'ın çalışması, bu tezin tamamlanmak üzere olduğu 2022 yılında yayınlanmıştır.

Bu tez, öncelikle çatışma altındaki dünya miras alanlarında UNESCO'nun etkisini müdahalesini ve yaptırımlarını irdelemesi ve bu süreçte taraf devletlerin tutumunun araştırma alanındaki bulgular üzerinden tartışması ve eleştirel yaklaşımı nedeniyle önemli ve özgündür. Ek olarak, Diyarbakır surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesinin çatışma öncesindeki ve sonrasındaki mekânsal dönüşümün, koruma amaçlı imar planları ve UNESCO Alan Yönetim Planları üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alınması tezin özgünlüğünü artırmaktadır. Öte yandan, tez, tarihi ve geleneksel dokusuyla son derece önemli bir bölgenin özel bir dönemine not düşmekte; araştırma alanındaki bulgular için önemli bir belgeleme özelliği taşımaktadır. Gerek alana ilişkin planlar doğrultusunda yapılan uygulamalar gerekse UNESCO'nun bu uygulamalar sırasındaki tutumu ve taraf devletlerin UNESCO için hazırlanan Koruma Raporları kararlarının değerlendirilmesi akademik literatüre katkısı olacağı ve gelecek çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

BÖLÜM 1

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Tarihi çevreler, geçmiş dönemlerin yapılarını, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını, gündelik yaşamını yansıtma açısından önemlidir. Kentlerin gelişim ve değişim sürecinde, tarihi dokuların/çevrelerin/mekânların korunması, kentsel mekâna özgün ve önemli katkı sağlamaktadır. Kültürel ve doğal mirasın korunmasını teşvik etmek amacıyla UNESCO tarafından 1972 yılında Dünya Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Sözleşmesi hazırlanmış ve dünya miras listesinde yer almak için hazırlanan Alan Yönetim Planlarında koruma amaçlı imar planlarının koyulmasını şart koşulmuştur. Bu bölümde genel bir çerçeve olarak, tarihi çevre ve koruma kavramları hakkında bilgi verilmekte, koruma planları, tarihi çevrelerin korunmasında aktörler ve uygulama araçları, tarihi çevrelerde koruma sorunları aktarılmaktadır.

1.1.Tarihi Çevre ve Koruma

Tarihi çevre, tarihsel, mimari, arkeolojik ve anıtsal değerleri ile bütünlük gösteren, bir veya daha fazla sokaktan oluşan dokulardır [9]. Tarihi çevreler, geçmişten günümüze ulaşan yapı, kalıntı ve açık alanların oluşturduğu fiziksel, arkeolojik ve sanatsal değerler ile kentin kullanıcılarını içeren sosyal değerlerin bütünlüğü sonucunda oluşmuşlardır [10]. Tarihi çevrelerde bulunan taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar olarak tanımlanmaktadır [11]. 21 Temmuz 1983 tarihinde kabul edilen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu'nda (KVTVK) “koruma ve korunma taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri; taşınır kültür varlıklarında ise muhafaza bakım, onarım ve restorasyon işlemleri” olarak tanımlanmıştır [13]. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu'nun amacı korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımları belirlemek,

yapılacak işlem ve faaliyetleri düzenlemek, bu konuda gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tespit etmektir [12]. Tarihi çevrelerin yapısal bütünlüklerinin gelecek kuşaklara güvenle aktarılmasını sağlayan [13] korumanın temelinde, tarihin sürekliliği kavramı yatmaktadır [14].

Tarihi çevreler için korumacı tutumlar, Türkiye’de dört farklı biçimde temellenmekte, toplumda yaşayanlara sağlıklı bir tarih bilinci kazandırmak gerekliliği korumacı tutumların başında gelmektedir. Korumacı tutumlardan bir diğeri, estetik olarak ya da başka ölçütlere göre değerli olanı korumayı benimsemekte; bir diğeri korumaya, kültürel turizm açısından yaklaşmakta, ticari amaçları ön plana çıkarmaktadır [15]. Batur [14]’a göre, tarihi çevrenin korunmasında temellenen bu yaklaşımların yanı sıra, bütün kültürel, doğal ve maddi değerlerin korunmasına vurgu yapılmalı, korumada politik bir öz ortaya konmalı; kültürel miras, yaşamın sürekliliği içerisinde değerlendirilmelidir.

Türkiye’de tarihi çevrede koruma, Cumhuriyet sonrası üç dönemi kapsamaktadır [16]: İlk dönem 1951-1972 yılları arasında, korumanın ağırlıklı olarak tek yapı ölçeğinde sürdürüldüğü dönemdir. 2 Temmuz 1951 tarihli 5805 sayılı “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun” ile yurtiçinde korunması gereken mimari ve tarihsel özelliklere sahip anıtların ve diğer taşınmaz eski eserlerin korunma, bakım, onarım, restorasyon işlerinde uyulacak ilkeleri ve programları saptamak; saptadığı ilke ve programların uygulanmasını izlemek ve denetlemek; anıtlar ve taşınmaz eski eserlerle ilgili olarak kendisine sunulacak ve özel araştırmaları ile kurul üyeleri tarafından bilgi edinilecek her türlü konu ve uyuşmazlık üzerinde bilimsel görüş bildirmekle yükümlü Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) kurulmuştur [17]. Bu kurul ile korumayla ilgili çok büyük bir adım atılmış, tek anıtsal yapının korunması temeline dayanan 9 Temmuz 1951 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 5805 sayılı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun, döneminin, hatta bugünün koruma bilinci ve isteğinin çok üzerinde bir tarih bilinciyle hazırlanmıştır. İkinci dönem, Türkiye Cumhuriyeti’nin 25 Nisan 1973 tarihli ve 1710 sayılı “Eski Eserler

Kanunu'nun etkin olduğu 1973-1983 yılları arasını kapsamaktadır. Bu kanunla, taşınır ve taşınmaz eski eserlerin yanı sıra ilk kez anıt, külliye, tarihi sit, arkeolojik sit, tabii sit kavramlarının ayrıntılı tanımları ve kapsamaları belirtilmiştir [18]. Üçüncü dönem, 1710 sayılı Eski Eserler Kanununun, 21 Temmuz 1983 tarihli 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile değiştirilmesiyle başlayan ve 8 Ağustos 2011 tarihinde koruma mevzuatında yapılan son değişikliğe kadar geçen süreyi kapsamaktadır. 14 Temmuz 2004 tarihinde 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda yapılan değişiklik ile yetkili Kültür ve Turizm Bakanlığı iken 8 Ağustos 2011 tarihinde yapılan değişiklik ile *“taşınır tabiat varlıkları hariç tabiat varlıkları, doğal sit alanları ve bunlara ilişkin koruma alanları ile ilgili olarak bu kanunda öngörülen iş, işlem ve kararlar bakımından görevli ve yetkili bakanlık, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı”* olarak belirlenmiştir [12]. Günümüzde 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu geçerliliğini korumaktadır.

1.2. Kentsel Sit Kavramı

Tarih öncesi dönemden günümüze kadar gelen medeniyetlerin yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları “sit” olarak adlandırılmaktadır [19]. Doğal, kentsel, tarihi ve arkeolojik olmak üzere sitler 4 gruba ayrılmaktadır. 2863 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda arkeolojik sitler, eski bir medeniyetin kalıntılarının bulunduğu kent içindeki alanlar veya kırsal alanlardaki antik yerleşimler; tarihi sitler, önemli tarihi olayların meydana geldiği alanlar; doğal sitler, tabiat özellikleri ile korunması gereken alanlar olarak tanımlanmaktadır. Kentsel sit alanları, eski kentlerin donatılarını, mimari bütünlüğünü koruyabilmiş sokak, mahalle ve alanlardan oluşan yerlerdir [10].

1.3. Koruma Süreçlerinde Aktörler

Türkiye'de, koruma süreçlerindeki aktörler, merkezi yönetim, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, meslek odaları, üniversiteler, mülk sahipleri ve kullanıcılar olarak gruplandırılmaktadır. Bir diğeri, tarihi çevrelerin, koruma altına alınan alanların Dünya Miras Alanı süreçlerinin baş aktörü olan ve tez özelinde

(Bölüm 2, 3 ve 5'te) detaylı bir şekilde yer verilen UNESCO'dur.

Merkezi Yönetim

Merkezi yönetimde görevli kurum, Kültür ve Turizm Bakanlığı'dır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yönetilen, kültür varlıklarının korunmasından sorumlu birimler, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Rölöve ve Anıtlar Müdürlükleri'dir [20]. 4848 sayılı Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanun'a göre Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Rölöve ve Anıtlar Müdürlüklerinin görevleri:

- *Korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının arkeolojik araştırma ve kazılarla açığa çıkarılmasını, korunmasını, değerlendirilmesini ve tanıtılmasını sağlamak, tahribini ve kaçırılmasını önleyici tedbirleri almak* [20],
- *"2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ve Koruma Kurulları'na verilen görevlerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla araştırma, inceleme, tespit, değerlendirme ve plânlamaya yönelik hizmetleri yapmak veya yaptırmak"* [20],
- *"Plânlama yetkisi bulunan kamu kurum ve kuruluşları ile valilik ve belediyeler tarafından, kurullarca alınmış ve alınacak; sit alanı, derecelendirilmesi, sit geçiş dönemi koruma esasları ve kullanma şartları, koruma amaçlı imar plânları ve revizyonlarına ilişkin alınan kararlara karşı, yapılan itirazları değerlendirerek karar almak"* [20],
- *"Gerekli görülen yerlerde müzeler, rölöve ve anıtlar müdürlükleri, restorasyon ve konservasyon laboratuvarları kurulmasını teklif etmek ve bunların idare ve ihtisas işlerini düzenlemek ve yürütmek, özel müzelerin kurulmasına rehberlik etmek, desteklemek ve belirli esaslar çerçevesinde bunları kontrol altında bulundurmak"* [21].

Yerel Yönetimler

Yerel yönetim aktörleri, büyükşehir belediyeleri, belediyeler, il özel idareleri ve bu idarelerin bünyesinde kurulabilecek Koruma Uygulama ve Denetim büroları (KUDEB), proje büroları ve eğitim birimleri olarak sıralanabilir. Yerel yönetimlerin görevleri, Kültür ve Tabiat Varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından

önem taşıyan mekânların ve sahip oldukları işlevlerin korunmasını sağlamak, bakım ve onarımını yapmak, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa etmek, Koruma Bölge Kurulları tarafından uygun görülen koruma amaçlı imar planları, proje ve malzeme değişiklikleri ile inşaat denetimi de dahil olmak üzere uygulamaları denetlemektir [22].

Sivil Toplum Kuruluşları ve Meslek Odaları

Sivil toplum kuruluşları (STK), bir mahalle derneğinden küresel olarak faaliyet gösteren bir kuruluşa kadar geniş bir alanı kapsamaktadır [23: 61]. Sivil toplum kuruluşları, *“toplum yararına çalışan ve bu yönde kamuoyu oluşturan, sorunların çözümüne katkı sağlayarak çoğulculuk ve katılımcılık kültürünü geliştiren, demokratik işleyişe sahip, bürokratik donanımdan yoksun ve gönüllü olarak bir araya gelen bireylerden oluşan örgütlenmelerdir”* [24: 216].

Türkiye’deki sivil toplum kuruluşları, arasında, Türk Belediyeler Birliği, farklı bölgelerde kurulmuş olan yerel belediye birlikleri, Tarihi Kentler Birliği, Çevre ve Kültürel Değerleri Koruma Vakfı (ÇEKÜL), Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği (KORDER), Koruma ve Uygulama Denetim Büroları (KUDEB) ve UNESCO Türkiye Milli Komitesi’dir. Tarihi çevre koruma ile ilgili meslek odaları, arasında, Türkiye Mimar Mühendis Odaları Birliği’ne bağlı Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası ve Peyzaj Mimarları Odası sıralanabilir. Sivil toplum kuruluşları ve meslek odalarının sorumlulukları kısaca özetlenmiştir:

- *“Koruma kültürünün gerek kendi üyeleri gerekse de toplum genelinde yaygınlaşması için düzenli olarak, sempozyumlar, çalıştaylar, toplantılar ve yayınlar gerçekleştirmek”* [25], [26].
- *“Mesleki alanda ülke ve kamu çıkarları ile uluslararası gelişmeler çerçevesinde çalışmalar yapmak, mesleğin ve üyelerin değişen toplumsal ve ekonomik yapı içindeki değişen konumlarını izlemek, tespit etmek, değerlendirmek, mesleğin ve üyelerin görev, yetki ve sorumluluklarını düzenlemek, ulusal ve uluslararası ölçekte mesleğin gelişmesini izlemek ve sağlamak”* [25],
- *“Kamuoyu duyarlılığını güçlendirerek, kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel değerlere ve kimliklere sahip çıkılmasını sağlamak... Bu varlıkları özgün*

niteliğine dokunmadan, benzersiz kimliğini bozmadan ortaya çıkarmak, korumak, iyileştirmek, çağdaş bir anlayışla işlevlendirmek ve yaşatmak... Bir miras, bir belge olarak geleceğe aktarmak” [27],

- *“Tarihi kent dokularını, kentsel, kültürel mirası koruma ve imar konularında Birliğe üye belediyeler arasında iş birliği ve deneyim alışverişi sağlamak” [28],*
- *“UNESCO ile ilgili iş ve konularda toplumda farkındalık yaratmak, hükümete danışmanlık etmek ve UNESCO merkeziyle iş birliğini sağlamak” [29].*

Üniversiteler

Tarihi çevre korumada bir diğer aktör olan üniversitelerin ilgili bölümlerinde yapılan akademik çalışmalar ve yayınlar koruma bilincinin oluşmasında önemli yer tutmaktadır. Üniversiteler bünyesinde kurulmuş olan araştırma ve uygulama merkezleri koruma konusunda çalışmaktadır [22]. Eğitimin, toplumsal bilinçlenmenin ve halkın katılımının sağlanmasındaki etkisi ve önemi nedeniyle üniversitelere büyük görevler düşmektedir [30].

Mülk Sahipleri ve Kullanıcılar

Tarihi çevrede koruma çalışmalarının uygulanabilirliği için toplumsal bilinçlenmenin yaygınlaştırılmasıyla halkın katılımının sağlanması önemlidir. Halkın katılımı, sadece katılanların tepkisinin ve önerisinin alınması olarak görülmemeli; katılım modeli ve bir karar alma sistemi oluşturularak halkın kendi yaşam çevresini planlamasını ve denetimini de içermelidir [30]. Tarihi çevrede yaşayan kullanıcılara düşen rol, çevreye zarar vermeden, gelecek nesillere aktarabilmek düşüncesine ve bilincine sahip olmalarıdır. Ahunbay (1996) tarihi yapılarda ve çevrede kullanıcıların bilinç düzeyini, *“Tarihi konutlar ve çevreler, kırdan kente göçen insanlar için sadece ucuz bir barınak değeri taşımaktadır. Bunun sonucu olarak tarihi yapılar kötü şekilde kullanılmakta, terk edilmiş durumda olan yapıların ahşap kaplamaları yakılmak amacıyla sökülmekte, duvar bezemeleri olan odalar bilinçsizce boyanmakta, yeni ek ve bölmeler yapmak için tavanlar zarar görmektedir”* ifadeleriyle açıklamaktadır [31].

1.4. Tarihi Çevre Korumada Uygulamalar ve Araçlar

Kent mekânları, önceden hazırlanmış ve sınırları belirlenmiş alanlar içinde uygulanan imar planları doğrultusunda biçimlenmektedir. İmar planları, haritalar üzerinde hazırlanan ve kent arsalarının biçimlenmesini, işlevlerini, yapılaşma koşullarını, alan kullanımlarını gösteren planlardır [32]. Tarihi bir alanın koruma kurulunca sit alanı olarak ilan edilmesi, bu alandaki imar planı uygulamasını durdurur ve koruma amaçlı imar planı hazırlanır. Sit alanı, tarihsel süreçte, günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin sosyal, ekonomik, mimari vb. özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu, sosyal yaşama konu olmuş veya önemli tarihi olayların yaşandığı yerler ve tabiat özellikleri nedeniyle korunması gerekli alanları kapsamaktadır [13]. Tarihi çevre denildiğinde daha çok kentsel sitler kastedilmekle birlikte kırsal, tarihi ve arkeolojik sitler de bu kapsam içinde değerlendirilmektedir [31].

Tarihi çevrelerdeki uygulamalar, kentsel yenileme (Urban renewal), sağlıklılaştırma (Rehabilitation), koruma (Preservation) ve yeniden canlandırma (Regeneration) olarak sınıflandırılmaktadır. Sağıklaştırma, koruma ve yeniden canlandırma uygulamaları ile kentlerin kaybettiği fiziksel, sosyal ve kültürel çevreyi tekrar oluşturulması, mekânsal kullanımlara farklı boyutlar kazandırılması ve sağlıklı bir çevre yaratılması hedeflenmektedir.

Sağıklaştırma (Rehabilitation), yıpranan/eskiyen kent dokusunun veya kent içinde bulunan çöküntü alanlarının bölgesel yenilemeler sayesinde tekrar kullanıma açılmasıdır [33]. Sağıklaştırma çalışmaları ile geleneksel dokunun yaşatılarak sürdürülebilmesi hedeflenmekte ve bu doğrultuda doku genelinde yapılacak çalışmalar, alt yapı iyileştirmeleri, ortak kullanım alanlarının oluşturulması ve sokak, cephe sağıklaştırmaları yapılmaktadır. Sağıklaştırma ile kendine ait özelliklerini kaybetmeyen kentsel mekânda yaşanmaya başlanan bozulmaların, sağıksız ve niteliksiz gelişmelerin önlenerek, kentsel alanın yine eski özgün haline kavuşturulması hedeflenmektedir [34].

Koruma (Conservation), tarihi çevrelerin gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Aykaç'a [10] göre tarihi çevre korumanın temel amacı, kendilerini oluşturan değerler bütünüünün korunması, geliştirilmesi ve yaşatılmasıdır. Tarihi çevrede yapılan koruma uygulamaları ile sokak dokusunun, meydanların ve açık alanların niteliklerinin korunması ve tarihi doku özelliğini koruyarak yaşantısını tamamlamış yapıların ölçek ve elemanlarını, çevreye uyumlu biçimde yenilemek, yeni yapılanmalarda çevreye uyumlu mimari çalışmalar yapmak hedeflenmiştir [35].

Yeniden canlandırma (Regeneration) ile tarihi yerleşimlerin onarılarak ve yeni işlevler yüklenerek kente yeniden kazandırılması ve bu sayede ekonomik tasarruflar sağlanabilmektedir [36]. Yeniden canlandırma çalışmaları ile yıkılmış veya eskimiş yerleşmeler, yapılar temizlenerek yenilenmekte ve turizme kazandırılmaktadır. Kentsel canlandırma ile mevcut yapılara yeni fonksiyonlar getirmek, yeni kentsel açık ve kapalı aktivite alanları oluşturmak, tarihi yapıların restorasyonu ve rehabilitasyonunun yapılarak kente kazandırmak hedeflenmektedir. Kentsel canlandırma çalışmaları, çöküntü haline gelmiş tarihi merkezlerin canlandırılması, tarihi merkezlerin iyileştirilmesi, tarihi değeri olan sanayi ve ticaret alanlarının canlandırılması ve küçük ve orta büyüklükteki tarihi kentlerin korunması olmak üzere dört ana başlıkta toplanmaktadır [37].

Tezde, tarihi bir çevre olan araştırma alanında yapılan kentsel yenileme uygulamalarından da söz edildiği için kentsel yenileme kavramı ayrı bir alt başlık olarak ele alınmıştır.

1.4.1. Tarihi Çevrede Kentsel Yenileme

Kentsel yenileme kavramı, mevcut kentleri ve merkezleri düzeltmek ve günün şartlarına uydurmak amacıyla yeniden planlaması ve uygulanmasıdır [38]. Keleş'e [39] göre, kentsel yenileme bozulan ve işlevsizleşen fiziksel çevrenin, tekrar eski kimliğine veya sosyal, ekonomik şartlara uyum sağlayacak seviyeye getirmek için yapılan iyileştirme çalışmalarıdır. Kentsel yenileme çalışmalarında en önemli olan nokta, ekonomik, sosyal veya fiziksel olarak günümüz ihtiyaçlarına cevap veremeyen kent mekânlarının, bu ihtiyaçlar çerçevesinde yeniden planlanmasıdır.

05 Temmuz 2005 tarihli 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun”, yenileme alanlarının tespitine, teknik altyapı ve yapısal standartlarının belirlenmesine, projelerinin oluşturulmasına, uygulama, örgütlenme, yönetim, denetim, katılım ve kullanımına ilişkin usul ve esasları kapsamaktadır. Kanunun amacı, “*Büyükşehir belediyeleri, büyükşehir belediyeleri sınırları içindeki ilçe ve ilk kademe belediyeleri, il, ilçe belediyeleri ve nüfusu 50.000’in üzerindeki belediyelerce ve bu belediyelerin yetki alanı dışında il özel idarelerince, yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş; Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarının, bölgenin gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilerek, bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturulması, tabii afet risklerine karşı tedbirler alınması, tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması*” olarak açıklanmıştır [40].

Kentsel yenileme projeleri,

- Kaçak yapılaşmış alanların,
- Doğal afetlerle doğrudan etkilenecek olan sakıncalı alanlarda yer seçmiş konut veya başka kullanım alanlarının,
- Kent içinde kalan kullanımı sakıncalı çalışma alanlarının,
- Kent içinde niteliksiz, sağlıksız alanların ve yaşanabilir kent standartları dışında kalan alanların,
- İşlevini yitirmiş tarihi mekânların, koruma alanlarının dönüştürülmesini içermektedir [41].

Kentsel yenileme projelerinin aktörleri, dönüştürülecek alanın yerel sakinlerinden oluşan bir komite, şehir plancıları, mimarlar, ekonomistler, sosyologlar, ekologlar ve hukukçulardan oluşan teknik danışman komitesi, planların uygulanmasından ve denetiminden sorumlu yerel yönetim ve merkezi yönetim temsilcileri, dernekler, vakıflar, birlikler ve özel şahıslardır. Kentsel yenileme projelerinde, kent içindeki kaçak yapılaşma alanlarının gerekli tüm kentsel ve sosyal fonksiyonları yenilenerek

fiziki ve coğrafi özelliklerinden kaynaklanan olası tüm doğal afet riskleri de ortadan kaldırılacak şekilde yeniden yapılması amaçlanmaktadır [42]. Kentsel yenileme uygulamaları, uygulandığı alanda sosyo-kültürel bir dönüşüme neden olduğu için [43: 244] alanda soylulaştırma riski taşımaktadır. Soylulaştırma kavramı, dar gelirliilerin yaşadığı, köhneleşmekte olan konut alanlarına, daha üst sınıfların yerleşmeye başlaması süreci olarak tanımlanmaktadır. Gecekondu alanları, çöküntü alanları, eskimiş kent kesimleri gibi alanlarda uygulanan kentsel yenileme uygulamalarında, alanda yaşayanlar (alt gelir grupları; işçiler, işsizler, ötekileştirilenler veya dışlanmışlar, vb.) yerlerinden edilebilmektedir. 16.05.2012 tarihinde kabul edilen 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun'dan sonra hızla konut üretme politikasının hakim olması ile proje alanı içerisinde yaşayanların beklenti ve talepleri göz ardı edilmiş, pek çok mahalle sakini, kent çeperlerinden rezerv alan olarak ayrılmış, bu alanlarda yaşayan mülk sahipleri ve kullanıcılar ise üretilen toplu konutlara yerleştirilmişlerdir [44].

1.4.2. Koruma Amaçlı İmar Planları

Koruma amaçlı imar planları, “3386 ve 5226 sayılı Kanunlar ile 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca belirlenen sit alanlarında, alanın etkileşim-geçiş sahasını da göz önünde bulundurarak, kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda korunması amacıyla hazırlanan, hedefler, araçlar, stratejiler ile planlama kararları, tutumları, plan notları ve açıklama raporu ile bir bütün olan nazım ve uygulama imar planlarının gerektirdiği ölçekteki planlar” olarak tanımlanmaktadır [13].

Koruma amaçlı imar planlarının hazırlanma aşamaları ana hatları [45] ile şu şekildedir:

- Bölgesel, Kentsel ve Planlama Alanı Ölçeğindeki Araştırmalar: Genel hususlar, tarihsel gelişim, planlama ve koruma çalışmaları.
- Planlama Alanı ve Yapı Parseli Ölçeğinde Analitik Etütler: Sosyo-ekonomik durum ve kültürel yapıya ilişkin etütler, görsel ve fiziksel özellikler ile kullanıma ilişkin etütler, arkeolojik alan ve kalıntılara ilişkin etütler.

- Sentez ve Değerlendirmeler: Tarihsel gelişime ilişkin verilerin, bölgesel ve kentsel verilerin, planlama alanı ve yapı parseli ölçeğindeki verilerin, arkeolojik alan ve kalıntılara ilişkin verilerin, fiziksel yapı-sosyo ekonomik durum ve kültürel yapı ilişkisinin değerlendirilmesi, sorun, değer ve potansiyeller açısından alt bölgelerin oluşturulması.
- Karar ve Öneriler: Planlama alanının geleceği ile bölgesel/kentsel bütün içindeki rolüne ilişkin vizyon tanımlanması ve öneriler, planlama alanı yapı parseli ölçeğinde görsel ve fiziksel özellikler ile kullanıma ilişkin karar ve öneriler, planlama alanı ve yapı parseli ölçeğinde sosyo-ekonomik durum ve kültürel yapıların yasal statüleri ve sınırlarına ilişkin karar ve öneriler, örgütlenme, koruma imar planı yönetimi ve uygulama sürecine ilişkin karar ve öneriler.

Koruma amaçlı imar planlarının hazırlanmasında, 21 Temmuz 1983 tarihli 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile 26 Temmuz 2005 tarihinde hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulaması, Denetimi ve Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelik esas alınmaktadır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 14 Temmuz 2004 tarihli ek maddesi ile koruma amaçlı imar planlarındaki “yönetim alanı”, *“sit alanlarının, ören yerlerinin ve etkileşim sahalarının, doğal bütünlüğü içerisinde etkin bir şekilde korunması, yaşatılması, değerlendirilmesi, belli bir vizyon ve tema etrafında geliştirilmesi, toplumun kültürel ve eğitsel ihtiyaçlarıyla buluşturulması amacıyla plânlama ve koruma konusunda yetkili merkezî ve yerel idareler ile sivil toplum kuruluşları arasında eşgüdümü sağlamak için oluşturulan ve sınırları ilgili idarelerin görüşleri alınarak Bakanlıkça belirlenen yerler”* olarak açıklanmıştır [13: Madde 10]. Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulaması, Denetimi ve Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelik'te [46: Madde 3] müellif, en az dört yıllık lisans eğitimi veren fakülte veya bunlara denkliği yetkili makamlarca kabul edilen yükseköğretim kurumlarının şehir planlama veya şehir ve bölge planlama bölümlerinden mezun olmuş şehir plancıları

veya şehir ve bölge plancıları ile bu kişilerin ortak olduğu tescilli büro ve şirketleri olarak tanımlanmaktadır. Planlama ekibi, koruma amaçlı imar planının yapımını yüklenen şehir plancısı veya şehir ve bölge plancısı müellif tarafından oluşturulan ekip olarak tariflenmiştir. Yönetmelikte, kentsel sit alanları için, restorasyon konusunda yüksek lisans yapmış mimar, peyzaj mimarı, sanat tarihçisi ve sosyolog bulundurulması zorunluluğu vardır.

Koruma amaçlı imar planlarında zaman içinde değişiklik yapılabilir. Mevcut koruma amaçlı imar planının uygulanmasının mümkün olmadığı veya teknik ve bilimsel araştırmalar sonucunda yeni ihtiyaç ve sorunların ortaya konulduğu durumlarda üst ölçekli plan kararlarına uygunluğunun sağlanması amacıyla koruma amaçlı imar planının ilkelerine bağlı olarak, planın tamamı veya büyük bir kısmının yenilenebilir; bu Revize Koruma Amaçlı İmar Planıdır. Koruma amaçlı imar planının kapsadığı sit alanı sınırının genişlemesi, sit alanına yakın yeni sit alanları belirlenmesi veya başka zorunlu durumlarda, mevcut planın genel arazi kullanım kararlarıyla süreklilik, bütünlük ve uyum sağlayacak biçimde yeni bir plan hazırlanabilir; bu İlave Koruma Amaçlı İmar Planıdır [46].

1.5. Koruma Sorunları

Kentlerin hızlı büyümesiyle, tarihsel kent dokularında ve tarihsel kent merkezlerinde ortaya çıkan sorunlar aşağıda aktarılmaktadır [47], [31]:

- Geleneksel dokuyla uyumsuz, imar haklarını artıran, koruma hedefi olmayan, yıkımı amaçlayan planlar yapılması,
- Spekülasyon amaçlı olarak kentlerde geleneksel dokuların yıkılarak yerine dokuya aykırı taban alanları ve yükseklikler ile çevreye uyumsuz yeni yapılaşmalar oluşturulması,
- Sit kararı alınması ile eski plan uygulamalarının durdurulması, korumaya yönelik planlama ve uygulama çalışmalarının yetersizliği nedeniyle geleneksel dokularda ve tarihsel kent merkezlerinde bakımsızlık, korunamama, köhneleşme, terk edilme ve çöküntü bölgesine dönüşme olgusu,

- Giderek artan yapı ve nüfus yoğunluğu nedeniyle ulaşım ve otopark sorunları,
- Mülk sahiplerinin geleneksel dokuları terk etmesi nedeniyle sosyal dönüşüm, gecekondulaşma ve sosyal çöküntü belgesi niteliği.
- Yeni yollar açılması veya mevcut yolların genişletilmesi.

Koruma amaçlı imar planlarıyla korunmaları sağlanmaya çalışılan tarihi değerler, sürekliliği olmayan politikalar ve parçacıl müdahaleler yüzünden etkin bir şekilde korunamamaktadır [48: 25]. Koruma alanlarına yapılan müdahaleler, fiziki değeri öne çıkararak kullanımın kısıtlanması veya kullanımı öne çıkararak kullanım çeşitlerinin yönlendirilmesi biçimlerinde yapılmaktadır [49]. Tarihi çevrede mekân üretimi aşamasında, korumanın tam anlamı ile sağlanabilmesi için alınan kararların uygulanıp uygulanmadığının ve düzgün bir biçimde işletilip işletilmediğinin denetlenmesi önemlidir. Dolayısıyla, denetim mekanizmalarının etkin bir biçimde işletilmesi gerekmektedir. Özellikle, uzun süren koruma amaçlı imar planı hazırlık sürecinde, denetimin yetersizliği, taşınmaz kültür varlıklarının tahrip veya yok olmasına neden olacaktır [50].

BÖLÜM 2

UNESCO ve DÜNYA MİRAS ALANLARI

Bu bölümde, ilk olarak UNESCO'nun kuruluş amacı açıklanmakta, daha sonra tezin temelini oluşturan Dünya Miras Alanları ile ilgili Sözleşme ve Uygulama Rehberi, UNESCO Dünya Mirası Paydaşları, Alan Yönetim Planları ve Tampon Bölge/Etkileşim Sahası ile ilgili detaylı açıklamalar yapılmakta, UNESCO'nun Dünya Miras Alanlarındaki tutumu ele alınmaktadır.

2.1. UNESCO'nun Kuruluş Amacı

Kuruluş yasası 1945 yılının Kasım ayında, Londra'da yapılan bir toplantıda, 20 üye ülke¹ tarafından kabul edilen UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) Birleşmiş Milletlerin özel bir kurumu olarak 1946 yılında kurulmuştur. UNESCO'nun amacı, eğitim, bilim, kültür, iletişim ve enformasyon yoluyla küresel barışın tesisini sağlamak, sürdürülebilir kalkınmaya ve paylaşılan ortak değerlere dayalı toplumlar arası bir diyaloga katkıda bulunmaktır. UNESCO, faaliyetlerini 5 program alanı üzerinden gerçekleştirmektedir: Eğitim, doğa bilimleri, sosyal ve beşeri bilimler, kültür ve iletişim [51]. UNESCO, tarihi yapılara gerekli önemi vererek koruma altına almak, kültürel ve doğal mirasın korunmasını teşvik etmek amacıyla 16 Kasım 1972 tarihinde "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Sözleşmesi"ni hazırlamıştır. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Sözleşmesi ile evrensel değer taşıyan anıt, yapı grupları ve sitler, Dünya Mirası olarak tescil edilmektedir [52].

Merkezi Paris'te bulunan UNESCO'nun, Genel Konferans, Yürütme Kurulu ve Sekreterlik olmak üzere üç organı bulunmaktadır. UNESCO'nun en yetkili organı

---

¹ UNESCO'nun kuruluşunda söz sahibi ülkeler: Avustralya, Birleşik Krallık, Birleşik Devletler, Brezilya, Çekoslovakya, Çin, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Fransa, Güney Afrika, Hindistan, Kanada, Lübnan, Meksika, Mısır Norveç, Suudi Arabistan, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan (UNESCO Türkiye Milli Komitesi).

olan Genel Konferans, kurumun politikalarını ve temel çalışma planını belirlemekte, UNESCO'nun çalışma programlarını ve bütçesini kabul etmekte, Yürütme Kurulu Üyelerini ve Genel Direktörü seçmektedir. Üye devletlerin temsilcilerinin katıldığı Genel Konferans, 1946-1953 yılları arasında her yıl toplanırken 1954'ten bu yana iki yılda bir toplanmaktadır [52]. Genel Konferans tarafından seçilen Yürütme Kurulu, UNESCO'nun çalışma programını ve Genel Direktör tarafından kendisine sunulan tahmini bütçeleri incelemektedir. Sekreterlik, Yönetim Kurulu çalışmalarının yürütülmesini ve alınan kararların yerine getirilmesini, UNESCO'nun yurtiçi-yurtdışı ilgili kurumlarla ilişkiyi sağlamakla görevlendirilmiştir [53]. UNESCO amaçlarını üye olan her devlette kurulan Millî Komisyonlar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Millî Komisyonların görevi, eğitim, bilim, kültür ve bilginin geliştirilmesi için çalışan birimleri, ajansları, enstitüleri, kurumları ve bireyleri, UNESCO'nun etkinlikleriyle bağdaştırmaktır [54]. Dünya Miras Sözleşmesine taraf olan devletlerden her biri topraklarında bulunan kültürel ve doğal mirasın saptanması, korunması, muhafazası, teşhiri ve gelecek kuşaklara iletilmesinin sağlanması görevinin öncelikle kendisine ait olduğunu kabul etmektedir. Taraf devletler, bu alanların korunması için kaynaklarını sonuna kadar kullanarak ve uygun olduğunda özellikle mali, sanatsal, bilimsel ve teknik alanlarda her türlü uluslararası yardım ve iş birliği sağlayarak elinden geleni yapacaktır. 25 Ağustos 1949 tarihli ve 3-9862 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kurulan Türkiye Millî Komisyonu, ülkemizde aktif bir şekilde çalışmaktadır.

Organları, bütçesi ve statüsü tamamen bağımsız olan UNESCO, Birleşmiş Milletlerin (BM) bir özel kurumu olması nedeniyle çalışmaları hakkında Birleşmiş Milletlere rapor vermektedir. Bütün Birleşmiş Milletler üyeleri devletler aynı zamanda UNESCO'nun da üyesi olabilmektedir [51].

2.2. Dünya Miras Alanları ve UNESCO

UNESCO'nun 16 Kasım 1972 tarihinde Paris'te yapılan 17. genel toplantısında "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Sözleşmesi" hazırlanmış ve üye 131 ülke tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Sözleşmede, *"tüm ulusların sahip oldukları kültürel ve doğal mirasın dünya çapında korunması, kültürel ve doğal*

mirasın, sadece geleneksel bozulma nedenleriyle değil, savaşlar, doğal afetler, hızlı ve kontrolsüz kentleşme, yoğun turizm baskıları gibi sosyal, ekonomik ve küresel şartların değişmesiyle gittikçe artan bir şekilde yok olma tehdidi altında olduğuna” dikkat çekilmiştir [52]. Sözleşmeyle birlikte, sözleşmeyle bağlı olan ve sözleşmenin yürürlükte bulunduğu devletler olarak adlandırılan taraf devletlere kendi sınırları içindeki tüm kültürel ve doğal miras varlıklarının envanterini yapmaları, korumaları ve gereken tüm yasal, idari, bilimsel ve teknik önlemleri alarak bu değerleri en iyi şekilde gelecek nesillere aktarmaları için çağrıda bulunmuş ve sorumluluk yüklenmiştir [52]. Türkiye, UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Sözleşmesine, 14.04.1982 tarih ve 2658 sayılı Kanun’la Taraf Devlet olarak katılmıştır.

16 Kasım 1972 tarihli sözleşme sonrasında, tarih öncesinden 20. yüzyıl mimarlığına kadar geniş bir yelpazede yer alan, evrensel değer taşıyan anıt ve sitleri kapsayan Dünya Miras Listesi (World Heritage List) oluşturulmaya başlanmıştır. Belirli ölçütleri karşılayan anıt, yapı grupları ve sitler, Dünya Mirası olarak tescil edilmekte ve Dünya Mirası Fonu’ndan yararlanma olanağı elde etmektedir [31: 134]. Dünya Miras Fonu, 1972 yılında Dünya Miras Sözleşmesi ile taraf devletlerin, miras alanlarının tanımlanması, korunması ve teşvik edilmesi için oluşturulmuştur. Taraf devletler tarafından yılda 2 kez fona yapılan katkılar gönüllü veya zorunlu katkı payı olarak iki biçimde yapılmaktadır [55: 19]. Dünya Mirası Fonu, 2022-2023 iki yıllık dönemi için 5,9 milyon dolar ve Dünya Mirası Sözleşmesi'nin 21.2. maddesinde tanımlandığı üzere Acil Durum Yardımı için 0.4 milyon dolardır [56]. 31 Aralık 2022 tarihinde UNESCO tarafından yayınlanan katkı payları ve fon ödemeleri listesinde, taraf devlet Türkiye’nin 21 Şubat 2022 tarihinde 29.192 dolar ödeme yaptığı, en yüksek katkı payının ödemesini yapan ülkenin 526.734 dolar ile Çin olduğu görülmektedir [56].

1972 Dünya Miras Sözleşmesi ve Dünya Mirası kapsamındaki UNESCO paydaşları, Dünya Miras Merkezi, Dünya Miras Komitesi, Danışma Organları olan ICCROM (Uluslararası Kültürel Varlığın Korunması ve Restorasyonu Çalışmaları Merkezi), ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi), IUCN (Dünya Doğa

ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği), taraf devletler ve Partner Kuruluşlardır. Türkiye’de, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu’nun dışındaki paydaşlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Tabiat Varlıkları Koruma Genel Müdürlüğü), Orman ve Su İşleri Bakanlığı (Doğa Koruma ve Millî Parklar Genel Müdürlüğü) ve Dış İşleri Bakanlığı'dır. UNESCO, miras alanlarında denetimini, bu kurumlar yardımıyla düzenli olarak yürütmektedir [52].

UNESCO’nun Dünya Miras Alanlarının korunmasına ve yaşatılmasına yönelik görevleri şu şekildedir:

- Doğal ve kültürel mirasların korunma altına alınmasını sağlamak ve Dünya Miras Sözleşmesi’ne ülkelerin taraf olmasını teşvik etmek,
- Taraf ülkeleri, toprakları içerisindeki alanları Dünya Miras Listesi adayı olarak göstermeleri için teşvik etmek,
- Taraf ülkeleri, toprakları içerisindeki dünya miras alanları yönetim planlarının ve korunma (muhafaza) durumlarının değerlendirilmesi, raporlama sistemleri geliştirilmesi yönünde teşvik etmek,
- Taraf ülkelerdeki dünya miras alanlarının korunmasına, teknik yardım ve profesyonel eğitim sağlayarak katkıda bulunmak,
- Tehlike altındaki dünya miras alanları için acil yardım sağlamak,
- Taraf ülkeleri, toplumun dünya miras alanlarının korunması konusundaki farkındalığını sağlaması yönünde desteklemek,
- Kültürel ve doğal miraslarının korunmasında halkın katılımının sağlanmasını teşvik etmek,
- Dünya kültürel ve doğal mirasının korunması hedefi doğrultusunda, uluslararası iş birliğini teşvik etmek [52].

UNESCO, miras alanları ile ilgili yukarıda aktarılan görevleri için Dünya Miras Alanları Sözleşmesi’ni ve Uygulama Rehberi’ni referans almaktadır.

2.3. Dünya Miras Alanları Sözleşmesi ve Uygulama Rehberi

Dünya Miras Sözleşmesi'nde, mirasların sahip olduğu üstün evrensel değerlerin muhafaza edilmesi, mirasların tüm dünya vatandaşlarına ait olduğu fikrinin benimsenmesi ve korunması için uluslararası bir vizyon gerektiği üzerinde durulmaktadır. Sözleşmeyi imzalayan taraf devletlerden, topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın korunması, muhafazası ve teşhiri amacıyla etkili önlemlerin alınmasını sağlamak için mümkün olduğunca her ülkenin kendi koşullarına uygun biçimde çaba göstermesi beklenmektedir. Sözleşmeyi imzalayan taraf devlet mülkiyet haklarına zarar vermeden, seçilen mirasın, bütün uluslararası toplum tarafından iş birliği ile korunması gereken evrensel bir miras olduğunu kabul etmektedir. Dünya Miras Sözleşmesi ile taraf devletler, Dünya Miras Komitesine sunacakları raporlarda, kabul ettikleri yasal ve idari hükümler ile bu sözleşmenin uygulanması için yaptıkları diğer işlemler hakkında bilgi vermekle hükümlüdürler [52].

Uygulama Rehberi, Sözleşmenin uygulanmasına ilişkin tüm kararların temelini oluşturmaktadır [57: 6]. Dünya Miras Sözleşmesi gibi Uygulama Rehberi yeni adaylık başvurularında kullanılacak en önemli referans belgelerinden birisidir. Uygulama Rehberinde, Dünya Miras Sözleşmesinin uygulanması için taraf devletlere gereken temel bilgiler ve işleyiş kuralları yer almaktadır. Uygulama Rehberinde, doğal ve kültürel mirasın korunmasına ilişkin Dünya Miras Sözleşmesinin dışında, UNESCO veya diğer uluslararası kuruluşlarca hazırlanarak kabul edilmiş tavsiye kararı, program veya sözleşmelere ilişkin bilgilere de yer verilmektedir [58]. Uygulama Rehberi'nde, Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmek üzere aday gösterilen alanların değerlendirilmesi için gerekli prosedürler, adaylık dosyalarının içeriği ve formatı, Dünya Miras Sözleşmesi'nin uygulanması için taraf devletlere gereken temel bilgiler ve işleyiş kuralları yer almaktadır. Rehber, uygun görüldüğü takdirde Dünya Miras Komitesi tarafından revize edilmekte; ihtiyaç halinde taraf devletlerin kararları ile Uygulama Rehberinde değişiklik yapılabilir² [59: 6].

---

² Bu konuda en önemli çalışma zaman içinde Tampon Bölge kriterlerinde yapılan değişikliklerdir.

Uygulama Rehberi'ne göre, bir alanın Dünya Miras Listesi'ne girebilmesi için öncelikle 'üstün evrensel değer'e sahip olmalıdır. Üstün evrensel değer, 2017 tarihli son Dünya Miras Listesi Sözleşmesi Uygulama Rehberi'nde "ulusal sınırları aşan, bugünkü ve gelecekteki bütün insanlık için ortak öneme sahip olacak istisnai kültürel ve/veya doğal miras alanlar" olarak tanımlanmaktadır. Alanın üstün evrensel değere sahip olup olmadığı on kriter ile belirlenmektedir. Bu kriterlerden 6'sı, kültürel miras alanlarında, 4'ü, doğal miras alanlarında bulunması gereken niteliklerdir [58]. Kültürel ya da doğal miras alanı listesinde yer alabilmek için aşağıdaki kriterlerden bir veya birkaçına sahip olmak gerekmektedir [58: 20]:

Kültürel miras alanı kriterleri [58: 20-21]:

- Yaratıcı insan dehasının ürünü olması,
- Belli bir zaman diliminde veya kültürel mekânda, mimarinin veya teknolojinin, anıtsal sanatların gelişiminde, şehirlerin planlanmasında veya peyzajların yaratılmasında, insani değerler arasındaki önemli etkileşimi göstermesi,
- Kültürel bir gelenek veya yaşayan ya da kayıp bir uygarlığın tek veya en azından istisnai tanıklığını yapması,
- İnsanlık tarihinin bir veya birden fazla anlamlı dönemini temsil eden yapı tipinin veya mimarinin, teknolojinin, peyzajın değerli bir örneğini sunması,
- Bir (veya birden fazla) kültürü temsil eden geleneksel insan yerleşimine veya toprağın kullanımına ilişkin önemli bir örnek sunması ve bu örneğin geri dönüşü olmayan değişimlerin etkisiyle dayanıklılığını yitirmesi,
- İstisnai düzeyde evrensel anlam taşıyan olaylar, yaşayan gelenekler, fikirler, inançlar veya sanatsal ve edebi eserlerle doğrudan veya maddeten bağlantılı olması.

Doğal miras alanı kriterleri [58: 20-21]:

- Doğanın bir harikasına veya eşsiz bir güzelliğe ve estetik öneme sahip olması,
- Yaşamış canlıların kalıntıları, devam eden jeolojik olaylar ve yer şekillerinin gelişimi gibi dünyanın doğal tarihine ilişkin eşsiz önemde bilgilere sahip olması,
- Ekolojik ve biyolojik olarak hâlâ bozulmamış bir karasal, denizel veya tatlı su ekosistemine veya önemli hayvan ve bitki topluluklarına ev sahipliği yapması,
- Biyolojik çeşitlilik için önemli ve belirgin doğal habitatlara ev sahipliği yapması.

Nisan 2022 itibariyle UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde Dünya Miras Alanı olarak belirlenmiş 1157 miras yer almaktadır. Bunların, 900'ü kültürel, 218'i doğal ve 39'u karma (hem kültürel hem doğal) miraslardır. Taraf devlet Türkiye 19 miras alanıyla listede yer alırken, İtalya 58 miras alanı ile en çok miras alanına sahip olma özelliğini elinde tutmaktadır [60].

Uygulama Rehberi'ne göre sözleşmeye taraf olan her devletin topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın etkin bir biçimde korunması ve değerlendirilmesi için yapması gerekenler [58: 10-11] aşağıda aktarılmaktadır:

- Kültürel ve doğal mirasa, toplumsal yaşamda bir rol vermeyi ve bu mirasın korunmasını kapsamlı planlama programlarına dahil etmeyi amaçlayan genel bir politika benimsemek,
- Kültürel ve doğal mirasın korunması, saklanması ve değerlendirilmesi için gerekli araçlara sahip olan bir hizmet kurumu oluşturmak,
- Bilimsel ve teknik çalışmalar ve araştırmaları yapmak, kültürel ve doğal mirası tehdit eden tehlikelere karşı uygulama yöntemlerini geliştirmek, iyileştirmek,

- Mirasın saptanması, korunması, saklanması, değerlendirilmesi ve bakımı için gerekli olan uygun yasal, bilimsel, teknik, idarî ve malî önlemleri almak,
- Kültürel ve doğal mirasın korunması, saklanması ve değerlendirilmesi konularında eğitim yapan ulusal veya bölgesel merkezlerin kurulmasını veya geliştirilmesini desteklemek ve bu alandaki bilimsel araştırmaları teşvik etmek.

Uygulama Rehberi'nde açıkça belirtildiği gibi, taraf devletler listedeki alanlarını koruyamadıkları durumda yardım talebinde bulunabilmektedir. Ancak, mevcut fonların sınırlı olması nedeniyle, UNESCO'nun, uluslararası yardım fonunu kullanacak taraf devletleri seçme önceliği bulunmaktadır. UNESCO'nun tercih önceliği aşağıdaki gibidir:

- Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin Kalkınma Politikası Komitesi tarafından tanımlanan az gelişmiş ülke ya da düşük gelir ekonomisi ülke kategorisi,
- Dünya Bankası tarafından tanımlanan alt-orta gelir ülkesi olması,
- Gelişmekte olan küçük ada devletleri olması,
- Çatışma sonrası durumda bulunan taraf devletler.

UNESCO, Uygulama Rehberi'ne göre, Sözleşmeye taraf olan her devlet, topraklarındaki kültürel ve doğal mirasın etkin bir biçimde korunması ve değerlendirilmesi için Dünya Mirası Paydaşları ile çalışmalıdır.

2.4. UNESCO Dünya Mirası Paydaşları

1972 Dünya Miras Sözleşmesi'ne göre UNESCO Dünya Mirası paydaşları, Dünya Miras Merkezi, Dünya Miras Komitesi, Danışma Organları olan Kültür Varlıklarını Koruma Çalışmaları ve Restorasyon Uluslararası Merkezi (ICCROM), Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS), Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN), taraf devletler ve Partner Kuruluşlardır [58].

2.4.1. Dünya Miras Merkezi

UNESCO bünyesinde 1992 yılında kurulan Dünya Miras Merkezi (World Heritage Center), UNESCO adına sekreteryaya görevini üstlenerek üye ülkelere ve Dünya Miras Komitesi'ne danışmanlık yapmaktadır. Merkez, taraf devletlere adaylık dosyaları ve geçici listelerin hazırlanmasında tavsiyelerde bulunmakta, talep üzerine Dünya Miras Fonu'ndan uluslararası yardımları düzenlemekte, miras alanlarının durumu hakkında raporlama yapmakta ve bir miras alanı tehdit edildiğinde acil durum eylemini koordine etmektedir [58].

2.4.2. Dünya Miras Komitesi

Dünya Miras Komitesi, dört yıllık süreyle, genel kurulda seçilen 21 Taraf Devletten oluşmaktadır. Dünya Miras Sözleşmesi'ne göre, sözleşmenin uygulanmasından asıl sorumlu organ Komite'dir. Miras alanlarında karar verme ve üst düzey sorumluluklar, uzmanlar ile ulusal delegelerin (komitelerin) sorumluluğundadır. Dünya Miras Fonu'nun kullanımı ve taraf devletlerin talep ettiği mali desteklerin kontrolü komitenin görevleri arasındadır. Komite, koruma altındaki alanlar ile ilgili kararını değiştirebilmekte ve ulusların mülkleri hakkında daha fazla bilgi isteyebilmektedir. Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne mülklerin dahil edilmesi ve listeden çıkarılması da Komite'nin yetkisindedir [61: 485]. Komite'nin görevleri arasında, küresel ölçekte karşılaşılan sorunlara yönelik politikaları belirlemek, ilke kararları ve sözleşmeler ile insanlığın ortak mirası niteliğindeki doğal ve kültürel alanların korunması konusunda liderlik yapmak da bulunmaktadır. Türkiye, 1983-1989 ve 2013-2017 yılları arasında Dünya Miras Komitesi'nde iki kere görev yapmıştır³. 10-24 Temmuz 2016 tarihlerinde UNESCO Dünya Miras Komitesi'nin 40. Toplantısı İstanbul'da gerçekleştirilmiş ve ev sahibi

---

³ 2013-2017 arasında (Türkiye, Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçelerinin Dünya Miras Listesine alındığı Temmuz 2015 yılında komite üyesi) komitede olan diğer ülkeler: Cezayir, Kolombiya, Hırvatistan, Finlandiya, Almanya, Hindistan, Jamaika, Japonya, Kazakistan, Lübnan, Malezya, Peru, Filipinler, Polonya, Portekiz, Katar, Güney Kore Cumhuriyeti, Senegal, Sırbistan, Vietnam (UNESCO, 38th session of the World Heritage Committee, 15-25 Haziran 2014, Katar).

Türkiye, Dünya Miras Komitesi Başkanlığını üstlenmiştir. 40. Toplantının hazırlık çalışmaları, Büyükelçi Lale Ülker başkanlığında Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Başkanlığı, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve İstanbul Alan Başkanlığı temsilcilerinden oluşan “Görev Gücü” tarafından yürütülmüştür. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, toplantı sürecinde, Komite çalışmalarını Somut Kültürel Miras İhtisas Komitesi ve Doğa Bilimleri İhtisas Komitesi uzmanları ile takip etme, İstanbul Alan Başkanlığı ile ortaklaşa yürütülen Dünya Gençlik Forumuna akademik ve organizasyon desteği verme, doğal ve kültürel miras alanında üç yan etkinlik gerçekleştirme, ayrıca Türkiye'nin doğal ve kültürel miraslarını tanıtan kitap, broşür vb. tanıtım materyallerini katılımcılara takdim etme gibi rol ve görevler üstlenmiştir [62].

2.4.3. Danışma Organları

ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi), ICCROM (Kültür Varlıklarını Koruma Çalışmaları ve Restorasyon Uluslararası Merkezi), IUCN (Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği), taraf devletler ve partner kuruluşlardan oluşan UNESCO'nun danışma organlarının görevleri [58: 15] aşağıdaki gibidir:

- Uzmanlıkları alanında Dünya Mirası Sözleşmesi'nin uygulanması konusunda tavsiyelerde bulunmak,
- Komite belgelendirmelerinin hazırlanmasında, toplantıların gündeminin hazırlanmasında ve Komite kararlarının uygulanmasında Sekreteryaya yardımcı olmak,
- Güvenilir Bir Dünya Mirası Listesi oluşturulması, Periyodik Raporlama ve Dünya Mirası Fonu'nun etkin kullanımı için küresel stratejinin geliştirilmesi ve uygulanmasına yardımcı olmak,
- Dünya Mirası mülklerinin korunma durumunu izlemek, Komite'nin talebi üzerine Reaktif İzleme Heyeti ve Taraf Devletlerin daveti üzerine uluslararası yardım taleplerini gözden geçirmek,
- Dünya Miras Listesi'nde yazılmak üzere aday gösterilen alanların

özelliklerini Taraf Devletler ile istişare ve diyalog halinde değerlendirmek ve Komite'ye değerlendirme raporları sunmak,

- Dünya Miras Komitesi toplantılarına danışman olarak katılmak.

Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS)

UNESCO bünyesinde 1965 yılında kurulan ICOMOS, dünyanın tarihi anıt ve sitelerinin korunmasını hedefleyen, uluslararası nitelikte bir örgüttür. Doğal ve kültürel varlıkların, mimarlık mirasının korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar yapan ve görüş bildiren ICOMOS, UNESCO'nun baş danışmanı konumundadır. Bugün 100'den fazla ülkede ulusal komitelerle temsil edilen ICOMOS, ülkemizde, 1974 yılında Kültür Bakanlığı'na bağlı, yarı resmi bir konsey olarak kurulmuştur.

ICOMOS'un amaçları aşağıda sıralanmıştır [63]:

- Dünyadaki koruma uzmanlarını bir araya getirerek, bir mesleki diyalog ve fikir alışverişi forumu oluşturmak,
- Koruma ilke, teknik ve siyasetleri üzerine bilgi toplamak, değerlendirmek ve yaymak,
- Koruma alanında uzmanlaşmış belgeleme merkezlerinin kurulması için ulusal ve uluslararası otoritelerle iş birliği yapmak,
- Mimarlık mirasının korunmasını ve geliştirilmesini amaçlayan uluslararası sözleşmelerin kabulü ve yürürlüğe sokulması için çalışmak,
- Tüm dünyada koruma uzmanları için eğitim programlarının düzenlenmesine katkıda bulunmak,
- Yüksek düzeyde meslek insanlarının ve uzmanların bilgi ve birikimini, uluslararası topluluğun hizmetine sunmaktır.

Kültür Varlıklarını Koruma Çalışmaları ve Restorasyon Uluslararası Merkezi (ICCROM)

UNESCO tarafından 1959 yılında kurulan ve Uluslararası Kültürel Varlıkları Koruma ve Restorasyon Merkezi olan ICCROM, Dünya Miras Komitesine kültürel alanların muhafazası ve izlenmesi ile eğitim ve kapasite geliştirme aktiviteleri konusunda uzman tavsiyeleri sunan bir hükümetler arası organizasyondur (ICCROM). Türkiye, 07 Ocak 1969 tarihinde üye olmuştur [64].

Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN)

Doğal miras kapsamındaki alanların danışma organı olan IUCN'in başlıca görevleri, doğal ve karma mirasların koruma durumunun, Dünya Miras Listesi'ne doğal miras alanı adaylıklarının ve potansiyel doğal ve karma miras alanlarının değerlendirilmesi için tematik çalışmaları hazırlamaktır [65].

Taraf Devletler

Taraf Devletler, Dünya Mirası Sözleşmesine bağlı olan ülkeler olarak adlandırılmaktadır. Mart 2022 itibari ile UNESCO'ya kayıtlı 194 ülke bulunmaktadır. Taraf devletler, Dünya Mirası Listesi'nde yer almaya uygun alanlar için kendi topraklarındaki mülkleri belirlemeyi ve doğal ve kültürel varlıklar olarak aday göstermeyi kabul ederler. Bir Taraf Devlet, bir mülkü veya alanı aday gösterdiğinde, o mülkün ve alanın nasıl korunduğuyla ilgili detayları vermek ve bakımı için bir yönetim planı hazırlamakla yükümlüdür. Taraf Devletlerden kayıtlı alanların Dünya Mirası değerlerini (üstün evrensel değer) korumaları beklenmekte ve bu alanların durumları ile ilgili periyodik olarak Dünya Miras Merkezine rapor vermeleri istenmektedir [66]. Sözleşmeye taraf devletler, Sözleşmenin uygulanması konusunda ulusal odak noktası olarak tanımlanan birinci sorumlu kamu kurumlarının adı ve adresini Sekreteryaya bildirmelidir; böylece tüm resmi yazışmalar ve dokümanların birer kopyası Sekreteryaya tarafından gerektiği şekilde bu ulusal odak noktalarına gönderilebilmektedir. Dünya Miras Sözleşmesinde yer alan taraf devletlerin sorumlulukları aşağıda belirtilmektedir [58: 13].

- Kendi toprakları üzerinde bulunan kültürel ve doğal mirasın belirlenmesi, aday gösterilmesi, korunması, muhafazası, tanıtılması ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak ve yardım talep eden diğer Taraf Devletlere bu görevler konusunda yardım sağlamak,
- Mirasın korunmasını kapsamlı planlama programları içine entegre etmek,
- Mirasın korunması, muhafazası ve tanıtımı için birimler kurmak,
- Mirası tehdit eden tehlikelere karşı koyacak eylemleri belirlemek için bilimsel ve teknik çalışmalar geliştirmek,
- Mirası korumak için gerekli yasal, bilimsel, teknik, idari ve mali önlemleri almak,
- Kendi mirasına veya Sözleşmeye taraf başka bir devletin mirasına doğrudan veya dolaylı olarak zarar verecek herhangi kasıtlı bir eylemde bulunmamak,
- Dünya Mirası Sözleşmesinin uygulanması ve varlıkların korunma durumu hakkında Dünya Mirası Komitesini bilgilendirmek.

Uygulama Rehberine göre, taraf devletin dünya miras alanının dünya miras listesine alınmasına esas olan özelliklerini kaybedecek ölçüde bozulmaya uğramasını engellemek, dünya mirasının bir parçası olan sit alanının kendine özgü nitelikleri, insan eliyle yapılan faaliyetler yüzünden tehdit altında olması önlemek ve aday gösteren taraf devletin bu aşamada öngördüğü iyileştirici önlemler, öngörülen sürede uygulamak vb. sorumluluklarını yerine getirmediği durumlarda UNESCO yaptırımında bulunabilmektedir. Bu doğrultuda, UNESCO, periyodik raporlamalar ve reaktif izleme heyeti incelemeleri sonucu taraf devletin miras alanında istenilen koruma uygulamalarını yerine getirmemesi durumunda listeden çıkarma hakkını elinde bulundurmaktadır [58].

Partner Kuruluşlar

Dünya Miras Alanlarının korunması için ihtiyaç duyulan maddi desteği sağlamak üzere UNESCO, 2002 yılından beri oluşturduğu PACT (World Heritage Partnerships for Conservation Initiative)⁴ girişimi ile özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapmaktadır. UNESCO, iş birliği içinde olduğu kuruluşlarla ve girişimcilerle, program uygulaması, kaynak toplanması ve finansmanı, bilgi alışverişi, ortak öğrenme, kolaylaştırma ve koordinasyon konularında çalışmaktadır. İş birliği çerçevesinde, özel sektör, UNESCO'nun ortak kalkınma hedeflerine ulaşma faaliyetlerini finanse ederken, sivil toplum kuruluşları, stratejik ittifaklar yaratmak, program ve faaliyet verimliliğini arttırmak, küresel, bölgesel veya ülke düzeyinde eylem ve mevcudiyetin görünürlüğünü ve etkisini arttırmak gibi görevler üstlenmektedir [67].

2.5. Dünya Miras Alanları İçin Alan Yönetim Planı

Alan Yönetim Planı, Dünya Miras varlıklarının ve adaylarının, özgün yapılarına uygun olarak akılcı, sürdürülebilir ve bütüncül bir anlayışla, ilgili tüm paydaşlarıyla birlikte korunmasını, varlığın üstün evrensel değerinin yanı sıra gelişiminin ve canlılığının muhafaza edilmesini ve bunlar arasında bir denge kurarak gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan bir yol haritası olarak tanımlanmaktadır. Koruma planları gibi “fiziki” bir plan değil; korumanın nasıl yapılacağını tanımlandığı “stratejik” bir plan olan alan yönetim planı, koruma-restorasyon, ziyaretçiler-turizm, eğitim-bilinçlendirme, ulaşım-erişim gibi başlıklarda, paydaşlarla birlikte belirlenen vizyon ve hedefler çerçevesinde kurgulanan eylem planlarıdır. Alan yönetim planı, alanın kullanıcıları ve ziyaretçilerinin gereksinimleri doğrultusunda dünya miras alanının korunması için strateji belirleyen, yasal açıdan emredici olmayan, alanın yönetimi ile ilgili kararlar hakkında bilgilendirme amacı güden tavsiye verici bir taslaktır [68]. Yönetim planında, miras alanı ile ilgili etkin bir araştırma yöntemi gerekmektedir ve yönetim işleyişi alan kullanım planları ile örtüşmelidir [69]. Alan

---

⁴ Yaklaşık 40 ülkede faaliyet gösteren uluslararası bir kalkınma örgütü olan PACT, yoksulluk ile mücadele eden herkes için daha iyi bir gelecek vaat etmek üzere kurulmuştur.

yönetim planının amacı, UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi'nin Uygulama Rehberi'nde [58] şu şekilde tanımlanmıştır:

- Koruma alanın gelecek kuşaklara aktarımında sürekliliğin sağlanması,
- Kültürel değerlerin ulusal ve uluslararası ölçekte sahiplenilmesi ve değerlendirilmesi,
- Alanla ilişkili her bir kurum ve bireyin, yönetimin amaç, politika, strateji ve eylemlerine etkin biçimde katılımının sağlanması,
- Korumayı sağlama ve sürdürmede kullanılacak her türlü kaynağın en verimli şekilde bilimsel yöntemlerle kullanılmasının sağlanması.

Dünya Miras Sözleşmesine ve Uygulama Rehberine göre, Alan Yönetim Planı hazırlama aşamaları ve içeriği aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Alanla ilgili ilk inceleme
- Alanın tanımı ve sınırların belirlenmesi
- Alandaki değerlerin saptanması
- Kaynakların değerlendirilmesi
- Hedeflerin formülasyonu ve tehditlerin dikkate alınması
- Projelerin açıklanması
- Çalışma programı ve yıllık planlar
- Uygulama
- Belgeleme, rapor hazırlama ve denetleme/gözden geçirme
- Bilgi ve verinin saklanması
- Alan tanımının revizyonu ve tekrar değerlendirilmesi
- Revize edilmiş hedeflerin formülasyonu ve tehditlerin tekrar dikkate alınması
- Gelecekteki projelerin belirlenmesi

- Revize edilmiş çalışma programı ve yıllık planlar [59: 35].

Alan yönetim planı ve Dünya Miras Sözleşmesi'nin uygulanması bağlamında, Dünya Mirası Komitesi, reaktif izleme sürecini ve periyodik raporlama sürecini oluşturmuştur. Reaktif İzleme, tehlike altındaki dünya mirası varlıklarının mevcut muhafaza (konservasyon) durumuna ilişkin, Sekretarya ve UNESCO'nun Danışma Organları tarafından Komite'ye yapılan raporlamadır [58: 47]. Periyodik Raporlama, listeye kabul edilen varlıkların uzun dönemde daha etkili korunması ve aynı zamanda Sözleşmenin uygulanmasındaki güvenilirliğini güçlendirmek için önemlidir. Periyodik Raporlama dört ana amaca hizmet etmektedir [58: 54]:

- Dünya Mirası Sözleşmesi'nin taraf ülkelerce uygulanmasını sağlamak,
- Dünya Mirası Listesine kabul edilen varlığın üstün evrensel değerinin zaman içinde korunup korunmadığı hakkında değerlendirme yapmak,
- Dünya Mirası varlıkları hakkında değişen koşulları ve varlıkların mevcut muhafaza koşullarını kaydetmek amacıyla güncel bilgi sağlamak,
- Taraf devletler arasında Sözleşme'nin uygulanması ve dünya mirasının korunması ile ilgili olarak bölgesel iş birliği ile bilgi ve tecrübe paylaşımı mekanizmasını sağlamak.

2.6. UNESCO ve Tampon Bölge/Etkileşim Sahası

Tampon bölgeler, bir koruma alanının birincil koruma özelliklerini korumak için tasarlanmış bölgelerdir [70: 1]. Tampon bölgeler, korunan alanlar üzerindeki olumsuz etkilerin en aza indirgenmesi için tasarlanan geçiş alanlarıdır ve koruma altındaki alanlar için ek bir koruma katmanı görevi görmektedir. Tampon bölgeler, varlığın yakın çevresini, fonksiyonel öneme sahip diğer alanları veya öznitelikleri kapsamalıdır. Uygulama Rehberi, dünya miras alanının bütünlüğünün korunması ile ilgili kesin bir tutum sergilemekte; alanın bütünlüğünün korunması için alanın etrafında, koruma amaçlı tampon bir bölgenin kurulmasını nihai bir gereklilik olarak görmektedir. UNESCO'ya adaylık sürecinde hazırlanan alan yönetim planlarında, aday gösterilen alanın ve tampon bölgenin sınırlarını gösteren bir

haritanın olması ve tampon bölgenin, özelliklerine ve kullanımlarına ilişkin detayların, yer alması zorunludur. Tampon bölge önerilmeyen yerlerde, ihtiyaç duyulmama nedeni adaylık başvurusu dosyasında açıklanmalıdır. Tampon bölgelerde yapılacak herhangi bir değişiklik, mutlaka Dünya Mirası Komitesi tarafından onaylanmalıdır [58: 30].

2008 yılında, İsviçre’de düzenlenen Dünya Mirası ve Tampon Bölge konulu Uluslararası Uzman Toplantısı’nda [72: 12] İsviçre Federal Kültür Ofisi Daire Başkanı Johann Mürner tampon bölgelerin birincil, yakın ve uzak olarak üç başlık altında gruplandırıldığını, değişen toplumsal yapılarla birlikte zaman içinde değişikliklere uğrayabileceklerini, miras alanının gelecek kuşaklara taşınmasında önemli rol oynadıkları için korunması gerektiğine dikkat çekmektedir. Örneğin, 18. ve 19. yüzyıl mimari yapılarını içinde barındıran ve sahip olduğu peyzaj özellikleri ile UNESCO’nun 2004 yılında Dünya Miras Listesi’ne alınan Almanya’nın Dresden kentinde bulunan Elbe Vadisi 1930 hektardır; bu alanın 1240 hektarı tampon bölge olarak koruma altına alınmıştır [73]. Elbe Nehri üzerinde yapılması planlanan çelik Waldschloss Köprüsü’nün, miras alanının görüntüsünü bozacağı gerekçesi ile önce 2006-2009 yılları arasında tehlike altındaki miras alanları listesine alınmış, 2009 yılında köprü projesinin iptal edilmemesi nedeniyle Dünya Miras Listesi’nden çıkartılmıştır [72].

Özetle, tampon bölgeler miras alanı kadar öncelikli olmasa da tampon bölgede yapılacak herhangi bir değişiklik miras alanının görüntüsünü ve sınırlarını da etkileyeceği için özen gösterilmesi ve mutlaka korunması gereken alanlardır.

2.7. UNESCO’nun Dünya Miras Alanları Tutumu

Korumada, çok katılımlı bir koruma anlayışını (hükümetler, topluluklar ve bireyler, vakıflar ve özel sektör gibi) benimseyen UNESCO, ulusların kendi çıkarlarını desteklemek için miras alanlarını siyasi bir araç olarak kullanmasının önüne geçememektedir [74]. Sözleşmeye imza atan ve Komite’ye temsil eden taraf devletler dünya mirasının en güçlü karar vericileridir [61: 485]. Son yıllarda

Komite'nin temsilcileri, arkeolojik ve çevresel uzmanlıktan neredeyse tamamen uzaklaşmış ve yerini taraf devletler tarafından atanan büyükelçilere ve politikacılara bırakmıştır. Dünya Miras Sözleşmesi'nde ve Uygulama Rehberi'nde miras alanlarının korunması için katı kurallar ve periyodik raporlama gibi kontrol mekanizmaları olsa da UNESCO'nun taraf devletlere karşı tutumu çelişki yaratmaktadır. Burada en büyük sorun, 2010 yılından itibaren UNESCO Dünya Miras Komitesi'nde taraf devletlerin, diplomatlar aracılığı ile temsil edilmesidir. Komitenin talebi üzerine, 2010 yılında, bir dış denetçi UNESCO'nun öncelikli girişimi olan "Güvenilir, Temsilci ve Dengeli Bir Dünya Mirası Listesi için Küresel Strateji"yi değerlendirmekle görevlendirilmiş, bu durum tartışmalara neden olmuştur. Dünya Miras Sözleşmesi'nin 9.3 Maddesinde taraf devletlerin komite temsilcilerini kültürel ve doğal miras alanlarında uzman kişilerden seçme zorunluluğunu egale eden bu görevlendirme, UNESCO'nun politikleşme sürecini başlatmıştır [61: 487]. Dünya Miras Komitesi, yapısı gereği, Dünya Miras Alanı ilan edilen varlığın yerelinde çalışan uzman kurumların ya da demokratik kitle örgütlerinin çalışmalarını doğrudan referans kabul etmemekte, sadece taraf devletin ve danışman kuruluşların resmi raporlarını dikkate almaktadır. 2010 yılında 34. Dünya Miras Komitesi toplantısında, Norveç, son 10-15 yıl içinde, politikanın, teknik uzmanlığı gölgelediğine, siyasallaşmanın arttığına dikkat çekmiştir. Norveç bu iddiasını, Çin'in Dünya Miras Komitesi toplantılarından önce, kendi miras alanlarını güvence altına almak için diğer üyelere baskı yaptığı ve bazı taraf devletlerin bu baskılardan dolayı yaşadıkları endişeleri dile getirdiğini iddia etmiştir. Aynı toplantıda, Macaristan, İsviçre ve Zimbabwe gibi taraf devletler de bu tür siyasileşmeye karşı resmi bir protesto sunmuşlardır [75: 13].

27 Mayıs 2011 yılında Paris'te yapılan 35. Dünya Miras Komitesi toplantısı öncesinde Macaristan, İsviçre ve Zimbabwe, Norveç gibi taraf devletler, dünya miras alanlarında bilimsel stratejilere dayandırılmayan, uzmanlardan ziyade politik kimliklerin ön plana çıktığı yapılanmalara dikkat çekmiştir. Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN)'un Dünya Mirası Programı yöneticisi Tim Badman, 19-29 Haziran 2011 tarihleri arasında Paris'te gerçekleştirdiği 35. Oturum için kaleme aldığı yazısında Komite'nin, teknik değerle yapan ICOMOS gibi

kuruluşların tavsiyelerini dikkate almadığını vurgulamıştır. Kararlardaki siyasallaşmaya bir örnek olarak, 2012 yılında St. Petersburg'daki oturumlarda ICOMOS'un, yeniden inşa çalışmalarının tarihi dokuda yarattığı değişiklik nedeniyle Tataristan'daki Bolgar yerleşim alanının Dünya Miras listesine alınmasını istememesi verilebilir. Katar'da, 2014 yılında yapılan toplantılarda Rusya, Dünya Mirası Komitesi'nde yer alan İslam Ülkelerinin desteğini almak adına, Bolgar yerleşim alanının, Tatar Müslümanları için kutsal bir hac alanı olduğuna dikkat çekmiş ve Irak, Katar, Cezayir, Malezya'nın Rusya'yı desteklemesi sonucunda Bolgar, Dünya Miras Alanı olarak tescillenmiştir [75: 13]. 2013 yılında Estonya, ulusal hükümetler tarafından uygulanan siyasi baskılar ve delegasyonların miras uzmanlığındaki yetersizliği konusunda endişesini yinelemiştir [75: 14]. Taraf devletlerin dünya miras alanları ile ilgili koruma sorunlarına ilişkin değerlendirmelerinin esasını uzman kuruluşların bilimsel tespitleri oluşturmaktadır. Ancak, üye ülkelerin diplomatik çabaları ve finansal desteği uzman değerlendirmelerini etkilemektedir. Ayrıca, bir ülkenin Komite'ye dahil olduğu süre arttıkça, karar alma sürecindeki etkisi de artabilmektedir [76].

Dünya Miras Sözleşmesi'nin en önemli eksikliği, geleneksel uluslararası hukukun kurallarına bağlı olmasıdır. Devletlerin rızasına dayalı bir düzende, bir devletin anlaşmaya taraf olması ve gereklerini yerine getirmesi konusunda uluslararası bir yaptırım söz konusu değildir. Sözleşmenin öngördüğü raporları vermeyen, koruma altında olan alanları tahrip eden veya korunması gereken alanları listeye dâhil etmeyen veya mali yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir devlete karşı etkin bir yaptırım sistemi bulunmamaktadır [77: 27]. Dünya Miras Merkezi çalışanlarının aksine, Dünya Miras Komitesi'nde yer alan taraf devletlerin temsilcileri, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket edebilmekte ve toplantılarda alınacak kararlarda gücü ellerinde tutmaktadır [78: 7].

BÖLÜM 3

ÇATIŞMA ALTINDAKİ DÜNYA MİRAS ALANLARI VE UNESCO

Bu bölümde, silahlı çatışmanın dünya miras alanlarındaki etkisini irdelemeden önce silahlı çatışma ve kent mekânı ilişkisi aktarılmaktadır. Ardından, tehlike altındaki dünya miras alanlarında ve silahlı çatışma altındaki dünya miras alanlarında UNESCO'nun tutumu hakkında bilgi verilmektedir. Bölümün sonunda, silahlı çatışma yaşayan iki farklı ülkedeki; Türkiye'ye sınır ülkeler olması ve çatışma tarihlerinin Suriçi'nde yaşanan çatışma tarihlerine yakın olması nedeniyle Irak ve Suriye 'deki dünya miras alanlarında UNESCO'nun tutumu aktarılmıştır.

Tezde kullanılan "çatışma" sözcüğü "silahlı çatışma" anlamındadır, bir başka deyişle, "silahlı çatışma" yerine kısaltılarak "çatışma" sözcüğü kullanılmıştır.

3.1. Silahlı Çatışma Altında Kentler

Uluslararası hukuka göre, savaş kavramı, en az iki devlet arasında yapılan silahlı çatışma olarak tanımlanmaktadır [79: 22]. Silahlı çatışma iki veya daha fazla devlet arasındadır ya da bir devlet topraklarında, silahlı grupların karşıt tezlerini devlete veya birbirlerine kabul ettirmeye çalışma eylemleridir. İç savaş, birbirlerine direnen farklı grupların, resmi hükümetlerin de dâhil olduğu ve daha çok şehir merkezlerinde görülen askeri olayların oluşturduğu silahlı çatışma olarak tanımlanmaktadır. Soğuk Savaş Dönemi ⁵ ve sonrasında yaşanan süreçler, daha çok devletler arası olma ve kitlesellik üzerinden gelişen savaş tanımını dönüştürmüş, askeri-sivil ayrımının kalktığı, kimlik ve etnik temelli konular üzerinde temellenen ve farklı çatışma alanlarına çekilen bir tanıma doğru evrilmiştir. 1993 yılında kurulan Eski Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesinde 'savaş' yerine 'silahlı çatışma' ifadesine yer verilmiştir. Mahkeme, silahlı çatışmayı, devletler arasında silahlı güce başvurulduğunda veya hükümet güçleriyle silahlı gruplar arasında süre giden

---

⁵ Soğuk Savaş: 12 Mart 1947'de başlayıp 26 Aralık 1991'de biten, ABD önderliğindeki Batı Bloku ülkeleri ile Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki Doğu Bloku ülkeleri arasında uluslararası siyasi ve askeri gerginlik [185].

çatışma halinde ya da bir devletin içinde bulunan silahlı grupların kendi aralarında çatışma meydana geldiğinde oluşan durum olarak tanımlamıştır [81].

Kent mekânı ve çatışma arasındaki ilişki, belirli güç odaklarının devleti şekillendirme veya yeniden yapılandırmaya yönelik önemli bir etkenidir [82]. Weber (2000), ticari kazancın ve savaşların şehirlerin yapısı üzerinde etkili olduğunu savunurken, daha korunaklı yerlerde yaşamak gibi mecburiyetler yüzünden yapılan kalelerin, var olduğu şehirleri her zaman gelişme ve büyüme unsuru haline getirdiğini belirtmektedir [83]. Mumford [84], ilk çağlardan itibaren savaş ve kenti ele aldığı “Tarih Boyunca Kent” kitabında, kentlerin, neredeyse ilk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren, koruma ve emniyet görünümünün yanında sadece dıştan gelebilecek bir saldırı beklentisini değil, aynı zamanda yoğun bir iç mücadele beklentisini de beraberinde getirdiğini savunmaktadır. Kentlerin ne kadar gelişmiş olursa olsun, tarihinin büyük bir bölümünde, örgütlü şiddetin taşıyıcısı ve savaş için bir araç olarak iş gördüğünden bahsetmektedir. Kentler, devletler için her zaman bir güç gösterisi aracı olmuş ve savaş dönemlerinde bu alanları korumak, ele geçirilmesini engellemek hakim güç için hayatta kalmanın ve meydan okumanın sembolü olarak görülmüştür. 23 Ağustos 1942-2 Şubat 1943 yılları arasında (İkinci Dünya Savaşı’nda) Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki savaş, Stalingrad kenti için yapılan bir savaştır. Sovyetler Birliği, kenti kaybetmemek için elinden geleni yapmış ve Hitler ordusunu yenmiştir [85].

Kentleri, binaları, yalnızca devletlerin silahlı kuvvetleri arasında gerçekleşen, geniş kapsamlı, resmî savaşlar değil, yerel iç savaşlar, kısa süreli başkaldırıları, isyanlar, ayaklanmalar da yıkabilmektedir [86]. Hein [87] kentleri hafıza mekânları olarak tanımlarken, İkinci Dünya Savaşı sonrası kentlerin yeniden yapılanmasına ilişkin çalışmalarda özellikle kentlerdeki simgesel yıkım alanlarının mekânsal rehabilitasyonunun kent kullanıcıları için savaşın kabulü ve gelecek umudunun yeniden sağlanmasında etkili bir araç olduğunu vurgulamaktadır.

20. yüzyılın sonlarından itibaren açık alanda gerçekleşen savaşların ve çatışmaların yerini yeni kentsel savaş modelleri almıştır. Kentlerin hedef alınarak yapıları çevrenin kasıtlı, yaygın bir şiddet aracılığı ile yıkımı, “kentkırım (urbincide)”

kavramını ortaya çıkartmıştır [88: 35]. Kentkırım (urbincide) kelimesi, “urban” (kente ait olan) ve “cide” (öldürme) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Urban kelimesi, kent veya kasabayı tanımlayan özellikleri anlatmakla birlikte, kasaba ve kentte var olan maddi koşulları ve bu maddi koşulların yarattığı yaşam tarzını da yansıtmaktadır. Bu bağlamda kentkırım (urbincide), urban terimi ile anlatılan kent ve kent yaşamına ve kentli hakları ile ilgili her türlü değere karşı yapılan saldırılar olarak adlandırılmaktadır [89]. Marshall [90:2] kentkırımı, bir kenti yok etmek, öldürmek olarak açıklamaktadır. Kentkırım, binaların ve kentsel dokunun, kentsel yaşamı ve kentin sahip olduğu farklılıkları temsil ettiği için yok edilmesidir [89]. Kentkırım kavramı ilk kez, siyaset ve şehir sosyolojisi ile ilgilenen Marshall Berman ve bir grup Boşnak mimar tarafından 1993-1994 yılları arasında kullanılarak literatürdeki yerini almıştır [91:64]. Berman kentkırımı, yapıyı fiziksel çevrenin yıkımına ek olarak sosyal yaşamın bertaraf edilmesi olarak adlandırmaktadır [92]. 1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek’e Sırp milislerince yapılan saldırının kentlerde yoğunlaşması, kentli haklarına ve kentin günlük işleyişini durdurmaya yönelik olması ve sadece Bosna halkına karşı değil, bu halkın kültürüne ve kentsel çevresine karşı yürütülmüş olması yaşanan savaşı bir kentkırım haline getirmektedir [88].

3.2. Tehlike Altındaki Dünya Miras Alanları ve UNESCO

Tehlike Altındaki Dünya Miras Alanları Listesine girme nedenleri iki başlıkta toplanmaktadır: Tespit edilmiş tehlike ve potansiyel tehlike. Tespit edilmiş tehlike, malzemelerin, mimari veya şehir planı bütünlüğünün, kentsel veya kırsal mekânın ya da doğal çevrenin önemli biçimde bozulması, tarihi orijinalliğin ve kültürel önemin büyük ölçüde kaybedilmesidir. Potansiyel tehlike, korunma derecesinin azaltılarak varlığın yasal durumunda oluşacak değişiklik, koruma politikasının eksikliği, silahlı çatışma, jeolojik, iklimsel veya diğer çevresel faktörlerden kaynaklanabilecek değişikliklerdir [58].

Doğal varlıklarda tespit edilmiş tehlikeler [58]:

- Hastalık gibi doğal faktörler,

- İnsan yerleşimleri,
- Kaçak avcılık gibi insan kaynaklı faktörler nedeniyle yok olma tehlikesindeki türlerin varlığındaki ciddi düşüş,
- Varlığın önemli kesimlerinde sellere yol açan rezervuarların yapımı,
- Sanayi ve tarımsal gelişim,
- Haşere ilaçlarının ve gübrelerin kullanımı,
- İmar uygulamaları, madencilik, kirlilik, tomrukçuluk, vb. gibi nedenlerden dolayı varlığın doğal güzelliği ve bilimsel değerindeki ciddi bozulma,
- Varlığın bütünlüğünü tehdit eden, sınırlardaki insan istilaları.

Doğal varlıklarda potansiyel tehlikeler [58]:

- Alanın yasal koruyucu statüsünde bir değişiklik,
- Alanı etkileyen yeni yerleşimler veya kalkınma projeleri,
- Alanı tehdit eden silahlı çatışma çıkması veya tehdidi,
- Yönetim planının veya yönetim sisteminin eksik veya yetersiz olması veya tamamen uygulanmaması.

Dünya Mirası Komitesi, kültürel mirasın korunmasında meydana gelen eksiklikleri tespit edip gerekli müdahaleyi yapmakla görevlendirilmiştir. Çeşitli nedenlerle asli özelliğini kaybetme tehdidi altında bulunan dünya mirası varlıkları Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alınır. "Dünya Mirası Listesi" veya "Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi"ndeki varlıklar, evrensel değerlerini yitirmeleri veya "bütünlük ve özgünlüklerini" koruyamadıkları, taraf ülkelerin anlaşma şartlarına uygun hareket etmedikleri durumlarda, UNESCO Dünya Mirası Komitesi tarafından Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılmaktadır. Komite, mümkün olduğunca taraf devletle görüşme halinde olup varlığın Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'nden çıkarılması için gerekli koruma ve düzeltme önlemlerinden oluşan bir program geliştirmektedir. Komite, alanın ziyaret edilmesi, tehditlerin doğasının ve boyutunun değerlendirilmesi ve alınması gereken önlemleri saptaması için ilgili

danışma organlarından veya başka kurumlardan oluşan bir Reaktif İzleme Heyeti gönderebilmektedir. Bazı durumlarda, taraf devlet, tavsiye ve rehberlik sağlaması için bir Danışma Heyeti davet edebilmektedir. Taraf devletten ve ilgili danışma organlarından alınan bilgiler Sekreteryaya tarafından Komite'ye sunulmakta, Komite mevcut bilgiyi inceledikten ve varlığın Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne kaydedilmesi ile ilgili karar aldıktan sonra düzeltici eylem programını açıklamaktadır. Eylem Programı, derhal uygulanmak üzere ilgili Taraf devlete teklif edilmektedir. Komite, sorunları, yasal tehditlerden ziyade, ikna gücünü ve malî kaynaklarını kullanarak çözmeye çalışmaktadır [58: 51-53]. Miras alanının Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne kaydedilmesi veya Dünya Miras Listesi'nden çıkarılması, taraf devletin doğal ve kültürel mirasların korunması ile ilgili yükümlülüğünü yerine getirmediğini göstereceğinden, taraf devletlerin ekonomik ve politik prestij kaybına yol açmaktadır.

Uygulama Rehberi'nde en dikkat çekici nokta, potansiyel tehlike durumunda UNESCO'nun alacağı tutum ve önlemlerdir. UNESCO, miras alanlarındaki belirli bazı tehditlerin, doğaları gereği, yalnızca tahmin edilebileceğini (örneğin demografik büyüme) vurgulamaktadır.

3.3. Çatışma Nedeniyle Tehlike Altında Bulunan Dünya Miras Alanları ve UNESCO

1954 yılında Lahey'de imzalanan, Lahey Sözleşmesi olarak adlandırılan Silahlı Çatışma Olması Durumunda Kültürel Varlığın Korunmasına Yönelik Sözleşme'nin 3. Maddesinde, "kültürel varlıkların korunması, mümkün olan en iyi maddi koşulların sağlanması amacıyla barış zamanında alınacak tüm hazırlık tedbirlerini kapsamaktadır" denmekte ve çatışma sonrası sorumluluklardan bahsedilmektedir. Bu sorumluluklar, Lahey Sözleşmesinin 3. Maddesinde, tarafların, ülkelerindeki kültürel varlıkların, silahlı bir çatışmanın önceden tahmin edilebilecek etkilerine karşı emniyet altına alınması ve tedbirlerin barış zamanında alınması [93:119-120] ve 7. Maddesinde, barış zamanından itibaren kültürel varlıklara karşı saygılı davranılmasının sağlanması ve varlıkların korunması için uzman kuruluşlar ile iş birliği yapılması olarak belirtilmiştir [94].

Dünya Miras Sözleşmesi'nde silah çatışma durumu halinde miras alanına giriş çıkışların olanaklı olamayacağı için durum değerlendirmesi yapılmasının imkânsız olacağı ve çatışma süreci bitene kadar alana müdahalede bulunamayacağı vurgulanmaktadır [58]. Lahey Sözleşmesinin 23. Maddesinde “UNESCO'nun yardımı” başlığı altında yer alan UNESCO'nun çatışma sonrası sorumlulukları aşağıdaki aktarılmaktadır:

- “Sözleşmeyi imzalayan taraf devletler, kendi kültür varlıklarının korunmasını teşkilâtlandırmak veya işbu Sözleşme ve Tüzüğü'nün tatbikatından doğacak herhangi başka bir meseleyi halletmek üzere Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtından teknik yardım talep edebilirler. UNESCO, programının ve imkânlarının çerçevesi içinde bu yardımı yapar”,
- “UNESCO, kültür varlıklarının korunması konusunda Yüksek Akit Taraflara kendiliğinden tekliflerde bulunmak yetkisine sahiptir” [94].

2017 yılında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde yapılmış olan, “Uluslararası Barış ve Güvenliğin Korunması: Kültürel Mirasın Terörist Gruplar Tarafından ve Silahlı Çatışma Durumlarında İmha Edilmesi” konulu toplantıda, UNESCO Genel Direktörü Irina Bokova, kültürel mirasın kasıtlı olarak imha edilmesinin bir savaş suçu olduğunu ve savaş taktiğinin, toplumları değiştirmek ya da dönüştürmek için kültürel temizlik stratejisi haline geldiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, kültürel mirasın savunulmasının ya da korunmasının kültürel bir meseleden ziyade, insan yaşamını savunmak için önemli olduğunu belirtmiştir. Toplantı sonucunda, BM Güvenlik Konseyi'nin 2347 sayılı Kararı ile kültürel mirasın savunulmasının güvenlik açısından zorunlu olduğu kabul edilmiştir [95].

3.4. Çatışma Altındaki Dünya Miras Alanlarında UNESCO'nun Tutumu: Irak ve Suriye Örnekleri

Tezin bu bölümünde, çatışma nedeniyle tehlike altında bulunan dünya miras alanlarında UNESCO'nun tavrı, iki örnek üzerinden irdelenmektedir. Irak ve Suriye'de yaşanan çatışma sürecinde ve sonrasında UNESCO'nun etkinliği/eylemleri aktarılmaktadır.

3.4.1. Irak: Musul Kenti

Arapça'da "bağlantı noktası" anlamına gelen Musul şehri, dünyanın en eski şehirlerinden biridir. Farklı geçmişlere, etnik kökenlere ve dini inançlara sahip kentin jeopolitik yapısı Musul'u, IŞİD / DAESH için bir hedef haline getirmiştir. 2014-2017 yılları arası IŞİD ile Irak Ordusu arasında yaşanan silahlı çatışmada Musul'da yer alan pek çok miras alanına zarar verilmiş; dini anıtlar ve kültürel eserler hasar görmüştür. Çatışmada, 1985 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine alınan Hatra Antik Kenti, IŞİD tarafından cephanelik ve eğitim kampı olarak kullanılmış, Musul Müzesi ve Kütüphanesinde birçok el yazması eser yakılmış, heykeller kırılmış, Ninova, Nimrud, Horsabah kentleri, Hz. Yunus Türbesi, İmam Dur Türbesi ağır hasar görmüş, Apamea Antik Kentinde Roma Dönemi ait birçok eseri tahrip edilmiştir [96].

Çatışma sürecinde UNESCO'nun herhangi bir müdahalesi ve yaptırımını olmamış, çatışma bittikten sonra, Şubat 2018'de, UNESCO tarafından "Musul Ruhunu Canlandır" adlı projesinin temelleri atılmıştır. 17 Ağustos 2018 tarihinde Musul dünya mirası olarak tescillenmiştir. UNESCO'nun "Musul Ruhunu Canlandır" projesi kapsamında 3 ana stratejik eylem planı bulunmaktadır: Miras alanlarının rehabilitasyonu, eğitim sisteminin güçlendirilmesi (herkes için kaliteli eğitimin sağlanması) ve müzeleri ve kütüphaneleri yeniden açarak Musul'un kültürel ve entelektüel yaşamının canlandırılması [97]. Proje kapsamında, restorasyon ve rehabilitasyon uygulamalarına başlanmıştır. El-Nuri Camii ve Al-Hadba minaresi, Al Saab'a Kilisesi ve El Tahera Kilisesi Rehabilitasyonu Projesi: UNESCO, Birleşik Arap Emirlikleri desteğiyle (50.4 milyon dolar) 23 Nisan 2018'de kültürel ve dini yapıların rehabilitesi sürecini başlatmıştır. Proje, Irak Hükümeti ve halk iş birliğiyle yürütülmüştür. El-Nuri Camii ve minaresi El-Hadba'nın yeniden inşası UNESCO tarafından en simgesel proje olarak benimsenmektedir [98]. Musul ve Basra Eski Kentleri Canlandırma Projesi: UNESCO, Avrupa Birliği desteğiyle (22.8 milyon dolar) Musul'un zengin ve çeşitli kültürel mirasını rehabilite edecektir [97]. Projenin Mart 2019'da başlayıp, Kasım 2021'de sona ermesi planlanmıştır. Avrupa Birliği'nin finanse ettiği proje ile Irak'ın bir başka önemli tarihi kenti olan Basra kentinin bazı

bölümlerinin de canlandırılması hedeflenmiştir. Bazı yerlerde patlayıcıların ve moloz yığınlarının temizlenme işlemlerinin sürmesi ve tarihi belgelenmelerdeki sıkıntılardan dolayı uzayan projenin 2023 sonuna kadar tamamlanması beklenmektedir [99].

3.4.2 Suriye: Palmira ve Halep Antik Kenti

Antik şehirlerden, üç büyük dinin kutsal mekânlarına, Roma ve Haçlı yerleşimlerinden, tarih öncesi kalıntılara ev sahipliği yapmış olan Suriye, sayısız tarihi zenginliği ile Ortadoğu'nun "açık hava müzesi" olarak nitelendirilmektedir. 15 Mart 2011 tarihinde, Suriye ordusu ve Suriye'deki gruplar arasında başlayan iç savaş, daha sonra bölgedeki terör örgütlerinin de dahliyle küresel bir boyuta geçmiştir. Aralık 2014 tarihinde Birleşmiş Milletler, uydular aracı ile ulaştıkları görüntülerle, UNESCO'nun dünya miras listesinde yer alan Şam, Halep Antik Kenti, Palmira Antik Kenti ve Selahattin Kalesi olmak üzere 18 kültürel miras alanında [100], evrensel değere sahip 300'den fazla kültürel alanın yok edildiğini raporlamış; kültürel miras alanlarından 24'ünün tamamen yıkıldığını, 104'ünün büyük zarar gördüğünü, 85'inde orta derece hasar oluştuğunu açıklamıştır [101]. Çatışma sürecinde herhangi bir yaptırımı ya da müdahalesi olmayan UNESCO, Suriye'deki kültürel mirasın durumunu izlemek için uluslararası kuruluşlarla iş birliğine gitmiş ve Avrupa Birliği'nin finansal desteğiyle, 2014 yılında 3 yıl süren "Suriye Kültürel Mirasını Acil Koruma" projesini hayata geçirmiştir. Avrupa Birliği tarafından finanse edilen proje, devam eden kültürel miras kaybını durdurmak ve Suriye'deki miras alanlarında çatışma sonrası hasar tespiti ve onarım süreci için öncelikli eylemleri hedeflemiştir [102]. Üç aşamadan oluşan proje, ören yerlerindeki tahribatı ve çatışma sürecindeki durumunu belgeleme ve kayda geçme projeleri ile toplumsal farkındalığı artırma ve acil durum eğitimlerini kapsamıştır. 2014-2017 yılları arasında proje kapsamında, 691 kültürel miras uzmanı ve 130 kültürel miras kuruluşu eğitim ve toplantılara katılmış, 7 ton müze malzemesi Suriye'ye gönderilmiş, yedi kez teknik tavsiye, destek ve değerlendirme ziyareti gerçekleştirilmiş, Suriye'nin kültürel varlıklarının yağma ve yasadışı ticareti ile kültürel miras yıkımı hakkında iki video klip hazırlanmıştır [103].

Şam'ın kuzeydoğusundaki Suriye ölü'nde bir vaha olan ve 1980 yılında Dünya Mirası olarak tescillenen Palmira Antik Kenti, 15 Mart 2011 yılında başlayan ve günümüzde de devam eden Suriye İç Savaşı sırasında tahrip edilmiştir. UNESCO'nun, Nisan 2016'da alana gönderdiği Hızlı Değerlendirme Heyeti, acil koruma önlemlerini tanımlamış, uluslararası toplumun koordineli eylemleri için yöntem belirlemiştir. Kentin yeniden canlandırılması için 3D modelleri hazırlanmış ve kentte IŞİD'in tahrip ettiği Allat Aslanı gibi eserler restore edilmiştir [104]. Suriye'nin ikinci büyük şehri olan, 1986 yılında dünya mirası olarak tescillenen ve 2013 yılında UNESCO tarafından tehlike altındaki dünya miras listesine dahil edilen Halep Antik Kenti'ndeki Şövalyeler Kalesi ve Halep'teki iki önemli konak 'Suriye Kültürel Mirasını Acil Koruma' projesi kapsamında 3D yöntemiyle kayıt altına alınmıştır [103].

UNESCO'nun Suriye için yaptığı uygulamalar/projeler uzmanlar tarafından yoğun eleştiri almıştır. UNESCO'nun tek bir alana yönelmesi, Libya'da ve Yemen'deki tahribata aynı ilginin gösterilmemesi, Irak'taki müdahalelerin gecikmesi başlıca eleştiri konularındandır. Alandaki taşınmaz kültür varlıklarını korumaktan ziyade, yapılan toplantıların tarihi eser kaçakçılığı üzerine yoğunlaşmasına dikkat çekilmiştir [105].

BÖLÜM 4

DİYARBAKIR SURLARI, HEVSEL BAHÇELERİ ve SURİÇİ BÖLGESİ: ÇATIŞMA ÖNCESİ, ÇATIŞMA SÜRECİ VE ÇATIŞMA SONRASI

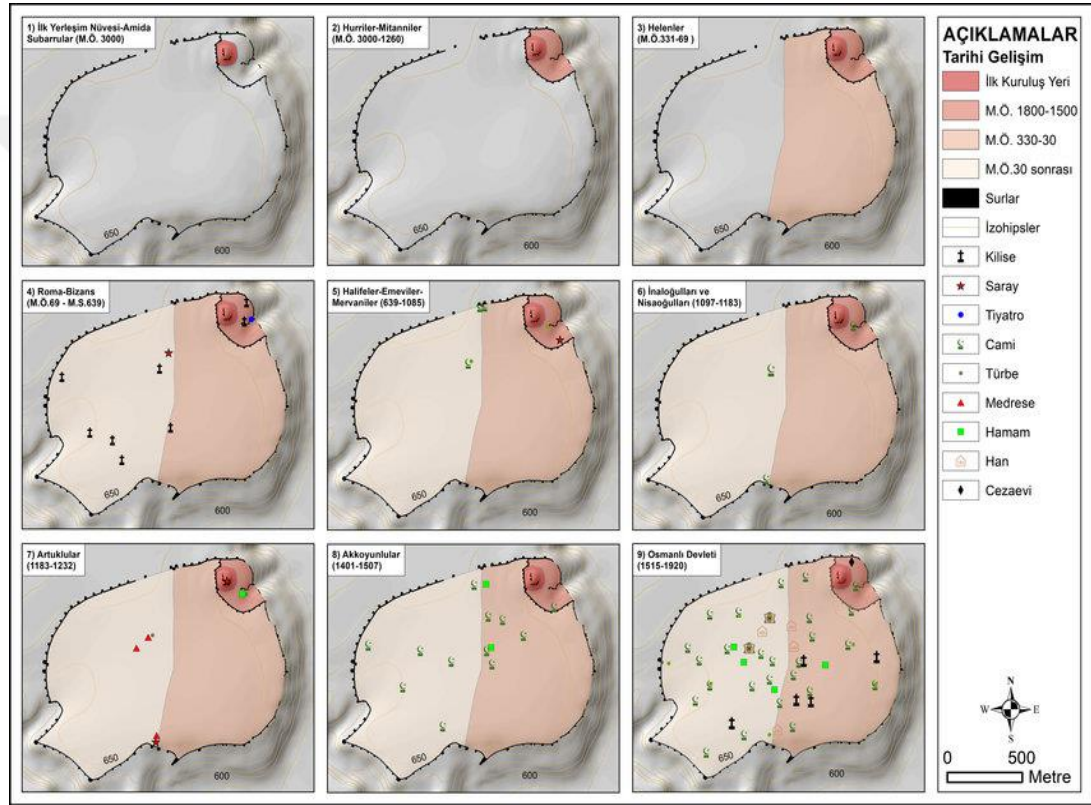
Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli tarihi merkezlerinden birisi olan Diyarbakır, denizden 650 metre, Dicle Nehri'nden 100 metre yükseklikte, Güneydoğu Anadolu'nun orta kısmında, Mezopotamya'nın kuzeyinde yer almaktadır (Şekil 4.1). Geçmiş M.Ö. 3000 yıllarına dayanan Diyarbakır, tarihsel sürecinde, bereketli toprakları, yoğun ticaret alanı ve stratejik konumu nedeniyle her medeniyetin sahip olmak istediği bir yer olmuştur [106: 96].

Şekil 4. 1 Diyarbakır Kentinin Türkiye'deki Konumu

Yazılı kaynaklarda kentin ilk çekirdeğini oluşturan İçkale'nin, M.Ö. 3000'li yıllarda bölgeye egemen olan Hurriler tarafından inşa edildiği aktarılmaktadır. Kent, sırası ile Hititler, Mittaniler, Aramiler, Asurlular, Urartular, Büyük İskender, İskitler, Medler ve Persler, Selevkoslar, Partlar ve Büyük Tigran'ın egemenlikleri altına girmiştir. Kent, M.Ö. 30-M.S. 330 yılları arasında Romalıların yönetiminde kalmış, M.S. 395-639 yılları arasında Bizanslılar egemen olmuş, ardından, sırasıyla, Bekr Bin Vail'e bağlı Arap kabilesi, Emeviler, Abbasiler, Şeyh Oğulları, Hamdaniler, Büveyhoğulları, Mervaniler, Büyük Selçuklular, Suriye Selçukluları,

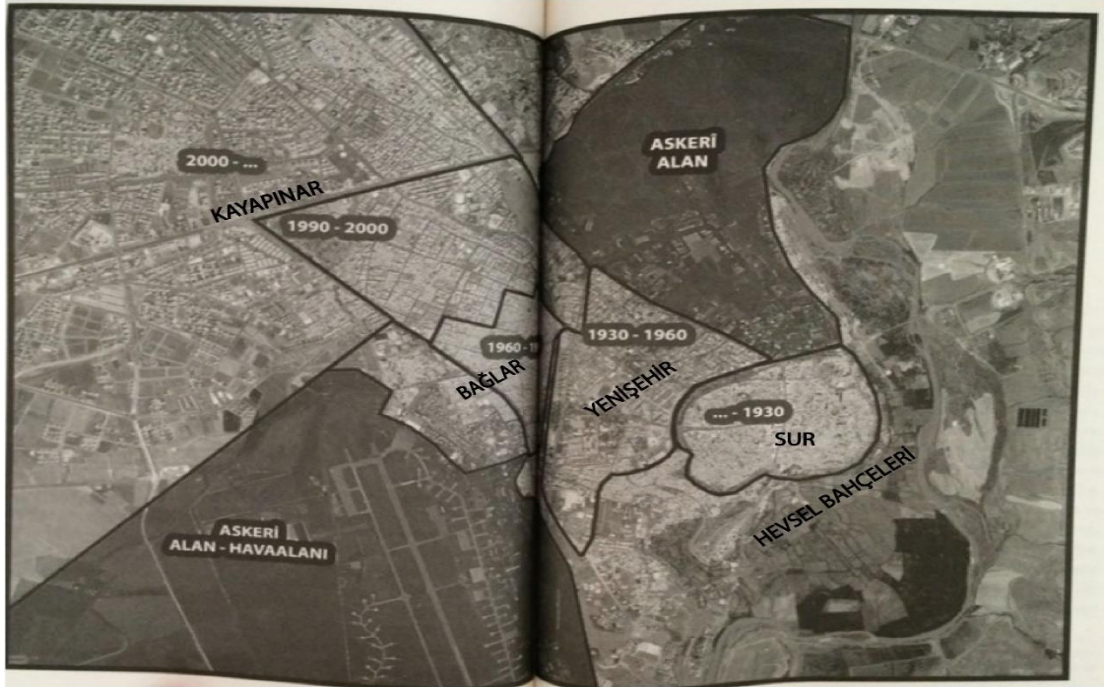
İnaloğulları, Nisanoğulları, Artuklular, Eyyubiler, Anadolu Selçukluları, Mardin Artukluları, Akkoyunlular ve Safevilerin egemenliği yaşanmıştır [107]. İslam sonrası önemli yapıların çoğu Artuklu ve Akkoyunlu dönemlerinde inşa edilmiştir [8: 46]. Akkoyunlular döneminde konut alanları, cami ve mescitlerin etrafında konumlanmıştır. M.S.1515-1920 yılları arasında 405 yıl sürecek olan Osmanlı döneminde de kentin merkezine, yani Suriçi'ne inşa edilen camilerin etrafında ticaret ve konut alanları yer almıştır [108], (Şekil 4.2).

Şekil 4. 2 Cumhuriyet Öncesi Dönemde Diyarbakır'ın (Suriçi'nin) Gelişimi
[109: 217]

Diyarbakır kentinde modernleşme adına ilk imar uygulamaları, 1868-1875 yılları arasında Vali Kurt İsmail Paşa döneminde görülmüş; kolorduya ait kışla, hastane, cami ve servis binalarından oluşan yapı topluluğunun sur dışına inşa edilmesi ile sur içinden çıkış başlamıştır. 1916 yılında, Suriçi nüfusunun artması nedeniyle yeni bir cadde (İzzet Paşa Caddesi) açılmış, kuzeydeki kent giriş kapısı ile surların bir kısmı yıkılmış, yeni gelişme alanları yaratılmıştır. Diyarbakır, kapalı orta çağ kenti

olma özelliğini, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yitirmeye başlamıştır. 1930'lu yıllarda kamu binaları ve konut alanları için yeterli alanlar olmaması nedeni ile sur dışına (Günümüzde Yenişehir olarak adlandırılan, Surların batısında kalan alana) çıkış hızlanmıştır [106]. 1930-1960 yılları arası Suriçi Bölgesindeki konut sorunu, Yenişehir ilçesinde inşa edilen betonarme evler ve apartmanlar ile çözülmeye çalışılmıştır. 1950'li yıllarda göçlerin de etkisi ile orta ve orta alt geliri grubun oluşturduğu, ağırlıklı olarak gecekondular inşa edilerek Bağlar ilçesi kurulmuştur [110]. Kentsel büyüme ve kent hizmetlerinin sağlanması gerekçesiyle Diyarbakır kenti 1993 yılında Sur, Yenişehir ve Bağlar Belediyelerinin kurulmasıyla büyükşehir statüsünü almıştır [109]. Eski kent merkezi olarak adlandırılan Suriçi'nin batısına doğru gelişen kent, 2000'den itibaren Diclekent gibi lüks-müstakil sitelerin ve çok katlı konutların yapıldığı Kayapınar ilçesine doğru genişlemiştir [111] (Şekil 4.3).

Şekil 4.3 1930'dan Günümüze Diyarbakır Kentinin Mekânsal Olarak Gelişimi

[110: 226]

Tezin bu bölümünde, tezin araştırma alanı olan Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi, üç zaman dilimi altında ve ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir: İlk zaman dilimi, alanda silahlı çatışmanın başladığı 2 Aralık 2015 tarihinden önceki süreçtir. Bu süreçte, Diyarbakır Surlarının, Hevsel Bahçelerinin ve Suriçi Bölgesinin mekânsal yapılanması aktarılmış, 1990 ve 2012 Koruma Amaçlı İmar Planları, UNESCO hazırlık süreci ve UNESCO Alan Yönetim Planı detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. İkinci zaman dilimi, 2 Aralık 2015-9 Mart 2016 tarihleri arasında yaşanan silahlı çatışma sürecidir. Bu süreçte alana giriş çıkış yasakları olması nedeni ile Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesindeki tahribata ilişkin detaylı bilgiye ulaşılmamıştır. Üçüncü zaman dilimi, çatışmanın sona erdiği 9 Mart 2016 tarihinden günümüze kadarki süreçtir. Surlar, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi'ndeki mekânsal tahribat, hasar, 2016 Koruma İmar Planı kararları ve yeni uygulama projeleri detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Son olarak, Bölümün tamamında aktarılan mekânsal yapılanma ve plan süreci bir tabloda özetlenmiştir.

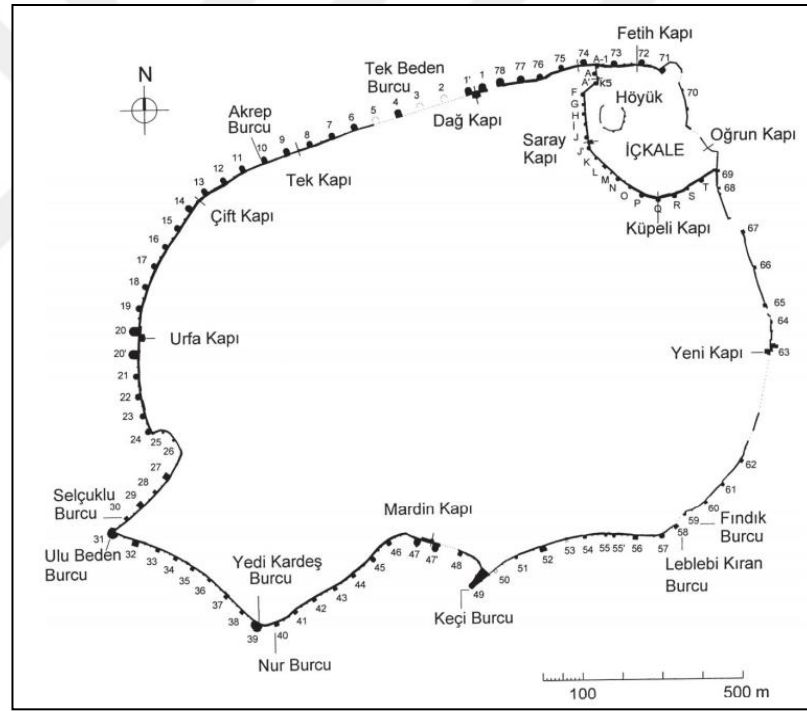
4.1. Çatışma Öncesi (2 Aralık 2015 Öncesi) Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesinde Mekânsal Yapılanma

Bu bölümde, Diyarbakır Surlarının, Hevsel Bahçeleri'nin ve Suriçi Bölgesi'nin her birisinin 2 Aralık 2015 tarihinde Suriçi Bölgesi'nde başlayan çatışma öncesindeki mekânsal yapılanması, planlama süreci, UNESCO hazırlık süreci ve UNESCO Alan Yönetim Planı kararları aktarılmaktadır.

4.1.1. Çatışma Öncesinde (2 Aralık 2015 Öncesi) Diyarbakır Surları

Diyarbakır Surları, M.Ö. 3000 yıllarda başlayan yerleşimle birlikte oluşmaya başlamış, kente egemen olan medeniyetlerin izleri ile şekillenerek çok katmanlı ve çok kültürlü bir mozaikle günümüze kadar ulaşmıştır [112: 13]. Kale, İçkale ve dış kale olarak iki bölümden oluşmaktadır. İçkale, Eski Diyarbakır'ın ilk yerleşim alanı, dış kale, surların çevrelediği alandır. Surların çevre uzunluğu yaklaşık 5200 metredir. Sur duvarlarının yaklaşık 645 metrelik bölümü çeşitli sebeplerle yıkılmış

veya yıktırılmıştır. İçkale dâhil, sur duvarlarının çevrelediği toplam alan yaklaşık olarak 1,57 kilometre karedir [113: 27]. Fetih ve Oğrun kapıları İçkale'nin dışına açılmakta, Saray ve Küpeli kapıları İçkale ile kenti birbirine bağlamaktadır. Dış kalede 82 burç, 4 ana kapı, İçkale'de 19 burç ve 4 kapı bulunmaktadır (Şekil 4.4). Surlar üzerinde yer alan bütün burçlar iki katlı olup, alt katlar ambar olarak, üst katlar askerlerin ikametleri için kullanılmıştır [114: 70]. Formları kare, daire ve çokgen olan burçların en bilinenleri Keçi Burcu, Yedi Kardeş Burcu, Ben-u-Sen Burcu ve Nur Burcu'dur. Surların yapımında kullanılan ana malzeme, bölgede yaygın olarak kullanılan bazalt taşıdır. Dolgu malzemesi olarak kireç harcı, kavisli geçişlerde yörenin kendi toprağından üretilen tuğla, kale kapılarında metal, döküm ve dövme demir kullanılmıştır [112: 15-16].

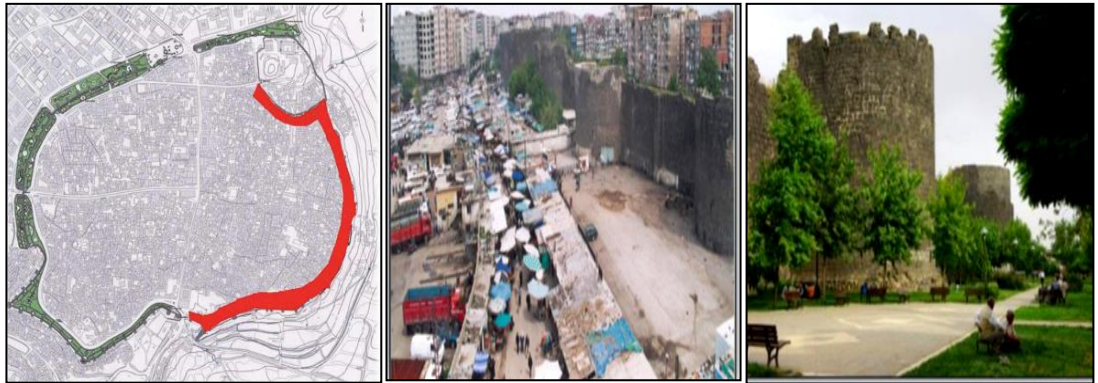
Şekil 4. 4 Diyarbakır Suriçi Haritası, Kapılar ve Burçlar
[115: 150]

20. yüzyılın başına kadar sur kapıları geceleri kapatılarak, kente giriş çıkış kontrol edilmektedir. 1931 yılında, hava akımını sağlamak, sur dışına gelişimi kolaylaştırmak ve araç ulaşımını rahatlatmak gibi nedenlerle bazı surların yıkılmasına karar verilmiştir. 1932 yılında, kuzey kapısının (Dağ Kapı) batısındaki

burçların bir bölümü yıkılmış, kentin çıkış yolu 50 metre olacak şekilde genişletilmiş, güney kapısının (Mardin Kapı) sağındaki iki burcun arası yıkılarak geniş bir cadde ile Sur içi ve dışı birbirine bağlanmış, Kalenin batı kapısının (Urfa Kapı) yanında iki yeni kapı daha açılmıştır [116: 99]. 1940'lı yıllarda Suriçi'ndeki yoğunluğu rahatlatılması ve sur dışına bağlantının sağlanması amacı ile sur üzerinde Çift Kapı açılmıştır.

1965 tarihli Uygulama İmar Planı ve 1984 tarihli Nazım İmar Planı Kararları ile surların çevresinin içten ve dıştan yeşil bir alanla çevrilmesi hedeflenmiştir. Benzer şekilde, 1985 tarihli Uygulama İmar Planında sur duvarlarına bitişik yapılaşmanın önüne geçmek ve surların silüetini ortaya koymak amacıyla yeşil alan önerisi (Sur Koruma Bandı) yapılmış ancak uygulanamamıştır [108].

1990 yılında hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planında, 1984 Nazım İmar Planında da yer alan, ancak, niteliksiz yapıların sur diplerinde yoğunlaşması nedeni ile uygulanamayan, surların yeşil alanla (Sur Koruma Bandı) çevrilmesi kararı tekrar gündeme gelmiştir. Koruma Planı kararlarına göre 1999 ve 2002 yılları arasında, sur içinden ve dışından sur ve burçların algılanmasının sağlanması amacıyla Sur Koruma Bandı'nda yer alan yapılar temizlenerek çevre düzenlemesi çalışmaları yapılmıştır. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2002 yılında surlara bitişik inşa edilen yapıları boşalttırmış; Sur Koruma Bandı kapsamında surları çevreleyen 3,5 km uzunluk ve 12,3 hektarlık bir alan, yeşil alan olarak düzenlenmiştir (Şekil 4.5).

Şekil 4. 5 Sur Koruma Bandı

[117: 25], [118]

2012 tarihli Koruma Amaçlı İmar Planında, Surlar ile ilgili “Sur ve burçların müdahalelerden temizlenerek, restorasyonların yapılması, Kale Burçlarının sosyal ve turizm faaliyetlerinde kullanılmak üzere işlevlendirilmesi ve Surların panoramik olarak algılanmasının sağlanması" kararları alınmıştır [117]. Ancak, bu kararlar uygulanamadan UNESCO Alan Yönetim Planı çalışmaları başlamıştır.

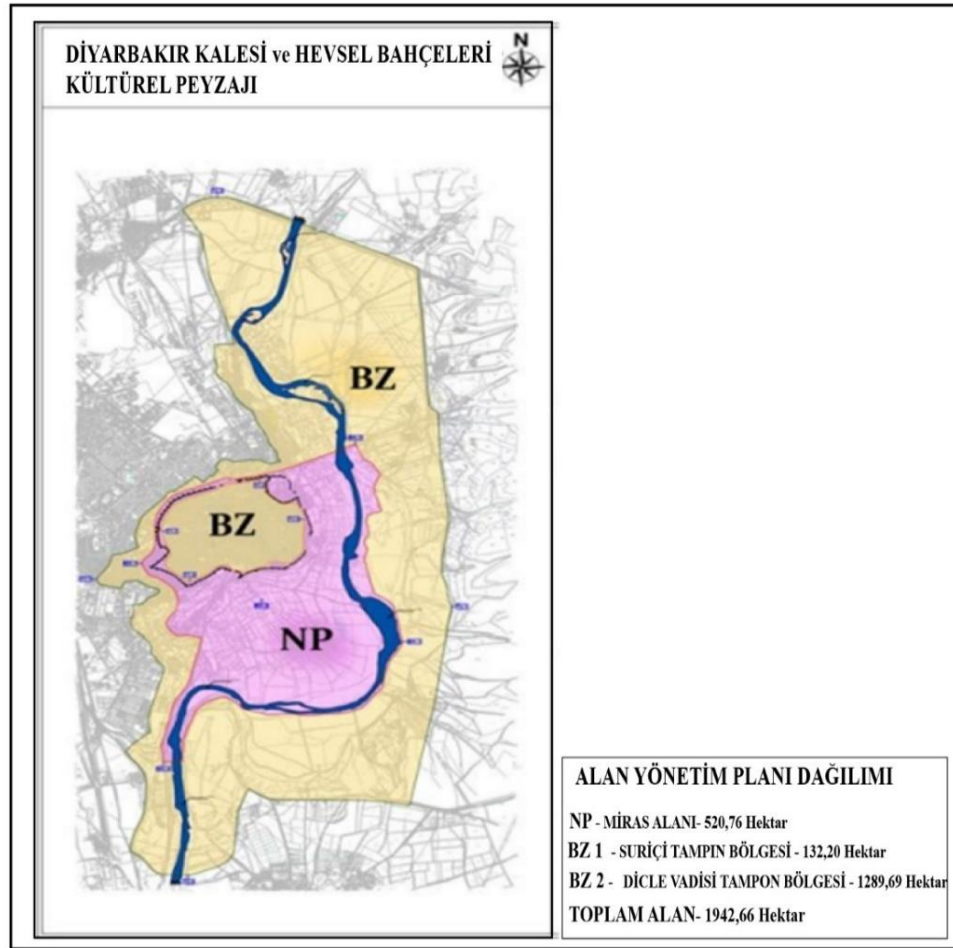
4.1.1.1. Dünya Miras Alanı Olarak Diyarbakır Surları: UNESCO Süreci ve Alan Yönetim Planı

2012 yılında hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planı uygulama aşamasında iken Surların ve Surlar ile Dicle Nehri arasındaki binlerce yıldır aralıksız devam eden tarımsal üretim alanı Hevsel Bahçelerinin Dünya Miras Alanı Listesi için başvuru hazırlıkları başlamış ve eş zamanlı olarak “Alan Yönetim Planı”, Diyarbakır kentindeki ilgili kurumlar, kuruluşlar, STK’lar, bilim insanları ve muhtarlıklarla birlikte hazırlanmıştır. Başvuru sürecinde Alan Yönetim Planına katkı amacıyla birçok bilimsel araştırma yapılmış, program ve etkinlikler düzenlenmiştir. İlk olarak uluslararası düzeyde uzman ve bilim insanlarının görüş ve önerilerini almak, konuyu tartışmaya açmak üzere Nisan 2013’te Diyarbakır Kalesi konulu bir sempozyum düzenlenmiş; birçok ülkeden ICOMOS’a üye bilim insanları ve uzmanların katılımıyla görüş ve öneriler paylaşılmıştır. Alan Yönetim Planının sınırları, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve Alan Yönetim Başkanlığı tarafından belirlenmiş; çalıştay, odak grup görüşmesi, saha araştırması ve atölye çalışmaları yapılarak hazırlanan plan taslağı, paydaşların değerlendirmesine sunulmuştur [112]. Alan Yönetim Planı’nın sınırlarının belirlenmesi ve hazırlık sürecinde aktörler, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alanı Alan Yönetim Başkanlığı⁶, Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü (KUDEB), ve Koruma Bölge Kurulu, TMMOB Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi, Dicle Üniversitesi Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Dicle Üniversitesi

---

⁶ Arkeolog ve ÇEKÜL Vakfı bölge temsilcisi Nevin Soyukaya, arkeolog, peyzaj mimarı ve kentsel tasarımcı ve şehir plancılarından oluşan ekibe başkanlık etmiştir.

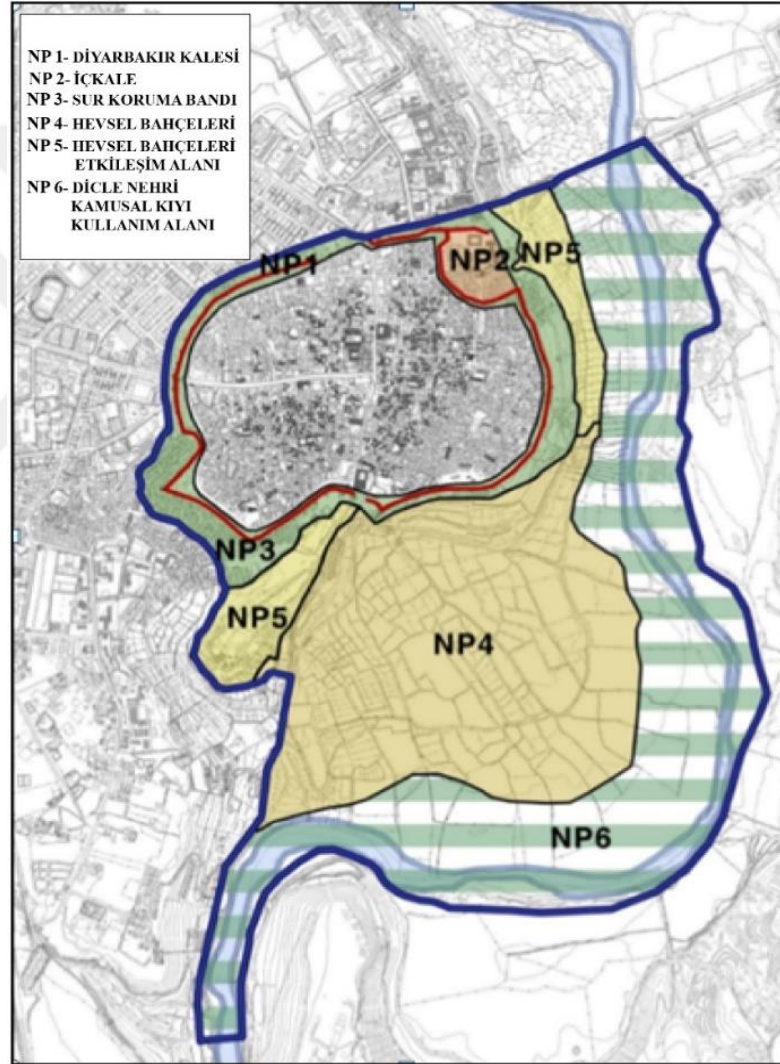
Mimarlık Fakültesi, Karacadağ Kalkınma Ajansı, Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, Doğal Hayatı Koruma Derneği, WWF Türkiye, Doğa Derneği, TEMA, Kuş Araştırmaları Derneği, Tarihi Kentler Birliği, Mezopotamya Ekoloji Hareketi, ÇEKÜL Vakfı, Diyarbakır Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası Diyarbakır Şubesi, Peyzaj Mimarları Odası Diyarbakır Temsilciliği, İnşaat Mühendisleri Odası Diyarbakır Şubesi, Jeoloji Mühendisleri Odası, Çevre Mühendisleri Odası'dır [112: 223]. Alan Yönetim Planının toplam 1942,66 hektar olan alanın 520,76 hektarı, Diyarbakır Surları ile Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alanını kapsamaktadır. Suriçi Tampon Alanı, 132,20 hektar, Sur dışı Tampon Alanı 1289,69 hektardır (Şekil 4.6).

Şekil 4. 6 Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı, Alan Yönetim Planı Alan Dağılımı

[112]'deki bilgi Türkçeye çevrilmiştir.

Alan Yönetim Planı'nda, Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri için 6 uygulama bölgesi belirlenmiştir. Uygulama bölgelerinden üçü Diyarbakır Surları, diğer üçü Hevsel Bahçeleri içindedir. Bu bölgeler sırası ile NP1 Bölgesi-Diyarbakır Kalesi, NP2 Bölgesi-İçkale, NP3 Bölgesi-Sur Koruma Bandı, NP4 Bölgesi-Hevsel Bahçeleri, NP5 Bölgesi- Hevsel Bahçeleri Etkileşim Alanı, NP6 Dicle Nehri Kamusal Kıyı Kullanım Alanı'dır (Şekil 4.7).

Şekil 4. 7 Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı, Alan Yönetim Planı Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Alan Dağılımı

[112]'deki bilgi Türkçeye çevrilmiştir.

UNESCO'ya başvuru sürecinde hazırlanan Alan Yönetim Planı'nda, Diyarbakır Surları'nın *“Bölgede hüküm süren medeniyetlerin, kültürlerin ve dönemin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenerek özgünlüğünü ve 7 bin yıllık tarihsel varlığını sürdüren Diyarbakır Kalesi, Surları ve Burçlarının hala orijinal ve özgün kültür varlıkları olarak yaşadığı, dünya tarihi için önemli bir evrensel miras özelliğini koruduğu”* belirtilmektedir. Yukarı Mezopotamya'da, kent yerleşimi ile savunma kalesinin bir arada bulunduğu tek örnek olması, surların uzunluğu ve kültürel peyzajın bir parçasını içermesi, burçların üzerindeki yazıtların hala okunabilmesi nedeniyle Kale'nin özgün değeri çok yüksektir [112].

Alan Yönetim Planında, surlar, burçlar ve kapılarla ilgili olarak alınan kararlar aşağıda aktarılmaktadır [112:20]:

- En az müdahale ile gelecek kuşaklara aktarılmasının sağlanması,
- Onarımlarda kullanılacak taş ve tuğla gibi malzemelerin temin güçlüklerinin giderilmesi,
- Restorasyon uygulanmasında çalışacak iş gücünün eğitilmesi,
- Restorasyon ve koruma laboratuvarının kurulması ve güçlendirilmesi
- Kurumlar arası iş birliklerinin geliştirilmesi,
- Burçların bütüncül bir plan dahilinde işlevlendirilmesi,
- Diyarbakır Surları belge ve bilgi merkezinin kurulması.

“Alan Yönetim Planı”, Ağustos 2014'te Dünya Miras Listesi Merkezi'ne yollanmış; 28 Haziran-8 Temmuz 2015 tarihleri arasında Almanya'nın Bonn kentinde yapılan Dünya Miras Komitesinin 39. Toplantısında “Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı”, Dünya Mirası olarak, Suriçi Bölgesi Tampon Bölge olarak tescillenmiştir. UNESCO, bu tescilin ardından taraf devlet Türkiye'nin dikkate alması için bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda taraf devletten Diyarbakır Surları ile ilgili beklentiler aşağıda aktarılmıştır (EK 5, UNESCO Dünya Miras Komitesi 39. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları):

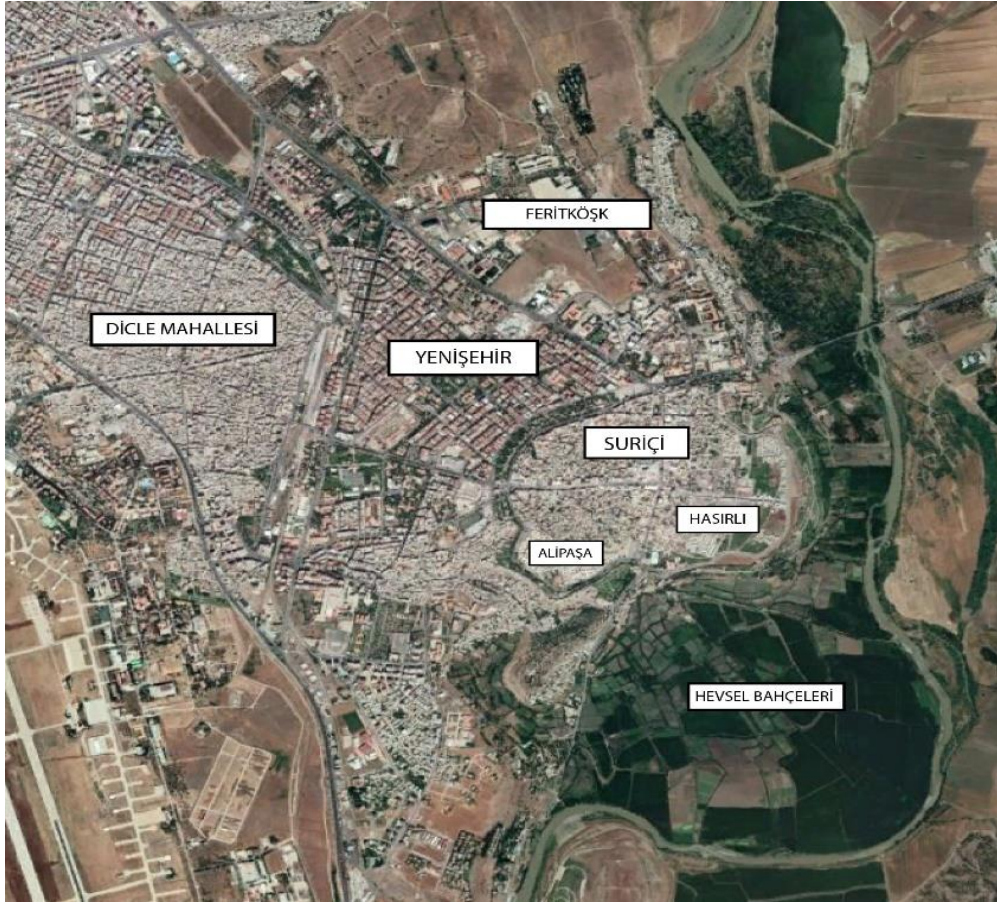
- Surların ve üstlenilen çalışmaların belgelenmesi dahil olmak üzere Şehir Surlarının restorasyonunun ve bakımının planlanması için bilimsel temeli

prosedürlerin geliştirilmesi,

- Sur duvarlarının yakınındaki bitki örtüsü ve su drenajının yönetiminin iyileştirilmesi, yeni çalışmalar yapıldığında bu alanlardaki arkeolojik kanıtların kaydedilmesine özen gösterilmesi,

4.1.2. Çatışma Öncesinde (2 Aralık 2015 Öncesi) Hevsel Bahçeleri

Dicle Nehri kıyısında, Diyarbakır Surları ile nehir vadisi arasında yer alan Hevsel Bahçeleri (Şekil 4.8) binlerce yıldır aralıksız bir şekilde devam eden tarımsal üretim alanıdır. Tarihi kaynaklarda Hevsel Bahçeleri ismine ilk kez 9. yüzyılda rastlanmış ve yaklaşık 700 hektarlık arazi “Hevsel Bahçeleri” olarak adlandırılmıştır [119: 15-21].

Şekil 4. 8 Hevsel Bahçeleri, 2022

[120]'den alınan uydu görüntüsünden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Hevsel Bahçeleri, günümüzde de kentsel tarım alanı niteliği taşımaktadır. Hevsel Bahçelerinde nane, marul, Lice domatesi, biber, dut, kum şeftalisi, Bismil patlıcanı, karpuz ve kavun gibi sebze ve meyveler yetişmektedir [112: 42]. Bahçelerin mülk sahipleri sur dışında yaşamakta, bahçelerdeki üretimi Suriçi Bölgesinde yaşayan kırsal kökenli bireyler yapmaktadır. Kırsal alandan göç eden ve Suriçi'nde Ben u Sen, Hasırlı, Ali Paşa, Dicle, Feritköşk civarı gibi Hevsel'e yakın olan yerleşim alanlarında yaşayanlar Hevsel Bahçelerinde yarıcılık (ortakçılık)⁷ şeklinde üretim yapmakta veya tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Hevsel Bahçeleri, Suriçi mahallelerinde yaşayan yoksul nüfusun, gıdaya doğrudan ve ucuz ulaşımını sağlayan, dolayısıyla kent nüfusunun gündelik meyve-sebze ihtiyaçlarını karşılayan önemli alanı olması [112: 38-39] nedeniyle kentsel yaşamın bir parçasıdır.

4.1.2.1. Dünya Miras Alanı Olarak Hevsel Bahçeleri: UNESCO Süreci ve Alan Yönetim Planı

UNESCO başvuru sürecinde hazırlanan Alan Yönetim Planı (detaylı bilgi için Bkz. Bölüm 4.1.1.1) kapsamında eski haritalar, hava fotoğrafları incelenmiş, mevcut durum saptanmış ve sulama ve yol sistemi ile mekânsal bir bütün olarak belirlenen alan, “Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alanı” olarak belirlenmiştir (Bkz. Şekil 4.7, NP4, NP5). Alan Yönetim Planı'nda, “Hevsel Bahçeleri ve Dicle Vadisi'nin (Bkz. Şekil 4.7, NP6) kentle bütünleşmiş ve kentle iç içe bir tarım alanı olarak, dünyada ender rastlanır kentsel yapı örneklerinden birisi” olarak tanımlanmıştır. Kentin kültür dokusunun önemli bir simgesi olması, Dicle Vadisi ile bütünleşen konumu ve kentin en önemli peyzaj alanı olması, tarihsel süreç içinde Dicle Nehri ve Suriçi arasındaki yaşamı organize etmesi, Hevsel Bahçesi'nin önemini ve özgünlüğünü göstermektedir [112: 41].

Alan Yönetim Planında, Hevsel Bahçelerinin:

- Kente yakın oluşuna bağlı olarak ucuz gıdaya erişimi artırdığı,

---

⁷ Toprak üzerinde mülkiyet hakkı olmadan, toprağı işlemesine karşılık, mülk sahibine ürünün belirli bir yüzdesini vermesi biçimi

- Toplumun yoğun talep gösterdiği tarımsal ürün çeşitlerini ürettiği ve özgün yerel ürünleri kente sunduğu,
- Suriçi ve Diyarbakır Kalesi Surlarına yakın bölgede yaşayan nüfusun temel geçim kaynaklarından birisi olduğu belirtilerek sosyo-ekonomik önemi vurgulanmaktadır.

Hevsel Bahçeleri ile Dicle Vadisi'ni kentsel yapı ile bütünleştiren yaklaşımın geliştirilememesi, sur dışı ile Hevsel Bahçeleri arasındaki ulaşım sorunları, gezi güzergâhlarının belirsiz olması, güvenlik sorunlarının varlığı ve aydınlatma problemleri gibi nedenler alanı olumsuz etkilemektedir. Hevsel Bahçelerinin yapılaşma baskısı altında kalması, Dicle Nehri kıyı bandında yaşanan plan dışı işgaller, nehrin doğusunda kalan alanlarda gün geçtikçe artan mekânsal yoğunluk, Dicle Vadisindeki yeşil alanlarda özel kullanımların genişlemesi alan için ciddi tehditler oluşturmaktadır [112]. Yönetim Planında, Hevsel Bahçelerinin bir bütün olarak ele alınması için aşağıdaki kararlar alınmıştır:

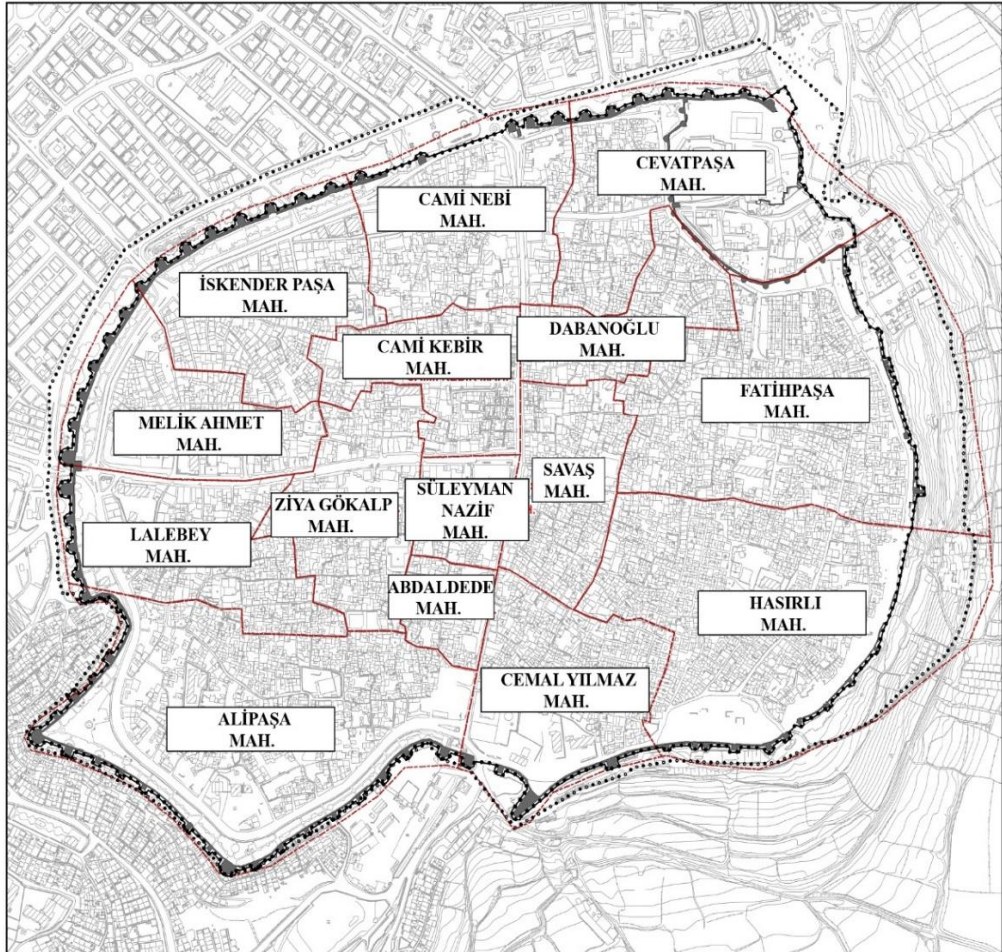
- Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alanı'nın kırsal peyzaj öğeleri araştırılmalı,
- Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alanı sınırları kesinleştirilmeli ve koruma kullanma politikaları belirlenmeli,
- Kentsel peyzaj öğelerinin Sur dışı alan için etki analizleri yapılmalı,
- Dicle Nehri'nin doğal peyzajı korunmalıdır.

UNESCO'nun 39. Toplantıda (28 Haziran-8 Temmuz 2015) sunduğu raporda, taraf devletten Hevsel Bahçeleri ile ilgili beklentiler aşağıda aktarılmıştır (EK 5, UNESCO Dünya Miras Komitesi 39. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları):

- Hevsel Bahçeleri'nin sürekli kullanımını ve önemini destekleyen tarım ve su yönetimi sistemlerinin incelenmesi ve belgelenmesinin geliştirilmesi,
- Gelecekteki geliştirme projeleri için, varlığın Üstün Evrensel Değeri üzerindeki olası etkilerin erken bir aşamada tanınmasına olanak sağlamak amacıyla, projelerin Dünya Mirası Komitesine sunulması.

4.1.3. Çatışma Öncesinde (2 Aralık 2015 Öncesi) Suriçi Bölgesi

Çevresi, dolayısıyla sınırları surlar ile belirlenen Suriçi Bölgesi, 15 mahalleden ve 1942,65 hektarlık bir alandan oluşmaktadır (Şekil 4.9). Bu bölümde, öncelikle Suriçi Bölgesi'nin mekânsal yapılanması Geleneksel Diyarbakır Evleri üzerinden aktarılmaktadır. Daha sonra, Diyarbakır'ın ilk imar hareketlerinin görüldüğü 1868-1875 yıllarından, çatışmanın başladığı 2 Aralık 2015 tarihine kadarki zaman diliminin planlama süreci aktarılmakta, detaylı bilgiler verilmekte, Suriçi Bölgesi'nin planlama süreci ile ilgili UNESCO süreci ve Alan Yönetim Planı kararları aktarılmaktadır. Ayrıca, Çatışma öncesi Suriçi Bölgesinin demografik yapı analizi yapıldıktan sonra son olarak çatışma öncesi planlama süreci tablolar ile özetlenmektedir.

Şekil 4. 9 Diyarbakır Suriçi Bölgesi ve Mahalleler, 2012

[124]'den alınan bilgilerle oluşturulmuştur.

4.1.3.1. Çatışma Öncesinde Suriçi'nde (2 Aralık 2015 Öncesi) Mekânsal Yapılanma

Suriçi'nin yerleşimi, dokusu, zaman içinde bozulmalar yaşanmış olsa da evleri birbirine bağlayan üstü açık koridor niteliğindeki sokakları ile orta çağ kentlerini andırmaktadır. Suriçi sokak dokusu, 1916 yılında açılan caddeye (İzzetpaşa Caddesi), yol genişletmelerine rağmen, 2016 yılına kadar özgünlüğünü korumuştur.

Evlerin sokakları çevreleyen yüksek duvarları ve sokaklardaki geçişler, serin ve gölgeli alanlar yaratmaktadır [123: 421] (Şekil 4.10). Bazı evlere ulaşım ana sokağa bağlı daha dar çıkmaz sokaklarla sağlanmaktadır. Sokak genişliklerinin 2-3 metreye kadar düştüğü yerlerde, evlerin köşe duvarlarının pahlanması, sokak dönüşlerini rahatlatmaktadır (Şekil 4.11).

Şekil 4. 10 Suriçi Bölgesi Dar Sokaklar

[124]

Şekil 4. 11 Suriçi Bölgesi Köşe Pahları, 2017

[124]

Bazı evlerin sokağın üzerini kapatan mekânları, “kabaltı”⁸ olarak adlandırılan geçitler oluşturmaktadır (Şekil 4.12). Özyılmaz ve Sahil [127: 534], sıcak iklimde gölge alana duyulan ihtiyaç nedeniyle kabaltıların çokça uygulandığını belirtmektedir. Pahlanmış köşe duvarları ve kabaltıları ile bazalt taşlı, dar sokaklar, kent dokusunun karakteristiğini oluşturmaktadır [123:419]. Sokak ile avlu bağlantısı, “sokak arası” denilen bir geçitle sağlanmakta; süslü, kemerli bir kapıyla önce sokak arasına, sonra avluya ulaşılmaktadır [128]. 180-200 cm yüksekliğindeki avlu kapıları genellikle tek kanatlı, kemerli ve ahşap veya demir malzemedir (Şekil 4.13). Sokak kapılarının üstlerinde taş bingilere oturan bir saçak bulunmaktadır. Taş bingiler genellikle iki veya üç sıradan oluşmaktadır. Bazı evlerde, sokak cephesini hareketlendirmek için taş bingilerin sayısı daha fazla olabilmektedir [123] (Şekil 4.14).

---

⁸ Kabaltı TDK’da Kemer altı olarak tanımlanmaktadır.

Şekil 4. 12 Suriçi Bölgesi Kabaltı Örnekleri, 2017
[126]

Şekil 4. 13 Diyarbakır Geleneksel Evleri, Kapı Örnekleri, 2017
[126]

Suriçi evlerinde, mekân organizasyonu avlular, odalar, eyvanlar ve servis mekânlarının bir düzen içerisinde bir araya gelmesi ile oluşmuş; plan tipleri avlulara göre şekillenmiştir. Evin merkezini oluşturan ve mekânlar arası bağlantıyı sağlayan avluların (Şekil 4.15) olmazsa olmazı, eyvan, ufak da olsa bir bahçe, havuz ve tulumbadır [123]. Açık alan olan avlu ile kapalı alan arasında yer alan eyvan, evin konforu, nefes alma, dinlenme yeridir. Evin üç cephesi ile çevrili, üstü

kapalı, avludan en az bir basamak yüksekte olan ve avluya kemer(ler) (kullanıcının ekonomik durumuna göre en fazla üç kemer) ile açılan eyvanlar, yaz aylarında serin ve gölgeli, kış aylarında ılık ve korunaklı alanlardır [128].

Şekil 4. 14 Diyarbakır Geleneksel Evleri, Taş Bingi örnekleri
[123]

Şekil 4. 15 (a) Diyarbakır Geleneksel Evi, Cahit Sıtkı Tarancı Evi Avlusu,
(b) Hasırlı Mahallesi, Samo'nun Yeri, Geleneksel Avlu

[123: 427]

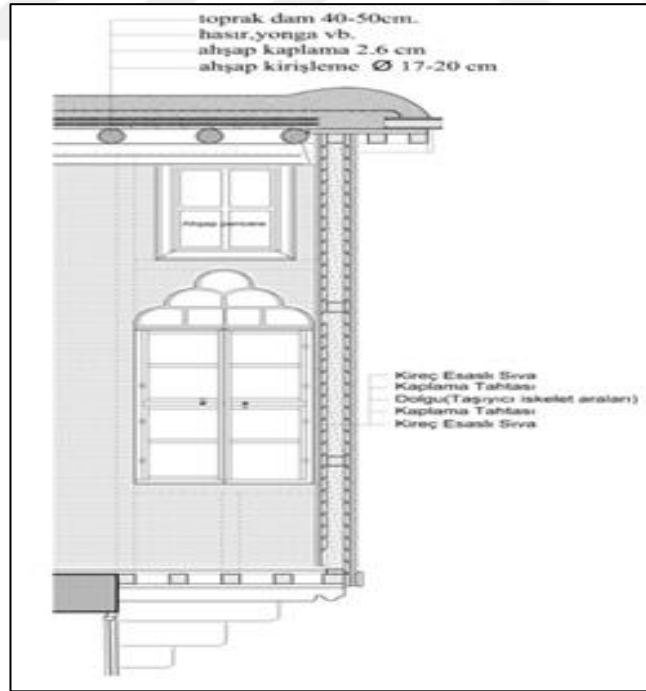
Suriçi'ndeki geleneksel evler, şehrin tarihi kimliğine ve iklim şartlarına uygun olarak, binlerce yıllık bir deneyim ve gözlem sonucu gelişen ve kullanılan bazalt malzeme ile yapılmıştır [122:11], [123:419]. Evlerin, dışı bazalt taşlardan yapılmış tek, iki, nadiren üç katlı ön cephelerinde, üst tarafı kemerli geniş pencereler, eyvanlar, siyah bazalt taşlar arasına çekilen “cis” denen ince beyaz bezemeler

bulunmaktadır [122:12] (Şekil 4.16). Sokağa taşan (Şekil 4.17) cumbaların geniş cephelerinde, mahremiyet amacıyla pencere açılmaz. Taş ve ahşap bingilerin taşıdığı, iç kısımları hafif malzemeyle doldurulmuş ahşap taşıyıcı sistemli cumbalar, evlerin sokağa yansıyan en zengin bölümleridir [127].

Şekil 4. 16 Diyarbakır Geleneksel Evi, Bezeme (cis) Örnekleri

[125]

Şekil 4. 17 Diyarbakır Geleneksel Evleri, Cumba Örnekleri

[125]

Geleneksel Diyarbakır evlerinin sokakların karakteristik özellikleri Tablo 4.1’de özetlenmektedir.

Tablo 4. 1 Geleneksel Suriçi Evleri ve Sokakları Özellikleri

	KARAKTERİSTİK ÖZELLİK			MALZEME
SOKAK	Dar, yer yer çıkmaz sokaklar	Köşe Pahları	Kabaltı	Siyah Bazalt Taş
AVLU	Merkezi konumda geniş avlular	Eyvan	Havuz, bahçe, tulumba	<p>Avlu: Sıkıştırılmış toprak üzerine kireç harcı yapılmakta, bazalt taş döşenmektedir.</p> <p>Eyvan: Büyük gözenekli bazalt taş ve kalker taş.</p> <p>Havuz: Sık gözenekli bazalt taş.</p>
CEPHE DÜZENİ	Sokağa bakan cepheleri sağır, Cumba	Tek kanatlı, kemerli kapılar	Taş bingilere oturan saçaklar	<p>Cumba: Taş ve ahşap bingilerin taşıdığı, ahşap malzeme.</p> <p>Kapılar: 5 kuşaklı ahşap olup, kapı kanadında kilit yönünde ve üstte, şak-şak diye de tanımlanan kapı tokmağı yer almaktadır. Bazı yapılarda demir kapılar da mevcuttur.</p> <p>Cephe Malzemesi: Bazalt ile kalker taşı duvarlarda almaşık örgü biçimi.</p>

4.1.3.2. Çatışma Öncesinde Suriçi’nde (2 Aralık 2015 Öncesi) Planlama Süreci

Diyarbakır’da modernleşme adına ilk imar hareketleri ve sur dışına ilk çıkış, 1868-1875 yılları arasında Vali Kurt İsmail Paşa döneminde kolorduya ait kışla, hastane, cami ve servis binalarından oluşan yapı topluluğunun sur dışına yerleştirilmesi ile başlamıştır. Kent, kapalı orta çağ kenti olma özelliğini, 19. yüzyılın ikinci yarısında dışa taşmaya başlayana kadar korumuştur. 1916 yılında, Suriçi nüfusunun artması

nedeniyle yeni bir cadde (İzzet Paşa Caddesi) açılmış, kuzeydeki kent giriş kapısı ile surların bir kısmı yıkılmış ve yeni gelişme alanları açılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 25 Haziran 1927 tarihinde 1164 sayılı Umumî müfettişlik teşkiline dair kanunu kabul etmiştir. Hükümet, idare makinesinden tam randıman almak için Birinci Umum Müfettişlik bölgesi olarak 25 Haziran 1927 günlü ve 1164 sayılı kanunla merkezi Diyarbakır olmak üzere Elazığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Siirt ve Mardin illerini kapsayacak şekilde bir alan oluşturmuştur. 1928 yılında Birinci Genel Müfettişlik Diyarbakır kentinde kurulmuştur. Bu tarihten önce sur dışındaki yerleşimler; kolorduya ait kışlalar, orduya ait yönetim binaları ile bir cami ve hastane ile servis binaları; bir de Fiskaya mevkiinde iki okul binasından ibarettir [116].

1930'lu yıllarda kamu binaları ve konut alanları için yeterli alanlar olmaması nedeni ile sur dışına (Yenişehir olarak adlandırılan Surların batısında kalan alana) çıkış başlamıştır [106]. Suriçi'nin ilk planı, "Sağlıklı Kent" ve "Güzel Kent" yaklaşımları ile 1932 yılında yürürlüğe girmiştir. 1936 yılında, Suriçi'nde, İçkale'ye giden cadde (İzzetpaşa Caddesi) üzerinde 15 konut, 4 otel ve 30 dükkân; kale içinde 100'e yakın konut, birçok dükkân ve otel yapılmıştır. 1945 yılından itibaren artan nüfusla birlikte Suriçi'ndeki boş alanlara geleneksel avlulu yeni konutlar eklenmeye başlamıştır [116].

Türkiye'nin modern kentleşme sürecine girmesiyle birlikte toprak rantı yükselmiş ve tüm tarihi yerlerde ticari faaliyetler yeniden canlanmıştır. Bu durum, Suriçi'nin birçok bölgede olduğu gibi yeni yerleşim yerlerine göç vermesiyle sonuçlanmıştır. Yerli aileler Suriçi Bölgesi'nden sur dışına göç ederken, ucuz kira bedelleri ve merkeze yakınlık gibi nedenlerden düşük gelir grubu Suriçi'nde kalmayı tercih etmiş, kırsaldan göçerle birlikte Suriçi Bölgesindeki boş alanlara, geleneksel avlulu Diyarbakır evi tarzında yeni konutlar eklenmeye başlamıştır. 1950'li yıllarda Suriçi evlerinin özgün niteliklerinde tahribatlar ortaya çıkmış ve bu yeni yapılaşmalar geçmişin özgün dokusunu yok etmiştir. 1954 yılında, 6217 sayılı Kanunla kat mülkiyetine olanak tanınması sonucunda özgün nitelikli sivil yapıların yıkılarak apartmanlaşma süreci başlamış, kent dokusu zarar görmüştür. Kat Mülkiyeti Kanunu, Suriçi'nde bulunan geleneksel 1-2 katlı konutların yıkılmasına ve yerine çok katlı işyerleri ile konutların yapılmasına neden olmuştur [106].

Koruma amacından uzak bir anlayışa sahip olan 1959 yılı Nazım İmar Planında sur içindeki yolların genişletilmesi ve Suriçi'ndeki yollarla, sur dışındaki yeni gelişme alanları ile bağlantı kurulması, surların batı kesimindeki surlara yaslanarak gelişmeye başlayan niteliksiz yapılaşmanın önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Planda, geleneksel ticaretin gelişmiş olduğu Gazi Caddesi, Melik Ahmet Caddesi ve İzzet Paşa Caddesi'nin genişletilmesi kararları alınmıştır. Bu kararların uygulamaya geçilmesi, alan içinde çok sayıda geleneksel yapının, kültür varlığının yitirilmesine neden olurken, yeniden yapılanmaya zemin hazırlamış, kat yüksekliklerinin artırılmasına yol açacak uygulamanın önünü açmıştır [121: 15-16]. Nazım İmar Planı çalışmasının yapıldığı 1959 yılına kadar Suriçi'nde bozulma oldukça kısıtlı kalırken, 1959 yılı planında getirilen kararlarla fiziksel bozulma artmıştır.

1962 yılında İller Bankası tarafından Suriçi Bölgesi için hazırlanan "Suriçi İmar Protokolü" İmar ve İskân Bakanlığı'na onaylanmıştır. 1965 yılında İller Bankası tarafından Sur dışındaki bölgeleri de kapsayan yeni bir plan hazırlanmıştır. Hazırlanan yeni planda, yeni konut alanlarının genel olarak sur dışında apartmanlaşmayla karşılanması amaçlanmıştır. Aynı plan, Suriçi'ne yönelik kararlarında da benzer bir gelişmenin önünü açmış, Suriçi'nde de çok katlı yapılaşmanın yasal zeminini oluşturmuştur. Hazırlanan imar planının Suriçi'ne yönelik kararlarına bakıldığında, planda konut dokusuna saygılı davranıldığı, ancak korumacı yaklaşılmadığı açık bir biçimde görülmektedir [121: 17]. Bu Planda, Yenişehir Bölgesi Planları revize edilirken, Bağlar Bölgesi ve bugünkü askeri alan gelişme alanı olarak önerilmiştir Seyrantepe Bölgesi ve Bağlar Bölgesi gelişme alanları olarak önerilmiştir (Şekil 4.18 ve Bkz. Şekil 4.3). 1960'lı yıllardan itibaren yoğunluk artışı, yapısal yenilenme ve işlevsel dönüşüm hızlanmış, konut işlevinin yerini ticari kullanımlar almaya başlamıştır. Göç ve nüfus artışının öngörülmemiş olması nedeniyle 1965 Planının uygulama olanağı kalmamıştır [117: 13-14]. Alanda, onaylı planların yetersizlikleri ve uygulanamayışı nedeniyle uzun süre plansız denebilecek bir dönem yaşanmış; kaçak yapılaşma hız kazanmıştır [129: 41].

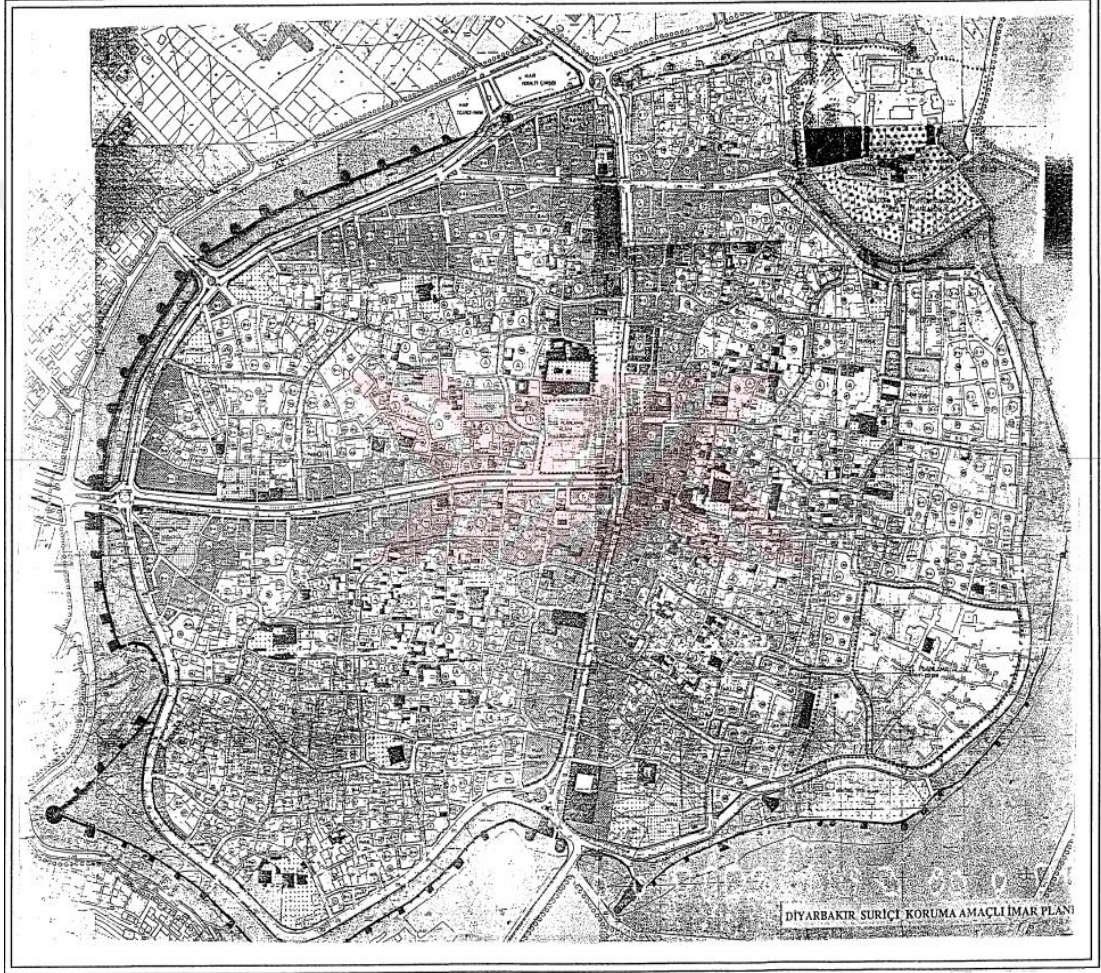
Şekil 4. 18 Diyarbakır Kenti Arazi Yayılımı, Surlar, Hevsel Bahçeleri, Yenişehir Bölgesi ve Suriçi Bölgesi

Uydu görüntüsü alınarak düzenlenmiştir.

Diyarbakır kentinin bütününe yönelik nazım imar planı çalışması 1983 yılında başlatılmıştır. İller Bankası Genel Müdürlüğü tarafından yapılan ihale sonucunda, şehir plancısı Zühtü Can tarafından 1984 yılında nazım imar planı hazırlanmıştır. 1/5000 ölçekli Planda, Suriçi'nde, Gazi Caddesi, Melik Ahmet Caddesi ve İzzet Paşa Caddesi'nin yanı sıra, İnönü Caddesi'nde de ticaret kullanımı önerilmiş, Melik Ahmet Caddesi'nin çift şerit olarak genişletilmesi, 1959 ve 1965 planlarındaki sur içini çevreleyen yol kararı yinelenmiştir [121: 19]; İçkale'nin kültürel ve turizm amaçlı düzenlenmesi, surların çevresinin geniş yeşil alanlar olarak düzenlenmesi, Urfa Kapı ve Dağ Kapı'da kavşak düzenlemesi kararları yer almıştır. Bu planda da, tescilli yapı tespitleri dışında, kapsamlı bir koruma anlayışı bulunmamaktadır; kararlar genel olarak dokuda bozulmaya neden olacak niteliktedir. 1985 yılında hazırlanan 1/1000 ölçekli uygulama imar planı, sur dışındaki alanları kapsayacak biçimde hazırlanmış, Suriçi Bölgesi için koruma amaçlı imar planı yapılması amacıyla karar alınmamıştır [121: 16-17].

Suriçi Bölgesi'ne ait ilk Koruma Amaçlı İmar Planı (Şekil 4.20), Yıldız Teknik Üniversitesi tarafından hazırlanmış ve Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 09.11.1990 gün ve 609 sayılı Kararı yürürlüğe girmiştir. Planda, Kale içi, konut, ticaret ve özel planlama alanları olarak 3 ayrı işlev alanı belirlenmiş, konut alanları iki ayrı bölgeye ayrılmıştır: Geleneksel dokunun yoğun olduğu alanlar ile geleneksel dokunun az yoğun olduğu alanlar.

Şekil 4. 20 Diyarbakır Suriçi Bölgesi, 1990 Yılı Koruma Amaçlı İmar Planı

[108: 142]

1999 ve 2002 yılları arasında Sur Koruma Bandı'nda yer alan yapılar temizlenerek peyzaj düzenlemesi yapılmıştır. [117: 25] (Bkz. Bölüm 4.1.1, Şekil 4.5). 2005-2008 yılları arasında, Hasanağa Hanı ve Sülüklü Han gibi tescilli yapılar restore edilerek kafelere dönüştürülmüştür [118] (Şekil 4.21).

Şekil 4. 21 Sülüklü Han, Restorasyon Sonrası

[118]

2006-2007 yılları arasında, Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesine ait tescilli sivil mimari yapı restore edilmiş, Dengbej (Halk Ozanı) Evi olarak işlevlendirilmiştir (Şekil 4.22). 19. yüzyılda yapılmış olabileceği tahmin edilen [131: 271] Dengbej Evi, Melik Ahmet Paşa Caddesi ile Behram Paşa Camii arasındadır.

Şekil 5. Yapının restorasyon öncesi güney cephesi

Şekil 7. Yapının restorasyon sonrası güney cephesi

Şekil 4. 22 Dengbej Evi, Restorasyon Öncesi ve Sonrası

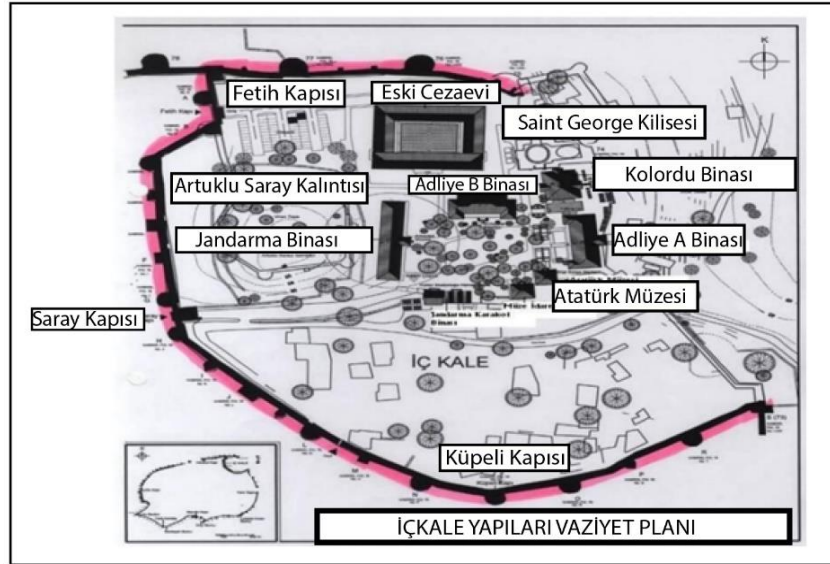
[118]

2006-2008 yılları arasında, anıtsal tescilli yapıların olduğu ve kent içi yaya trafiğinin en yoğun bölgesi olan Gazi Caddesi'nde, eski dokuya uyumlu kent donatılarına yer verilmiş ve yapı cepheleri yenilenmiştir (Şekil 4.23) [132].

Şekil 4. 23 Gazi Caddesi
[118]

Diyarbakır Valiliği, Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı iş birliğiyle, 2000 yılında, İçkale'nin düzenlenme çalışmaları başlatılmıştır. İçkale'de, Artuklu Kemerli ve Saint George Kilisesi, Artuklu Saray Kalıntısı, Cezaevi Binası, Kolordu Binası, Adliye Binaları, Mahkeme Binası, Komutanlık Binası, Atatürk Müzesi, Cephanelik, Süleyman Cami ve Sahabeler Türbesi ile yaklaşık 161 adet gecekondur bulunmaktadır [133: 17], [134] (Şekil 4.24).

Şekil 4. 24 Suriçi Bölgesi, İçkale Yapıları Vaziyet Planı
[132:46]

İçkale'nin, Kültür Turizm Alanı olması planlanmış; tarihi yapılar restore edilmiştir (Şekil 4.25, 4.26), [133: 17], [134]. Projenin 1. Etabını oluşturan Artuklu Dönemi

Surları içerisinde kalan bölge, “müze alanı” olarak planlanmıştır. Artuklu Kışlası, müze eser deposu ve laboratuvarına; kilise, sanat galerisine; Adliye B Binası, Valilik Kabul Binası ve Kent Tarihi Sergileme Merkezine; 7. Kolordu Binası, müze kafe-restorana, geriye kalan yapılar Diyarbakır Müzesi sergi binaları, bilgi-belge merkezi, müze eğitim birimi ve müze idari binasına dönüştürülmüştür [132]. Projenin 2. Etapı olan Osmanlı Dönemi surları ile çevrili alanda, Roma ve sonrası dönemlere ait eserlerin⁹ açığa çıkartılması için arkeolojik kazı yapılması önerilmiştir [117: 21-22].

Şekil 4. 25 İçkale Restorasyon Öncesi
[118]

Şekil 4. 26 İçkale Restorasyon Sonrası
[118]

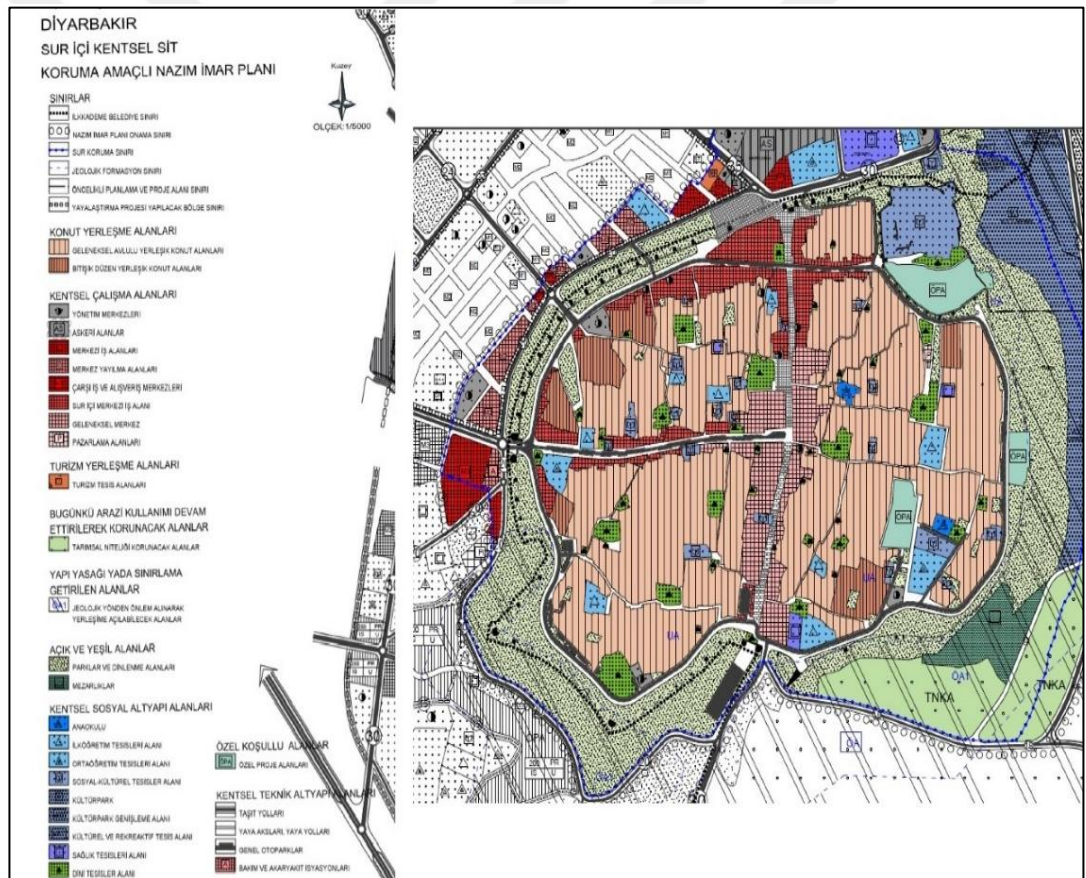
---

⁹ Roma Dönemine ait amfi tiyatro ve hamam, Akkoyunlu dönemine ait cami, Osmanlı Dönemi'ne ait yapı kalıntıları.

Ne var ki, İçkale kaçak yapılardan arındırılması tam olarak sağlanamamış; tam tersine Suriçi, kaçak yapılaşma ile dolmuştur [124]. 1990 yılında hazırlanan Koruma Amaçlı İmar Planı'nın uygulanamaması nedeniyle 2012 yılında revize kararı alınmıştır.

2012 Koruma Amaçlı İmar Planı

2012 Koruma Amaçlı İmar Planında (Şekil 4.27), kaçak yapılaşmalarla bozulmaya başlayan kentsel dokuda yeni bozulmaların önüne geçilmesi, yeni yapılaşmada geçmiş doku izlerinin korunması ve geleceğe taşınması ilkesel olarak benimsenmiştir.

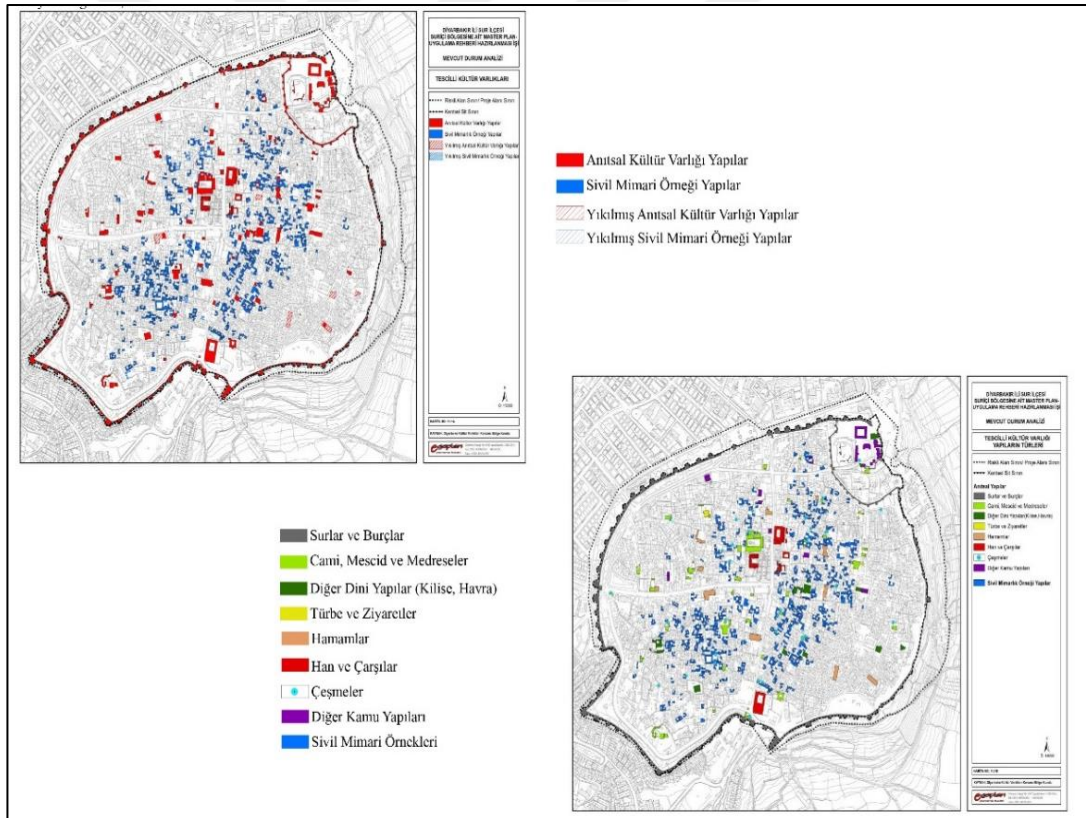

Şekil 4. 27 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı

[124]

2012 Koruma Amaçlı İmar Planında, 1990 yılı Koruma Amaçlı İmar Planı'nda da olduğu gibi aktörler, merkezi yönetim, yerel yönetim, sivil kuruluşlar, üniversiteler ve mülk sahipleri/kullanıcılarıdır [124].

2012 Koruma Amaçlı İmar Planında, Suriçi kentsel dokusu, tescilli anıtsal kültür varlığı yapıları, sivil mimarlık yapıları (Şekil 4.28), geleneksel dokuyu bütünleyen özgün taş yapıları ve avluları, sokakları ile bir bütün olarak ele alınmış; kentsel korumanın önünde fiziksel engeller olduğu belirtilmiştir. Yapı parsellerindeki bölünmeler/birleşmeler, geleneksel yapıların yok olması veya özgün niteliklerinin bozulması, kat adetlerinin ve yapı yoğunluklarının artması, kaçak yapılaşma nedeniyle Suriçi dokusunun karakteristiğinin değiştiği vurgulanmıştır [117].

Şekil 4. 28 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı, Tescilli Yapılar [124]'den alınarak hazırlanmıştır.

2012 tarihli Suriçi Koruma Amaçlı İmar Plan kararları aşağıda yer almaktadır [117]:

- Sur ve burçların müdahalelerden temizlenerek, restorasyonlarının yapılması,
- Burçların sosyal ve turizm faaliyetlerinde kullanılmak üzere işlevlendirilmesi,
- Sur içi ve sur dışından sur ve burçların algılanmasının sağlanması,
- Turizm amaçlı gezi yollarının yapılması,
- Ulaşım düzeninin yeniden projelendirilerek Suriçi trafiğinin azaltılması,
- Surlara paralel açılan yolun tüm bağlantılarının yapılması, bu yolun profilinin değiştirilerek taşıt, toplu ulaşım, gezi yolu, bisiklet yolu gibi çok fonksiyonlu olmasının sağlanması,
- Gerekli alanlarda otopark alanlarının yapılması,
- Dağkapı'da meydanının bütünleştirilmesi ve yaya akışının meydanlarla desteklenmesi,
- Gazi Caddesi'nin yayalaştırılması,
- Mevcut yol dokusunun bozulmadan korunması,
- Mevcut geleneksel ticaret alanlarının korunarak yaşatılması,
- Geleneksel yapıların, konut dışında (kafe, butik otel, sosyal-kültürel tesis vb.) işlevlendirilmesi,
- Anıtsal yapıların kullanılabilirliğinin sağlanması (cami, çeşme, han, kilise vb.),
- Geleneksel konut dokusunu oluşturan sokak, avlu ve yapı tipolojilerinin korunarak gelecek nesillere aktarılmasının sağlanması,
- Tescilli geleneksel konut yapılarının korunması ve yeni yapılacak yapılarda geleneksel yapılara uygunluğun sağlanması,
- Geleneksel yapıya tümüyle aykırı yapılara müdahale biçimlerinin getirilmesi,

2012 Koruma Amaçlı İmar Planına göre Suriçi'ndeki konut alanları üç farklı niteliktedir: İlki, geleneksel sokak ve konut dokusunun görüldüğü alanlardır Parsel ölçeğinde bozulan, dokuya aykırı yapılaşma olan bu alanların özgün niteliklerine uygun olarak planlanması olanaklıdır. İkincisi, geçmiş dönemlerdeki boş alanlarda veya tarım alanlarında, imar koşullarına uygun olarak inşa edilen yeni yapılaşma alanlarıdır. Bu alanların bir kısmı sosyal donatı alanı olarak değerlendirilecek, bir kısmı yapıldığı dönemin özelliklerini geleceğe taşımak amacıyla korunacaktır. Üçüncüsü, geleneksel dokunun kısmen korunduğu, ruhsatsız yapılaşma alanlarıdır. Bu alanlarda, avlulu yapılaşma düzeni uygulanacaktır [117].

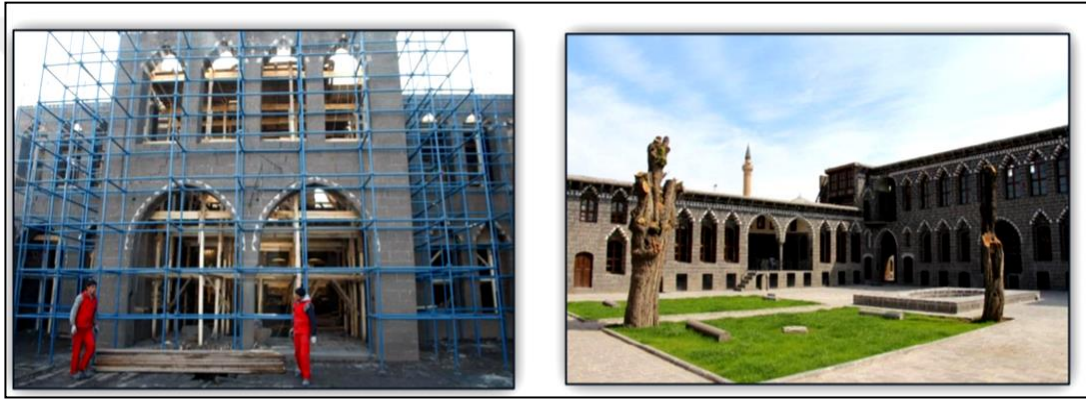
2012 Koruma Amaçlı İmar Planındaki yapılaşma kararları [124] aşağıda özetlenmiştir:

- Yeni yapıların sokak cephelerinde bazalt taş, avlu cepheleri bazalt taş, sıva veya boya, cumbalarda sıva ve boya kullanılmalıdır.
- Konumdan kaynaklı başka bir sınırlama bulunmadığı veya planda farklı bir kat adedi önerilmediği durumlarda, yapılar en çok iki kat yüksekliğinde olmalıdır.
- Sokak cephelerinde açık cephe çıkılamaz. Yalnızca iki katlı yapıların sokak cephelerinde kapalı çıkma veya cumba yapılabilir. Avlu cephelerine açık/kapalı çıkma, cumba yapılamaz.
- Mevcut avluların korunması esastır. Planda önerilen blokların dışında, avluyu ortadan kaldıracak yapılaşmaya gidilemez. Avlularda var olan havuz, kuyu ve ağaçların korunması esastır. Avlularda, geleneksel örneklere benzer havuzlar yapılabilir. Yeni yapılaşmalarda avluya en az bir ağaç dikilmesi zorunludur.
- Sokağa cepheli avlularda, mevcut taş örgülü avlu duvarlarının korunması/onarılması ve yeni yapımlarda bazalt taş kullanılarak avlu duvarı yapılması zorunludur.

2012 Koruma Amaçlı İmar Planında projeler iki gruba ayrılmıştır: İlk grupta, Sur Koruma Bandı Kentsel Yenileme Projesi, İçkale Kültür ve Turizm Merkezi Projesi

ile Alipaşa Lalebey Mahallesi Kentsel Yenileme Projesi yer almaktadır. İkinci grup, Diyarbakır Valiliği tarafından yapılacak Sokak Sağıklaştırma Projeleri, Cemil Paşa Konağı Çevresi Sokak Sağıklaştırma Projesi ile Ulu Cami ve Hanlar Bölgesi Renovasyon Projesini kapsamaktadır [124].

Plan kapsamında, 1887-1888 yılında inşa edilen Cemil Paşa Konağı 2010-2013 yılları arasında restore edilerek kent müzesi olarak işlevlendirilmiştir [135] (Şekil 4.29). Ermeni mimari tarihinin önemli eserlerinden birisi olarak adlandırılan Surp Giragos Kilisesi [136] (Şekil 4.30), Kilise Vakfı ve Büyükşehir Belediye'sinin desteği ile restore edilerek 2012 yılında ibadete açılmıştır [137].

Şekil 4. 29 Cemil Paşa Konağı, Restorasyon Öncesi ve Sonrası
[118]

Şekil 4. 30 Surp Giragos Kilisesi, Restorasyon Öncesi ve Sonrası
[118]

2012 Koruma Amaçlı İmar Planı, alanda hızlanan fiziksel dokudaki bozulmanın denetlenememesi, uygulama süreçlerindeki gecikmeler, 2012 yılında Diyarbakır

Kalesi ve Hevsel Bahçelerinin UNESCO'ya hazırlık sürecinin başlaması ve 2 Aralık 2015 tarihinde başlayan çatışma süreci ve alandaki tahribat nedeni ile uygulanamamıştır.

4.1.3.2. Dünya Miras Alanı Tampon Bölgesi Olarak Suriçi: UNESCO Alan Yönetim Planı

UNESCO başvuru sürecinde hazırlanan Alan Yönetim Planında (Bkz. Bölüm 4.1.1.2), Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçelerine 1. derecede yakın olan Suriçi, 1. Derece Tampon Bölge olarak önerilmiş; 28 Haziran-8 Temmuz 2015 tarihleri arasında Almanya'nın Bonn kentinde yapılan Dünya Miras Komitesinin 39. toplantısında koruma altına alınmıştır.

UNESCO Alan Yönetim Planı'nda Suriçi Bölgesi'nin özgün değeri, "tarihi dokuyu, geleneksel yaşam tarzı ve geleneksel ticari faaliyet ve üretimle birlikte sunulabilme" olarak belirtilmiştir. Planda vurgulanan diğer özgün değerler [112] aşağıda aktarılmaktadır:

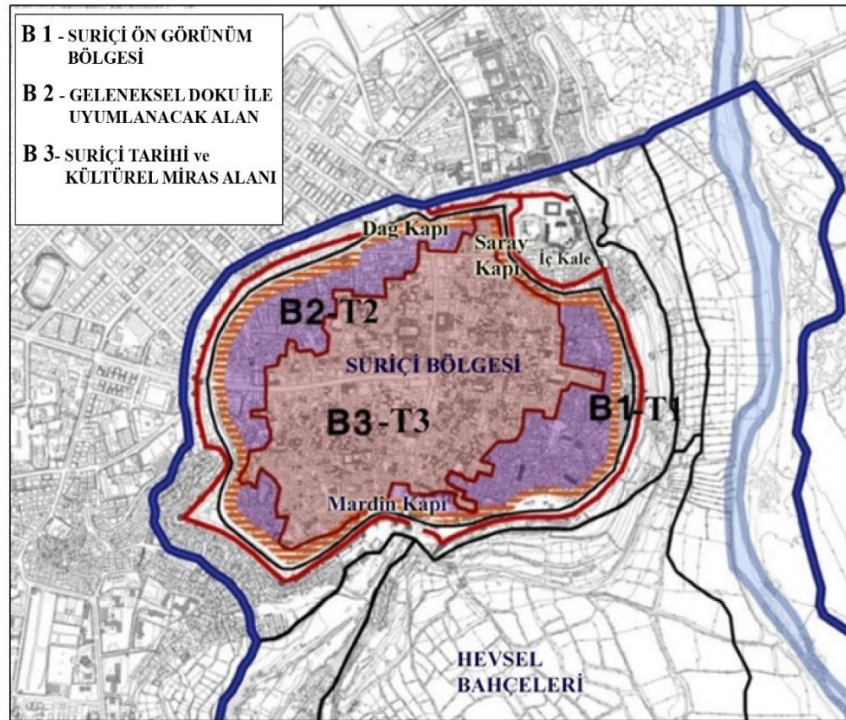
- Farklı dini inanışlara ait ibadet yapılarının bir arada bulunması,
- Toprak altında halen ulaşılmamış bir zenginliğin ve arkeolojik kazı olanaklarının varlığı,
- Geleneksel ticaret işlevlerinin ve geleneksel imalat ve el sanatlarının halen devam ediyor olması,
- Alanın farklı sektörler için yatırım olanakları sunması, kırsal alana yönelik üretim hizmetlerinin ve ticaretin varlığı.

Alan Yönetim Planları yalnızca günümüze odaklanmamakta, uzun vadede alanda oluşabilecek olumsuzlukları veya tehditleri de ele almaktadır. Suriçi Bölgesi'nde gelecekte ortaya çıkabilecek tehditler veya alanda yaşanabilecek olumsuzluklar, Planda [112] açıkça belirtilmiştir:

- Sadece turizme odaklanılmasının, alanın korunmasını güçleştirmesi ve alanda yaşayanlar üzerinde baskı yaratması,

- Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) kentsel dönüşüm uygulamaları sonucunda alanın soylulaştırılması,
- Kentsel dönüşüm süreçlerinin mevcut sosyo-kültürel yapıyı bozması,
- İyileştirme, sağlıklılaştırma ve yeniden yapılandırma uygulamalarının yeni yatırımları artırması nedeniyle yoksul kesimin alandan dışlanması,
- Uygun koşullarda yapılmayan restorasyonların ve işlevlendirmelerin tarihi dokuyu tahrip etmesi,
- Sokakların iş araçları ve kepçelerle kazılması, dokunun bozulması.

Alan Yönetim Planında Suriçi Bölgesi üç bölüme ayrılmıştır: T1/B1 alanı olarak adlandırılan Suriçi Ön Görünüm Bölgesi, T2/B2 alanı olarak adlandırılan Geleneksel Doku ile Uyumlunacak Alan, T3/B3 alanı olarak adlandırılan Suriçi Tarihi Kültürel Miras Alanı (Şekil 4.31).

Şekil 4. 31 Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı, Alan Yönetim Planı Suriçi Bölgesi Alan Dağılımı

[112: 50]'deki bilgi Türkçeye çevrilmiştir.

Suriçi Ön Görünüm Bölgesi (T1/B1 Alanı), surlara cepheli parselleri ve/veya adaları kapsamaktadır. Alan Yönetim Planında,

- Surlara cepheli parsellerdeki yapıların ortak bir dile sahip olması ve yeni yapılarda geleneksel malzeme kullanımının teşvik edilmesi, bölgesel mimari dilin (avlu, bahçe, sokak ilişkisi) mekâna yansıtılmasını sağlayacak ada etütlerinin geliştirilmesi,
- Suriçi'nden Surlara yönelen sokakların yer döşeme kaplamalarının farklılaştırılması ve Sura açılan sokakların bir bütün olarak düzenlenmesi kararları alınmıştır [112].

Geleneksel Dokuyla Uyumlanacak Alan (T2/B2 Alanı), Suriçi'nde en fazla bozulmaya uğrayan parsel ve/veya adalardan oluşan alanları içermektedir [112]. Suriçi konut yerleşmelerindeki fiziksel parçalanma ve bozulma, kat ilaveleri, az katlı yapıların yerlerine çok katlı binaların yapılması, sokak dokusunun bozulmasına ve avlulu yapı tipinin arka planda kalmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, Alan Yönetim Planında [112] belirlenen ilkeler aşağıdaki gibidir:

- Koruma Amaçlı İmar Planı'nda tanımlanan işlevlerin ve yapı düzeninin kullanılması esas alınmıştır. İnşa edilecek yapının parsel içerisindeki konumu, sokakla kuracağı ilişki, parseldeki doluluk boşluk oranları, parselin içerisinde bulunduğu ada bütüncül olarak etüt edilerek belirlenmelidir.
- Ada/parsellerdeki bahçe düzenleri ve peyzaj düzenlemesinde Alan Yönetim Başkanlığının belirlediği uygulama rehberleri temel alınmalıdır.

Suriçi Tarihi Kültürel Miras Alanı (T3/B3), Suriçi'nde çevre kalitesinin, ulaşım ve altyapı hizmetlerinin, sağlık, eğitim ve kültüre yönelik toplumsal hizmetlerin yetersiz olduğu alanları kapsamaktadır. Anıt eserleri ve sivil mimarlık yapıları ile değerli ve önemli bir dokusu olan alanın, mevcut mahalle ölçeği, geleneksel sokak dokusu, yapı ölçeği, sokak-avlu ilişkisi gibi karakteristik özelliklerinin korunmasına karar verilmiştir [112].

Alan Yönetim Planında [112] alınan kararlar aşağıdaki gibidir:

- Kültürel ve tarihi mirasın özgünlüğünün korunarak gelecek kuşaklara aktarılması,
- Ekonomik, sosyal, mekânsal kullanımların kültürel ve tarihi miras üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerin engellenmesi,
- Alan içerisinde bulunan riskli yapı stokunun hak sahiplerini mağdur etmeyecek politikalar izlenerek kaldırılması,
- Alan ticaret, hizmet, kültür ve turizm sektörlerine yönelik kullanımlara açılırken Suriçi Bölgesinin geleneksel sokak dokusunun korunması ve konut kullanımına birincil öncelik verilmesi,
- İnsanların barınma, yaşam ve mülkiyet haklarına saygılı politikalar izlenmesi,
- Suriçi'nde yaşayan nüfusun, kültürel ve tarihi mirasın varlığını ve önemini anlamasına yönelik bilinçlendirme çalışmalarının yapılması, koruma bilincinin kent bütününde geliştirilmesi,
- Alan bütününde inşa edilecek yeni yapılarda geleneksel malzeme kullanımının teşvik edilmesi, bölgesel mimari dili mekâna yansıtılmasını sağlayacak etütlerin geliştirilmesi,
- Suriçi ve Hevsel Bahçeleri afet risk analizlerinin yapılarak afet eylem planlarının hazırlanması,
- Suriçi ve Hevsel Bahçeleri üzerinde yetkili ve sorumlu kurum, kuruluş temsilcileri arasında koordinasyonun sağlanması,
- Alanın, katılımcı, müzakere süreçleri içeren ve kurumlar arası iş birliğini geliştiren bir biçimde planlanması, yönetilmesi,
- Suriçi, Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Dicle Nehri'nin mekânsal bir bütün olarak ele alınması; koruma politikalarının bir arada ve bütüncül olarak geliştirilmesi.

UNESCO'nun 39. Toplantıda (28 Haziran-8 Temmuz 2015) sunduğu raporda, taraf devletten tampon Suriçi Bölgesi ile ilgili beklentiler aşağıda aktarılmıştır (EK 5, UNESCO Dünya Miras Komitesi 39. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları):

- Kent dokusunun korunması için Suriçi Bölgesindeki Koruma Amaçlı İmar Planı hükümlerinin güçlendirilmesi ve imar onay süreçlerinde miras etkilerinin dikkate alınmasına yönelik mekanizmaların güçlendirilmesi yoluyla tampon bölgenin yasal korumasının güçlendirilmesi,
- Mülkiyet ve tampon bölge için yasal koruma koordinasyonunun güçlendirilmesi.

Aynı raporda, tampon bölge Suriçi ile ilgili olarak, alandaki tescilli varlıklara yeni inşaat ve fiziki müdahale yapılmadan önce Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından yürütülen izin mekanizmaları ile koruma sağlandığı, Tampon Bölge'de yürütülen tüm arkeolojik çalışmalar veya kazılar Kültür ve Turizm Bakanlığı Diyarbakır Müze Müdürlüğü tarafından izlendiği ve kontrol edildiği belirtilmiştir. Tampon bölgelerde herhangi bir yeni yapılaşma ve/veya fiziki müdahale yapılmadan önce ilgili belediyeden yasal izin alınması gerektiği vurgulanmıştır (EK 5, UNESCO Dünya Miras Komitesi 39. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları).

4.1.4. Çatışma Öncesinde (2 Aralık 2015 Öncesi) Suriçi'nin Mekânsal Biçimlenme ve Planlama Süreci: Özet-Tablo

4.1'in alt bölümleri 4.1.1, 4.1.2 ve 4.1.3 Bölümlerinde detaylı olarak aktarılan Suriçi'nin çatışma öncesine kadar olan mekânsal biçimlenme ve planlama süreci, sürecin bütün olarak izlenebilmesi için Tablo 4.2'te özetlenmektedir.

Tablo 4. 2 Suriçi'nin Mekânsal Biçimlenmesi ve Planlama Süreci

Tarih	Mekânsal Biçimlenme ve Planlar
1869-1875	Kamu binalarının Sur dışında yapılması ile Sur dışına ilk çıkış başlamıştır.
1916	Sur dışına çıkışı sağlamak amacıyla Suriçi'nde yeni bir cadde açılmış, kuzeyde bulunan kent giriş kapısı ile surların bir kısmı yıkılmıştır.
1931	Kentin sur dışına doğru gelişimini kolaylaştırmak ve ulaşımı rahatlatmak adına Surların yıkılması fikri yeniden gündeme gelmiştir.
1932 ¹⁰	Suriçi'nin ilk planı yapılmıştır. Plan, “Sağlıklı Kent” ve “Güzel Kent” yaklaşımlarını içermektedir.
1936	Suriçi'nde ticaret ve konut alanı inşasında artış başlamıştır.
1945	Suriçi'ndeki boş alanlara, geleneksel avlulu Diyarbakır evi tarzında yeni konutlar eklenmeye başlamıştır.
1954	6217 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu Kat mülkiyetine olanak tanınmasıyla tarihi nitelik taşıyan sivil yapıların bir bölümü yıkılarak yerlerine apartmanlar yapılmış, tarihi dokuda kayıplar başlamıştır.
1959	Diyarbakır'ın 1/5000 ölçekli ilk nazım imar planı hazırlanmıştır. Planda, surlara bitişik inşa edilen niteliksiz yapıların önüne geçilmesi amaçlanmıştır.
1960	Suriçi'nde iki konut tipi görülmektedir: -Siyah bazalt taştan yapılmış geleneksel evleri ve gecekondular,
1962	İller Bankası tarafından Suriçi Bölgesi için hazırlanan Suriçi İmar Protokolü hazırlanmıştır.
1965	1/1000 ölçekli uygulama imar planı yapılmıştır. Sur dışındaki bölgeleri kapsayan bir planda, Diyarbakır kentinin gereksinimi olan konut alanlarının genel olarak sur dışında apartmanlaşmayla karşılanması amaçlanmıştır
1984	Nazım İmar Planı hazırlanmıştır. Diyarbakır Suriçi bölgesinin korunması için gerekli sit alanı ilanı gecikmiş, Bölge için koruma planı yerine yeni bir nazım imar planı hazırlanmıştır.
1985	Uygulama İmar Planı yapılmıştır. Planlar sur dışındaki alanları kapsayacak biçimde hazırlanmış, Suriçi Bölgesi, koruma amaçlı imar planı çalışması yapılması amacıyla boş bırakılmıştır.

¹⁰ Diyarbakır'ın ilk planının tarihi DAMPO Ltd. Şti. tarafından hazırlanan 1/25000 ölçekli Çevre Düzeni Planı Raporunda 1937 olarak verilmiştir.

Tablo 4. 2 Suriçi'nin Mekânsal Biçimlenmesi ve Planlama Süreci (devamı)

1988	Suriçi Bölgesi Kentsel Sit Alanı ilan edilmiştir
1990	Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanmıştır. Kale içi, konut, ticaret ve özel planlama alanları olarak 3 ayrı işlev bölgesine ayrılmıştır: Konut alanları, geleneksel dokunun yoğun olduğu ve geleneksel dokunun olmadığı/az olduğu iki ayrı alt bölgeye ayrılarak plan kararları geliştirilmiştir. Ticaret alanları dört alt bölgeye ayrılarak yapılaşma kararları verilmiştir. Özel planlama alanlarında, konut, eğitim, kültür, turizm, ticaret işlevleri belirlenmiş; yapılaşma kararları Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun sorumluluğuna bırakılmıştır. Hevsel Bahçeleri için ciddi bir tehdit oluşturması nedeni ile Dicle Vadisindeki yapılaşmanın önüne geçilmesi gerektiği kararı alınmıştır.
2012	Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanmıştır. Planda kaçak ve ruhsatsız yapılaşmalar bozulmaya yüz tutmuş kentsel sit alanında bozulmaların önlenmesi amaçlanmıştır. Koruma amaçlı imar planı öncesinde tescilli yapı sayısında artış sağlanmış, tespiti yapılamamış kültür varlıkları saptanarak koruma altına alınmış, plan kararlarının revize edilmesinde bu tespit ve tesciller temel belirleyiciler arasında yer almıştır. Geleneksel yapılardaki eklentilerin kaldırılması ve yapıların yeniden özgün niteliklerine dönüştürülmesi yönünde kararlar geliştirilmiştir. Plan, Suriçi'nin yanı sıra, surların dışında kalan Sur Koruma Bandını da içerecek biçimde hazırlanmıştır. Hevsel Bahçeleri için ciddi bir tehdit oluşturması nedeni ile Dicle Vadisindeki yapılaşmanın önüne geçilmesi gerektiği kararı alınmıştır.
2012-2014	Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri, Suriçi Bölgesi için UNESCO'ya Başvuru Süreci kapsamında Alan Yönetim Planı hazırlanmıştır.
2014	Hazırlanan Alan Yönetim Planı, UNESCO'ya iletilmiştir.
2015	UNESCO Dünya Miras Alanı: 4 TEMMUZ 2015 UNESCO tarafından Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Dünya Miras Alanı, Suriçi Bölgesi 1. Derece Tampon Bölge olarak tescillenmiştir.

4.1.5. Çatışma Öncesi (2 Aralık 2015 Öncesi) Suriçi'nin Demografik Yapısı

1870 tarihli ilk resmi yazıma göre Diyarbakır'da, o dönemde kentin yerleşim alanı sadece Suriçi'ndedir; dolayısıyla Suriçi'nde, yerli kütüğe kayıtlı 22.372 kişinin 9.814'ü (% 43,8) Müslüman; 6.853'ü (% 30,6) Ermeni Gregoryen; 831'i (% 3,7) Ermeni Katolik; 1434'ü (% 6,4) Süryani; 174'ü (% 0,7) Süryani-Katolik; 976'sı (% 4,3) diğer dinlere mensup kişilerdir.

4,36) Keldani; 305'i (% 1,3) Rum (Süryani'den dönme Ortodoks); 55'i (% 0,2) Rum Katolik; 650'si (% 2,9) Protestan; 1280'i (% 5,7) ise Yahudi'dir. Kentte yaşanan kolera salgınının ardından nüfus yarı yarıya azalmıştır. 1877 tarihli Salnamede Suriçi nüfusu, 5.645'i (% 53) Hristiyan, 5.010'u (% 47) Müslüman olmak üzere toplam 10.655'tir [116: 93].

1930 nüfus verilerine göre Suriçi'nin 15 mahallesinde toplam 34.643 kişi yaşamaktadır [129: 21]. 1945 yılında yapılan nüfus sayımı verilerine göre, kent nüfusu 63.377, köy nüfusu 186.572'dir [138]. 1960'lı yıllarda kentte nüfusu hızla artmış, kırsal alanlardan kentte göç edenler Suriçi Bölgesine yerleşmişlerdir. 1980'lere kadar Suriçi Bölgesi'nin aldığı göç 100.000 dolaylarındadır [116]. 1990'lu yıllarda kırsal alanda, özellikle de dağ köylerinde yaşanan terör olayları nedeniyle tarımsal üretim ve hayvancılığın gerilemesi tarım ticaretini duraksatmış, kent ticareti olumsuz etkilenirken zorunlu göç hareketleri başlamıştır.

Karacadağ Kalkınma Ajansı ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesinin [129] hazırladığı "Suriçi Sosyo-Ekonomik Analizi Projesi"nde Suriçi Bölgesi'nin 1985-2013 yılları arasındaki nüfus gelişimi mahalleler bazında incelenmiş, Suriçi Mahallerindeki göçle beraber ortaya çıkan nüfus dalgalanmaları verilerle desteklenmiştir. Bu projeye göre, Suriçi Bölgesi'nin 1930 yılı nüfusu 34.642 kişi iken göçlerin etkisi ile 1990 yılında bu nüfus üç katı artmıştır. Tez çalışmasına konu olan Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallelerinde 2000 yılında nüfus 42.340 iken, 2005 yılında 45.435'tir. 2008-2010 ve 2013 yıllarında teze konu olan mahallelerde nüfus azalması saptanmıştır. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin 2010 Temmuzunda yaptığı araştırma sonuçlarında, Suriçi'nin toplam nüfusu 70.950, hane sayısı da 15.400'dür [129]. 2015 nüfus sayımı verilerine göre ise çatışmanın başladığı 26 Aralık 2015 tarihi öncesi Suriçi Bölgesi'nde 50.334 kişi yaşamaktadır (Tablo 4.3).

Tablo 4. 3 Suriçi Bölgesi Nüfus Gelişimi (1870-2015)

[116] ve [129]'dan alınan bilgilerle hazırlanmıştır.

YIL	NÜFUS	AÇIKLAMA
1870	22.372	Nüfusun, 9.814'ü (% 43,8) Müslüman; 6.853'ü (% 30,6) Ermeni Gregoryen; 831'i (% 3,7) Ermeni Katolik; 1434'ü (% 6,4) Süryani; 174'ü (% 0,7) Süryani-Katolik; 976'sı (% 4,3) Keldani; 305'i (% 1,3) Rum; 55'i (% 0,2) Rum Katolik; 650'si (% 2,9) Protestan; 1280'i (% 5,7) Yahudi
1877	10.655	Nüfusun, 5.645'i (% 53) Hristiyan, 5.010'u (% 47) Müslüman
1930	34.642	Mahalle nüfusu verilerine ulaşlamamıştır.
1985	97.380	Cevatpaşa Mahallesi: 42.986 Diğer mahalle verilerine ulaşlamamıştır
1990	97.760	Cevatpaşa Mahallesi: 52.090 Diğer mahalle verilerine ulaşlamamıştır
2000	87.864	Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallesi nüfusu: 42.340 , Toplam nüfusun % 48'i
2005	93.206	Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallesi nüfusu: 45.435 , Toplam nüfusun % 48'i
2008	71.038	Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallesi nüfusu: 31.542 , Toplam nüfusun % 44'ü
2010	70.950	Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallesi nüfusu: 31.943 , Toplam nüfusun % 45'i
2013	61.115	Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallesi nüfusu: 33.761 , Toplam nüfusun % 55'i
2015 (Çatışma öncesi)	50.334	Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallesi nüfusu: 22.323 , Toplam nüfusun % 44'ü

4.2. Çatışma Sürecinde (2 Aralık 2015-9 Mart 2016) Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi: Mevcut Durum

Suriçi Bölgesi'nde başlayan olaylar nedeniyle Diyarbakır Valiliği tarafından 6 Eylül 2015 tarihinden itibaren sıklıkla sokağa çıkma yasakları ilan edilmiştir. 02 Aralık 2015'te, 5. kez ilan edilen sokağa çıkma yasağının akabinde Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallelerinde silahlı çatışma başlamış; bu alanlarda giriş çıkış yasakları konmuştur. Çatışma 09 Mart 2016 tarihinde sona ermiş, Sur Kaymakamlığı 3 Şubat 2016 tarihli açıklamasında, çatışmanın yaşanmadığı Abdaldede, Alipaşa, Lalebey, Süleyman Nazif, Ziya Gökalp, Camii Kebir, Camii Nebi, İskenderpaşa ve Melikahmet Mahallelerinde sokağa çıkma yasaklarının kaldırıldığını [139], Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallelerinde giriş-çıkış yasağının devam ettiğini belirtmiştir (Şekil 4.32) (Tablo 4.4). 22 Mayıs 2016 tarihinde Cevatpaşa Mahallesi'nin İçkaleyi kapsayan kısmında, 20 Nisan 2017 tarihinde mahallenin tamamında; 31 Ocak 2022 tarihinde Suriçi'nde yasaklar kalkmıştır.

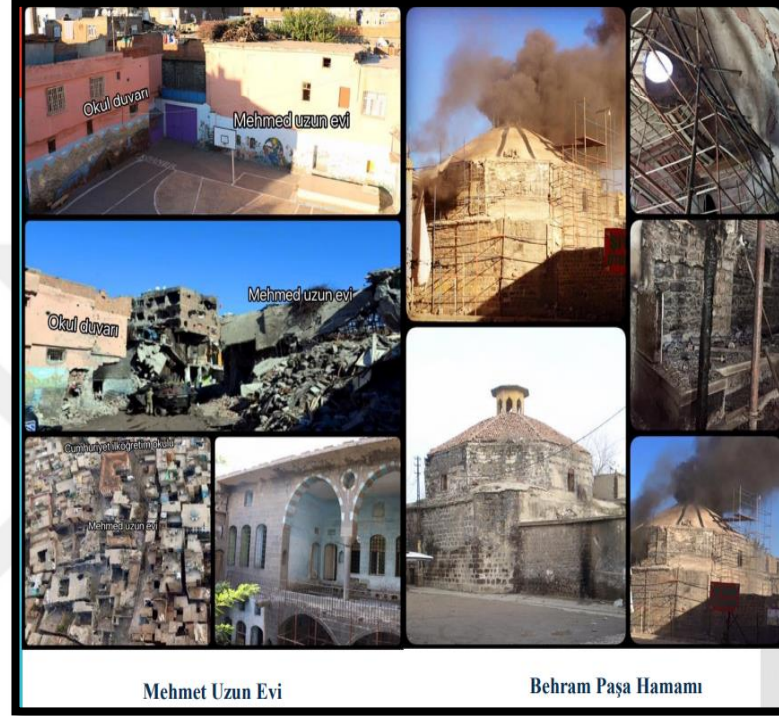
Şekil 4. 32 Suriçi Bölgesi Mahalleler ve Giriş-Çıkış Yasakları [124]'den alınan bilgilerle oluşturulmuştur.

Tablo 4. 4 Suriçi Bölgesi Çatışma Süreci ve Sonrası Giriş-Çıkış Yasakları
Kronolojik Sıralama

Tarih	Açıklama	
6 Eylül 2015	Suriçi Bölgesi sokağa çıkma yasakları başlamıştır.	SURİÇİ'NİN TOPLAM 15 mahallesinde, 2 Aralık 2015 tarihine kadar farklı tarihlerde de yasaklar devam etmiştir.
02 Aralık 2015	5. sokağa çıkma yasağının ardında çatışma süreci başlamıştır.	Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahalleri çatışmanın yaşandığı alanlar
3 Şubat 2016	Suriçi'nin 9 Mahallesinde giriş-çıkış yasakları kalkmıştır.	Yasakların kalktığı mahalleler çatışmanın olmadığı alanlardır: Abdaldede, Alipaşa, Lalebey, Süleyman Nazif, Ziya Gökalp, Camii Kebir, Camii Nebi, İskenderpaşa ve Melikahmet Mahalleleri
09 Mart 2016	Çatışma süreci sona ermiştir.	Suriçi'ne giriş-çıkış yasakları devam etmiştir.
22 Mayıs 2016	Cevatpaşa Mahallesinde İçkaleyi kapsayan alanda kısmi olarak yasaklar kalkmıştır.	
20 Nisan 2017	Cevatpaşa mahallesinin tamamında yasaklar kalkmıştır.	
15 Nisan 2021	Fatihpaşa ve Dabanoğlu Mahallesi'nde kısmen yasaklar kalkmıştır.	
31 Ocak 2022	Suriçi'nin tamamında yasaklar kalkmıştır.	

Çatışmanın sona erdiği 9 Mart 2016 tarihinin hemen ertesi günü, Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Hasırlı ve Savaş mahallelerine iş makinaları ve yıkım araçları girmiş, yıkımlar başlamıştır. Sürecin iyi yönetilmesi adına TMMOB Diyarbakır Mimarlar Odası İl Koordinasyonu, Şehir Plancıları Odası, Diyarbakır UNESCO Alan Yönetim Başkanlığı, alana girmek için başvurularda bulunsa da olumlu bir yanıt alamamışlardır. TMMOB Diyarbakır Mimarlar Odası İl Koordinasyon Kurulu tarafından 2017 yılında yayınlanan raporda [139], Suriçi'nde 706 işyeri ve konutta hasar tespit edildiği; 693 yapının basit onarımlarla hasarının

giderilebileceği, 13 yapının ise detaylı incelenmesi gerektiği açıklanmıştır. Raporda, alanda detaylı inceleme yapma şansı olmadığı belirtilerek basında paylaşılan görüntüler üzerinden, Kurşunlu Camii, Hacı Hamit Camii, Paşa Hamamı, Mehmet Uzun Evi, Ermeni Katolik Kilisesi, Dört Ayaklı Minare gibi tescilli yapıların ağır hasarlı olduğuna dikkat çekilmiştir [139], (Şekil 4.33).

Şekil 4. 33 Suriçi Bölgesi Çatışma Sürecinde Hasarlı Yapılar
[139]

4.3. Çatışma Sonrasında (9 Mart 2016 Sonrası) Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi: Mevcut Durum ve Uygulanan/Uygulanması Planlanan Projeler

Tezin bu bölümünde, Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi'nin, 2 Aralık 2015 ile 9 Mart 2016 tarihleri arasında yaşanan çatışma sonrasındaki mekânsal incelemesi yapılmaktadır. Bölümde, Surlar, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi ayrı ayrı ele alınmış, her bir alan için çatışma sürecindeki mekânsal tahribatlar ve çatışma sonrasında alanda uygulanan projeler aktarılmış, 2016 tarihli Koruma İmar Planı irdelenmiştir. Mekânsal incelemenin ardından, Suriçi'nin çatışma

sonrasındaki demografik yapısı aktarılmıştır. Bölüm değerlendirmesinde, Surlar, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi'nin çatışma öncesindeki ve sonrasındaki mekânsal yapılanması ve planlama süreci özetlenmiş, 2012 ve 2016 tarihli Koruma İmar Planları karşılaştırılmıştır.

Bölümde, çatışmanın yaşandığı Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Hasırlı ve Savaş Mahalleleri detaylı olarak ele alınmıştır; çatışmanın mekânlar üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Tezin başladığı Haziran 2018 tarihinde çatışma alanlarına giriş yasağı devam ettiği için yerinde gözlem yapma olanağı bulunamamış; Eylül 2018 tarihinden itibaren kısmen yasaklar kalktıkça sınırlı gözlem yapılabilmektedir. 31 Ocak 2022 itibari ile tezin araştırma alanı olan 6 mahallede de yasaklar kalkmıştır [189].

Alandaki mekânsal tahribatlara ilişkin veriler, Diyarbakır Valiliği tarafından konuya ilişkin yapılan resmî açıklamalardan [140], Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetimi Başkanlığı Raporundan (EK 1, Suriçi Çatışmalar Sonrası Kültürel Miras Hasar Tespit Raporu), TMMOB Diyarbakır Mimarlar Odası İl Koordinasyon Kurulu Raporundan (EK 2, Yıkılan Kentler 2015-2017); CHP Sur Raporundan [142], HDP Sur Raporundan [143] ve Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası'nın raporundan elde edilmiştir.

4.3.1. Çatışma Sonrasında (9 Mart 2016 Sonrası) Surlar

Çatışma sonrasında Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Başkanlığı tarafından 9 Haziran 2016 tarihinde hazırlanan Suriçi Çatışmalar Sonrası Kültürel Miras Hasar Tespit Raporu'nda [118: 25; EK 1], çatışma sürecinde UNESCO Dünya Miras Alanı'nda yer alan Diyarbakır Surlarının da etkilendiği belirtilmiştir. Raporda, Yenikapı Burcu, Keçi Burcu ve Fındık Burcu'nun üzerine beton döküldüğü, Keçi Burcuna portatif tuvalet yapıldığı ve atık suyun doğrudan burç duvarlarına aktığı, Mardin Kapıda toprak altında bulunan sur duvarı kalıntıları üzerine inşa edilen güvenlik yapılarının atık su ve temiz su kanallarının sur kalıntılarına zarar verdiği, güvenlik noktası olarak kullanılan sur duvarlarının ve tarihi kapıların bulunduğu alanlarda ve ısınmak için yakılan ateşin

sur duvarlarında is oluşumuna sebep olduğu, burçların arasındaki boşluklara Koruma Bölge Kurulu'nun onayı alınmadan beton bloklar yerleştirildiği aktarılmıştır (Şekil 4.34).

Şekil 4. 34 Diyarbakır Surları, Burçlar Arasına İnşa Edilen Beton Bloklar
[118: 25], [126]

4.3.1.1. Diyarbakır Surlarında Uygulanması Planlanan/Uygulanan Projeler

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Diyarbakır Surlarının en görkemli, en nitelikli, anıtsal burçlar olan ve üzerinde kitabe, hayvan motifleri, kesme taş silmesi bulunan Benusen, Yedikardeş, Selçuklu, Urfakapı ve Nur Burçlarının restorasyonuna 10 Ağustos 2020'de başlamıştır. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı tarafından 2021'de, "Surlarda Diriliş Başlıyor" mottosuyla başlatılan restorasyon çalışmaları kapsamında, 1. Etapta, toplam 6 burcun ve burçları birbirine bağlayan sur duvarlarının restorasyonunun % 84'ünün tamamlanmış, 2. Etapta, İçkale Müze Kompleksini çevreleyen burçların restorasyonunun ve Amida Höyük çevre düzenlemesinin yapılması hedeflenmiştir [144].

4.3.2. Çatışma Sonrasında (9 Mart 2016 Sonrası) Hevsel Bahçeleri

Hevsel Bahçeleri, Suriçi ve Diyarbakır Surlarına yakın bölgede yaşayan nüfusun temel geçim kaynaklarından birisidir. Çatışma sürecinde Suriçi Bölgesi'ne giriş çıkışlar yasak olması ve çatışma yaşanan alanların sınır olması nedeni ile (Şekil 4.32) Hevsel Bahçeleri de bu yasaklardan etkilenmiştir. Hevsel Bahçeleri ve çevresindeki ekolojik yaşam alanının bir parçası olan, Suriçi ve surlara yakın alanlarda yaşayan

ailelerin çatışma sürecinde göç etmesi ile alandaki üretim sürecinin sistematığı kesintiye uğramış, tarihsel işlevinden tümüyle farklılaşan bir tehlike ile karşı karşıya gelinmiştir [145].

4.3.2.1. Hevsel Bahçelerinde Uygulanan/ Uygulanması Planlanan/ Projeler

Çatışma sonrasında, Diyarbakır Surları ile Hevsel Bahçeleri arasındaki bağlantı alanında “Sur Etekleri” olarak tanımlanan, 150 dönümlük alanda Millet Bahçesi yapılması planlanmış, uygulama Temmuz 2017’de başlayıp, Temmuz 2019’da tamamlanmıştır.

Sur Etekleri Millet Bahçesi Projesi

Kentin dört ana kapısından biri olan Yenikapı, İçkale Kapısı, Hevsel Kapısı, Burç Kapısı ve Leblebikıran-Fındık Burcundaki (Bkz. Bölüm 4.1.1, Şekil 4.4) doğal geçiş bölgesi, Diyarbakır Surları ile Hevsel Bahçelerinin arasındaki bağlantı alanını kapsamaktadır. “Sur Etekleri” olarak tanımlanan alan, 150.000 metrekaredir ve Sur Koruma Bandı üzerinde yer almaktadır (Şekil 4.5). Bu alanda, tarih boyunca süregelen ve zaten var olan Hevsel Bahçeleri ve Dicle Vadisi ile organik bağın güçlendirileceği vurgusuyla, Millet Bahçesi planlanmış, proje TOKİ tarafından yürütülmüştür. Biroğlu İnşaat’ın yapımı üstlendiği Millet Bahçesi, 21 Temmuz 2019 tarihi itibarinde tamamlanmıştır. Ekoloji Birliği [146], bu proje ile millet bahçesi, kafe, seyirlik teras, asfalt ve betondan yol gibi yapılar yapıldığını ve sadece kafe için 1095 metrekare yeşil alan yok edildiğini belirtmiştir. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 29 Ağustos 2019 tarihli kararında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından Koruma Kurulu’ndan izin ve görüş alınmadan projeye başlandığı ve proje uygulanırken kurula başvurduğu belirtilmiştir [147]. Kurul, kararında, yapılması gerekenleri 8 başlıkta sıralarken bazı yerlerin yıkılması, bazı uygulamaların revize edilmesi ve hazırlanan uygulama projesinin yeniden Kurul’a sunulmasını istemiştir. Proje kapsamında, Hevsel Bahçeleri’ne ve Surlara zarar verilmeyeceği belirtilmesine rağmen Sur Koruma Bandını da kapsayan alanda beton dökülmeye başlanmış, Hevsel Bahçeleri ve Surların koruma alanı olan bant tahribata uğramıştır (Şekil 4.35).

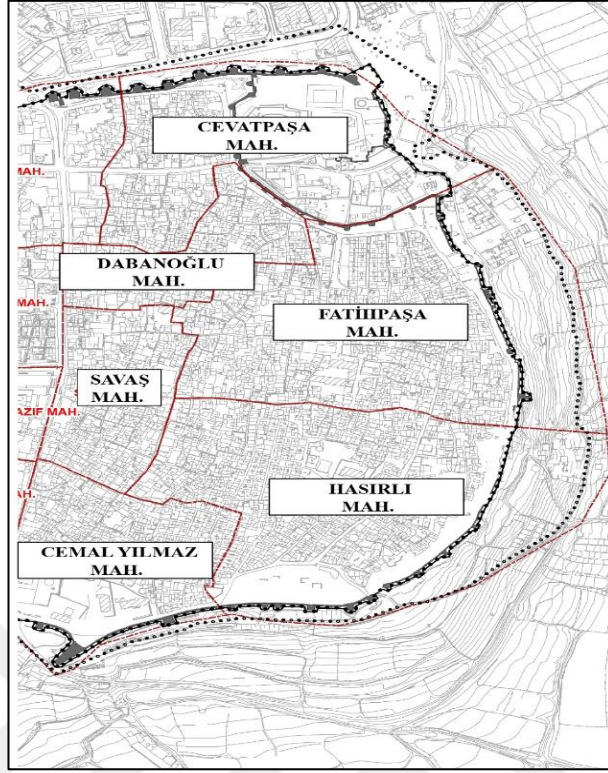

Şekil 4. 35 Sur Etekleri Millet Bahçesi

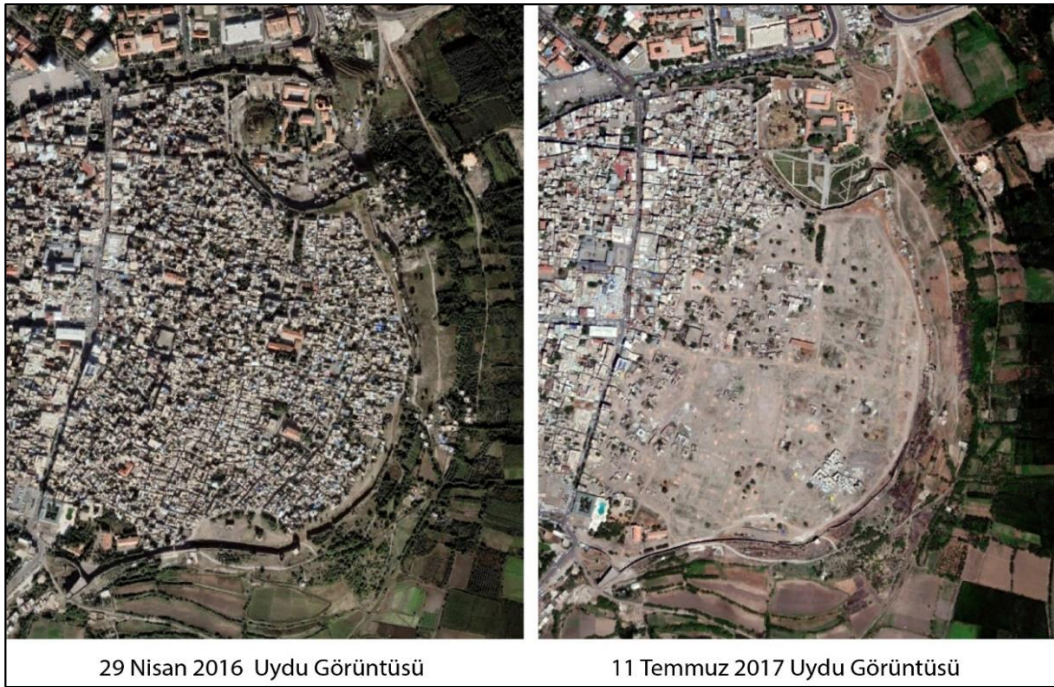
[148]

4.3.3. Çatışma Sonrasında (9 Mart 2016 Sonrası) Suriçi Bölgesi

Çatışmanın yaşandığı Cemal Yılmaz, Cevatpaşa (İçkale'nin de bağlı olduğu mahalle), Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallelerinde (Şekil 4.36) büyük tahribatlar yaşanmıştır (Şekil 4.37). Giriş-çıkışların yasaklandığı mahallelerde çatışmanın hemen ertesi gününde yıkım süreci başlamıştır. Alandaki yıkım sürecini, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Başkanlığı [118: EK 1] ve TMMOB Diyarbakır İl Koordinasyon Kurulu'nun [140: EK 2] hazırladıkları raporlardan elde edilen veriler üzerinden okumak olanaklıdır (Tablo 4.5). Tablo 4.5'te, çatışma bitiminin 2 ay sonrasında, Mayıs 2016'da 823 olan yıkılan bina sayısının bir yıl içerisinde 8261'e yükseldiği görülmektedir.

Şekil 4. 36 Suriçi Bölgesi Çatışma Sonrası Tahrip Olan Mahalleler [124]'den alınan bilgilerle oluşturulmuştur.

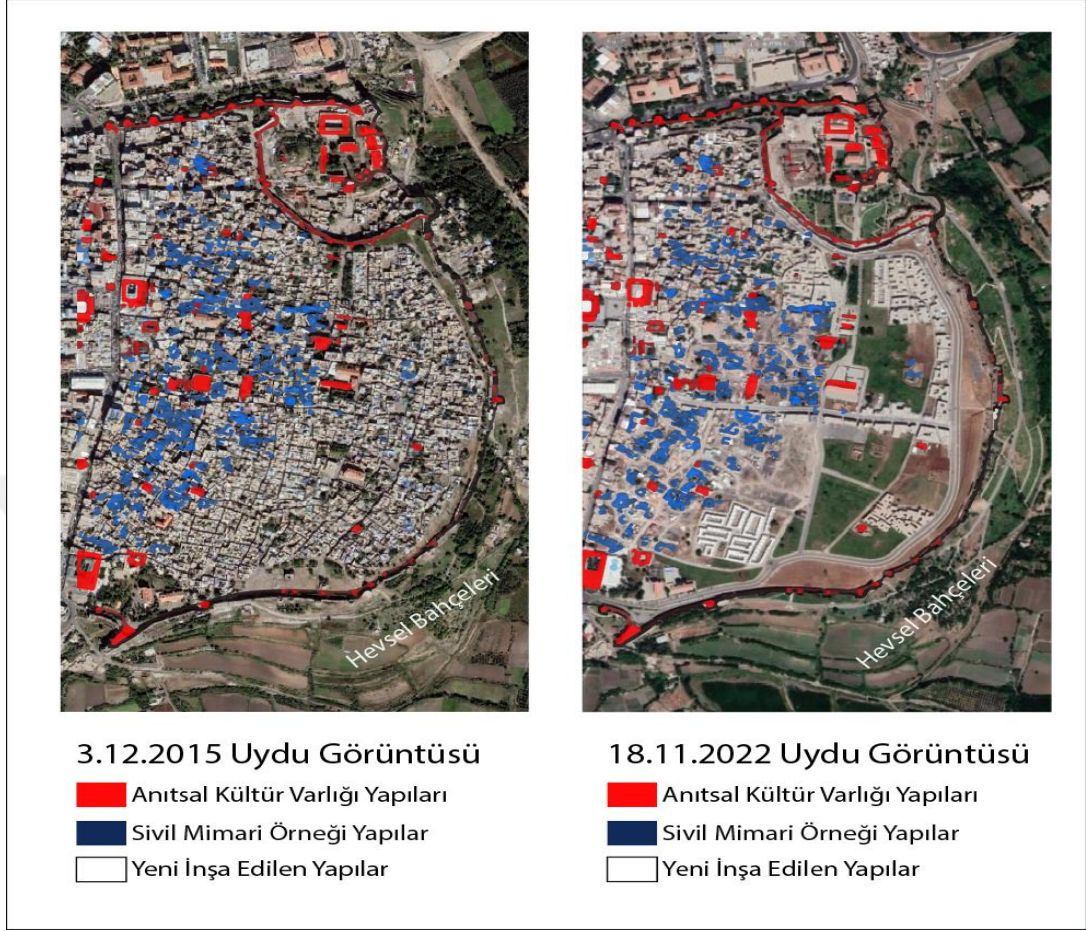
Şekil 4. 37 Suriçi Bölgesi Çatışma Sonrası Tahrip Olan Mahalleler, Uydu Görüntüleri

Tablo 4. 5 Suriçi Bölgesi Tahrip Olan Mahalleler Çatışma Sonrası Durum
[118] ve [139]'dan alınarak derlenmiştir.

Tarih	Yıkılan yapı sayısı	Yıkılan tescilli yapı sayısı	Yıkılan anıtsal yapı sayısı	Çevresel değerli yapı sayısı ¹¹
Mayıs 2016	832	53	Yıkılan: 3 Kısmi Yıkılan: 3 Hasarlı: 1	Yıkılan: 50 Kısmi Yıkılan: 12 Hasarlı: 19
Ağustos 2016	1518	Bilgi edinilemedi	Bilgi edinilemedi	Bilgi edinilemedi
Mayıs 2017	832	Bilgi edinilemedi	Bilgi edinilemedi	Bilgi edinilemedi
Temmuz 2017	3569	Bilgi edinilemedi	Bilgi edinilemedi	Bilgi edinilemedi
Ağustos 2017	1519	Bilgi edinilemedi	Bilgi edinilemedi	Bilgi edinilemedi
TOPLAM	8261			

Suriçi'ndeki 155'i anıtsal ve 450'si sivil mimari yapı olmak üzere 605 tescilli eserin 352'si çatışmaların yaşandığı Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallelerinde bulunmaktadır [149]. Çatışma sonrası süreçte, 100'e yakın çevresel yapı, 40'tan fazla tescilli yapı yıkılmıştır [150]. Bu yapıların çatışma öncesinde ve çatışma sonrasında Suriçi'ndeki tescilli yapıların konumları Şekil 4.38deki haritalarda gösterilmektedir. Haritalardan da anlaşıldığı gibi çatışma Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallelerinde sonrasında tescilli yapıların sayısı azalmıştır.

¹¹ Çevresel değerli yapı: Koruma Amaçlı İmar Planında geleneksel ve tarihi öğelere sahip olan ve kentin tarihi ve kültürel dokusunu tamamlamaları nedeniyle korunması gerekli görülen yapılar.

Şekil 4. 38 Çatışma Öncesi ve Sonrası Tescilli Yapıların Dağılımı, [151] ve [152]'den alınan uydu görüntüleri ile [124]'den alınan bilgiler karşılaştırılarak oluşturulmuştur.

Tezin bu bölümünde, çatışmanın yaşandığı ve 31 Ocak 2022 itibari ile yasakların kalktığı Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallelerinde (Bkz. Şekil 4.37) çatışma sürecinde ve sonrasında oluşan hasarlar ve yıkımlar, her bir mahalle özelinde detaylı olarak aktarılmaktadır. TMMOB Diyarbakır Mimarlar Odası İl Koordinasyon Kurulu Raporuna (EK 2, Yıkılan Kentler 2015-2017) göre, Temmuz 2017 itibari ile Dabanoğlu mahallesinin % 39'u, Savaş Mahallesi'nin % 40'ı, Cemal Yılmaz Mahallesi'nin % 68'i, Cevatpaşa Mahallesi %36'sı, Fatihpaşa Mahallesi % 92'si, Hasırlı Mahallesi'nin % 97'si yıkılmıştır [141] (Tablo 4.6).

Tablo 4. 6 Suriçi Bölgesi Çatışma Sonrası Mahallelere Göre Hasarlı ve Yıkılan Bina Sayısı

[118] ve [141]'dan alınan bilgilerle oluşturulmuştur.

Mahalleler	Suriçi Bölgesi Çatışma Sonrası Mahallelere Göre Hasarlı ve Yıkılan Bina Sayısı	
	Yıkılan Yapı Sayısı	Hasarlı Yapı Sayısı
Cemal Yılmaz	126	13
Cevatpaşa	255	Sayısal verilere ulaşamamıştır.
Dabanoğlu	44	23
Fatihpaşa	232	57
Hasırlı	347	119
Savaş	83	45
TOPLAM	1.087	257

Cemal Yılmaz Mahallesi

Çatışma öncesi 2.104 kişinin yaşadığı ve 29 adet tescilli yapının bulunduğu Suriçi Bölgesinin güney sınırında yer alan (Bkz. Şekil 4.37) Cemal Yılmaz Mahallesi'nde toplam 443 adet yapıdan 300'ü yıkılmıştır (Tablo 4.7). Şekil 4.39'de çatışma sonrasında 29 Nisan 2016 ve 11 Temmuz 2017 tarihli haritaları karşılaştırıldığında alanda meydana gelen yıkım okunabilmektedir. Cumhuriyet İlköğretim Okulu ve Hocaoğlu Cami kısmen veya tamamen yıkılmış Saloş Cami, Protestan Kilisesi ve Hüsrev Paşa Cami'nin hasar görmüştür [141].

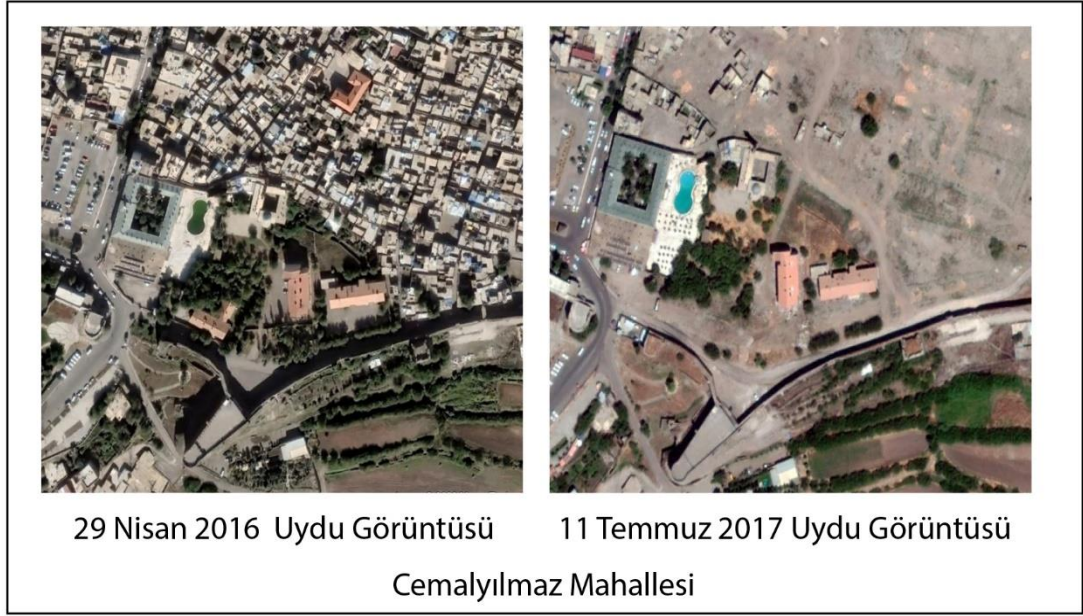
Tablo 4. 7 Cemal Yılmaz Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri

[141]

	Cemal Yılmaz Mahallesi		
	Yıkılan Yapı	Yıkılmayan Yapı	Toplam Yapı
1 Katlı	108	43	151
2 Katlı	170	77	247

Tablo 4. 7 Cemal Yılmaz Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri (devamı)

3 Katlı	16	15	31
4 Katlı	5	1	6
5 Katlı	-	4	4
6 Katlı	-	3	3
7 Katlı	1	-	1
8 Katlı	-	-	-
TOPLAM	300	143	443

Şekil 4. 39 Diyarbakır Suriçi Çatışma Sonrası Uydu Görüntüleri, Cemal Yılmaz Mahallesi
[153]'dan alınan uydu görüntülerinden oluşturulmuştur.

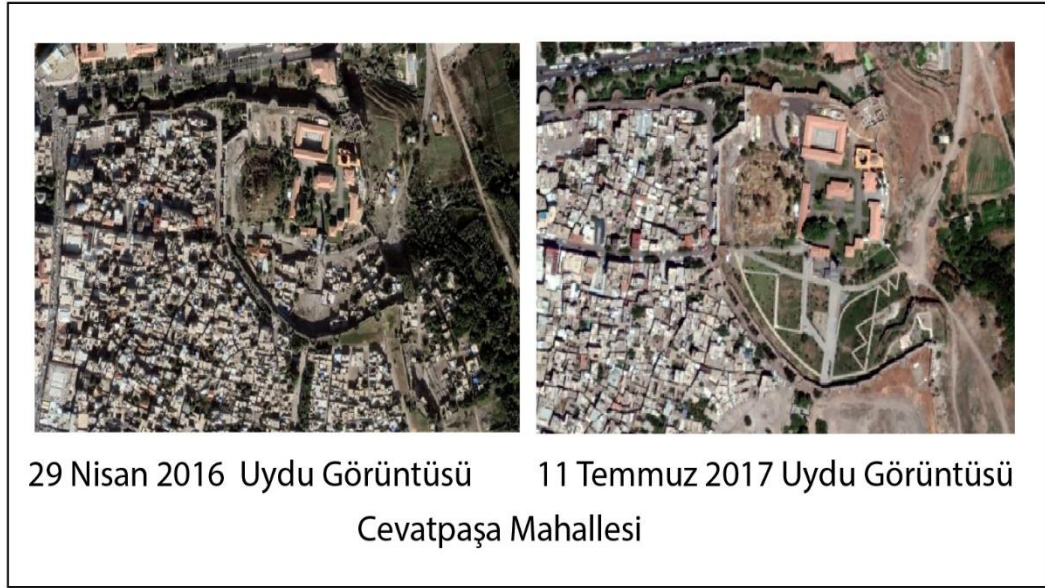
Cevatpaşa Mahallesi

Çatışma öncesi, 3.256 kişinin yaşadığı, İçkale'nin de bağlı olduğu Cevatpaşa Mahallesi'nde (Bkz. Şekil 4.37), 33ü tescilli yapı olmak üzere toplam 700 adet yapıdan 255'inin yıkılmıştır [141], (Tablo 4.8). Mahalledeki yıkım, Şekil 4.40'tan da okunabilmektedir. Teze konu olan diğer mahallelerin aksine Cevatpaşa Mahallesinde 11 Temmuz 2017 tarihli haritada yenileme çalışmalarının İçkale'de yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 4.40).

Tablo 4. 8 Cevatpaşa Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri

[141]

	Cevatpaşa Mahallesi		
	Yıkılan Yapı	Yıkılmayan Yapı	Toplam Yapı
1 Katlı	143	105	248
2 Katlı	83	238	321
3 Katlı	19	36	55
4 Katlı	10	17	27
5 Katlı	-	26	26
6 Katlı	-	15	15
7 Katlı	-	6	6
8 Katlı	-	2	2
TOPLAM	255	445	700

Şekil 4. 40 Diyarbakır Suriçi Çatışma Sonrası Uydu Görüntüleri ve Yıkılan Yapı Bilgileri, Cevatpaşa Mahallesi

[153]'ten alınan uydu görüntüleri ile oluşturulmuştur.

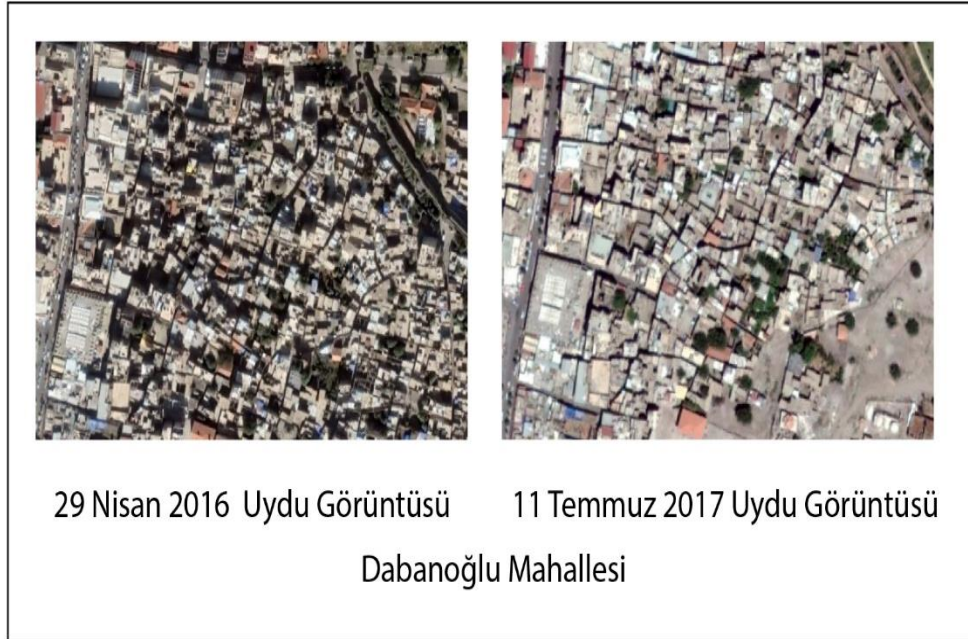
Dabanoğlu Mahallesi

Çatışma öncesi, 3.075 kişinin yaşadığı Dabanoğlu Mahallesi'nde (Bkz. Şekil 4.37), 51i tescilli olmak üzere toplam 632 adet yapıdan 247'sinin yıkılmıştır [141], (Tablo 4.9). Mahalledeki yıkım, Şekil 4.41'den de okunabilmektedir. Dabanoğlu

Mahallesinde Şehzadeler Konağı, Nasuh Paşa Cami, Yavuz Selim İlköğretim Okulu, Kadı Cami ve İbrahim Bey Cami hasar görmüştür [141].

Tablo 4. 9 Dabanoğlu Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri [141]

	Dabanoğlu Mahallesi		
	Yıkılan Yapı	Yıkılmayan Yapı	Toplam Yapı
1 Katlı	84	89	154
2 Katlı	145	216	361
3 Katlı	24	36	60
4 Katlı	6	22	28
5 Katlı	5	15	20
6 Katlı	2	4	6
7 Katlı	-	3	3
8 Katlı	-	-	-
TOPLAM	242	385	632

Şekil 4. 41 Diyarbakır Suriçi Çatışma Sonrası Uydu Görüntüleri ve Yıkılan Yapı Bilgileri, Dabanoğlu Mahallesi

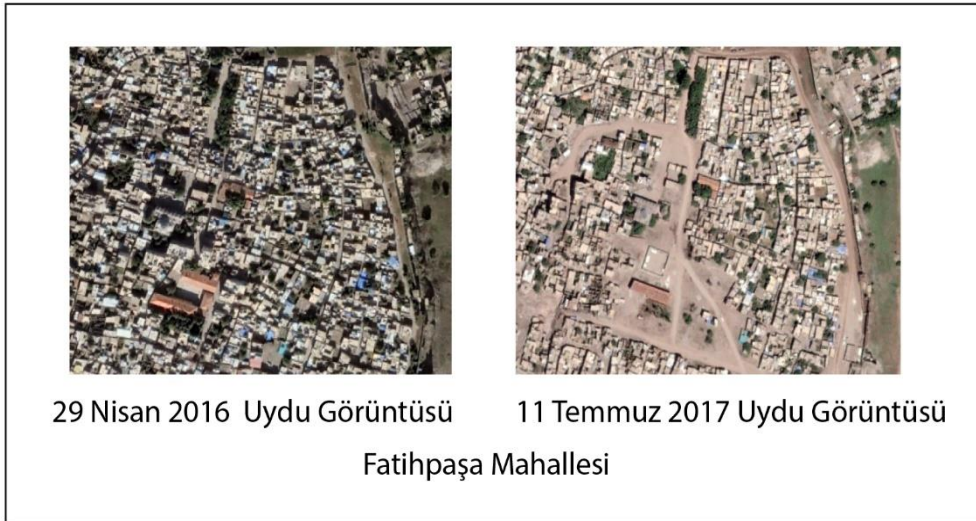
Uydu Görüntüsünden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Fatihpaşa Mahallesi

Fatihpaşa Mahallesi'nde, 43'ü tescilli yapı olmak üzere toplam 1119 yapıdan 1026'sı yıkılmıştır [141], (Tablo 4.10). Mahalledeki yıkım, Şekil 4.42'den okunabilmektedir. Fatihpaşa Mahallesinde Süleyman Nazif İlköğretim Okulu ve Zincir Kıran Türbesi'nin büyük kısmı yıkılmış, Çardaklı Hamamı, Yenikapı Sağlık Ocağı, Kurşunlu Cami ve Esmâ Ocak Evi hasar görmüştür [141].

Tablo 4. 10 Fatihpaşa Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri
[141]

	Fatihpaşa Mahallesi		
	Yıkılan Yapı	Yıkılmayan Yapı	Toplam Yapı
1 Katlı	417	13	430
2 Katlı	573	74	647
3 Katlı	25	6	31
4 Katlı	4	-	4
5 Katlı	4	-	4
6 Katlı	3	-	3
7 Katlı	-	-	-
8 Katlı	-	-	-
TOPLAM	1026	93	1119

Şekil 4. 42 Diyarbakır Suriçi Çatışma Sonrası Uydu Görüntüleri ve Yıkılan Yapı Bilgileri, Fatihpaşa Mahallesi
Uydu Görüntüsünden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Hasırlı Mahallesi

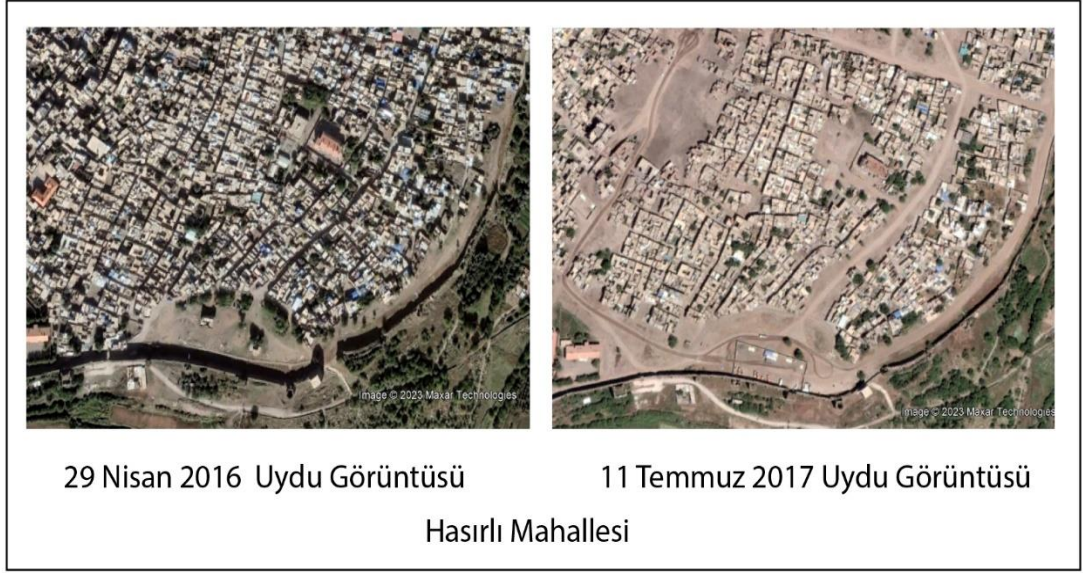
Kentin güneyinde yer alan Yeni Kapı ve Mardin Kapı arasındaki bölgede bulunan Hasırlı Mahallesi, halk arasında “Hançeppek” ya da “Gavur Mahallesi” olarak bilinmekte, Hasırlı ismi daha çok resmi işlemlerde kullanılmaktadır [154: 12]. Osmanlı Döneminde Müslim ve Gayr-i Müslimlerin yaşadığı mahallede 1950’li yılların başına kadar Ermeniler, Türkler, Kürtler, Yahudiler, Yezidiler, Süryaniler ve Keldaniler bir aradadır. Gayrimüslim grupların yoğun göçü sonrasında mahalle büyük demografik dönüşüm geçirmiş; etnik ve dini çeşitlilik homojenleşmeye başlamıştır. Günümüzde, mahallede yaşayanların büyük bir kısmı, 1950’li yıllardan itibaren kırdan kente göç ile gelenler, 1990’lı yıllarda bölgedeki güvenlik sorunları nedeniyle yerlerinden edilen ailelerdir. Güvenlik kaygısıyla göçebe yaşam tarzından vazgeçmek zorunda kalan Çingeneilerin neredeyse tamamı Hasırlı Mahallesi’ne yerleşmiştir [154: 15].

Çatışma öncesi, 25i tescilli olmak üzere toplam yapı sayısı 1580 iken, yıkılan yapı sayısı 1534’tür [141]. (Tablo 4.11). Mahalledeki yıkım, Şekil 4.43’ten de okunabilmektedir.

Tablo 4. 11 Hasırlı Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri

[141]

	Hasırlı Mahallesi		
	Yıkılan Yapı	Yıkılmayan Yapı	Toplam Yapı
1 Kath	604	13	617
2 Kath	880	32	912
3 Kath	37	1	38
4 Kath	5	-	5
5 Kath	6	-	6
6 Kath	2	-	2
7 Kath	-	-	-
8 Kath	-	-	-
TOPLAM	1534	46	1580

Şekil 4. 43 Diyarbakır Suriçi Çatışma Sonrası Uydu Görüntüleri ve Yıkılan Yapı Bilgileri, Hasırlı Mahallesi

Uydu Görüntüsünden Yararlanılarak oluşturulmuştur.

Mahalledeki, Ermeni Katolik Kilisesi'nin çan kulesi ile güney avlu duvarı ve avluda bulunan havuz tamamen yıkılmış, alanda geniş bir yol açılmış; ana giriş kapısı ile kilisenin batısında yer alan kilise müstemilatı kısmen yıkılmıştır [3: 59] (Şekil 4.44). Hasırlı Cami tamamen, Büyükşehir Belediye Çamaşırhanesi kısmen yıkılmış, Arapşeyh Cami ve Paşa Hamamı hasar görmüştür. Çatışma öncesinde restorasyonuna başlanan ve Mehmet Uzun Müzesi olarak işlevlendirilmesi planlanan yapının kabaltısı tamamen yıkılmıştır. [155].

Şekil 4. 44 Ermeni Katolik Kilisesi, 2016

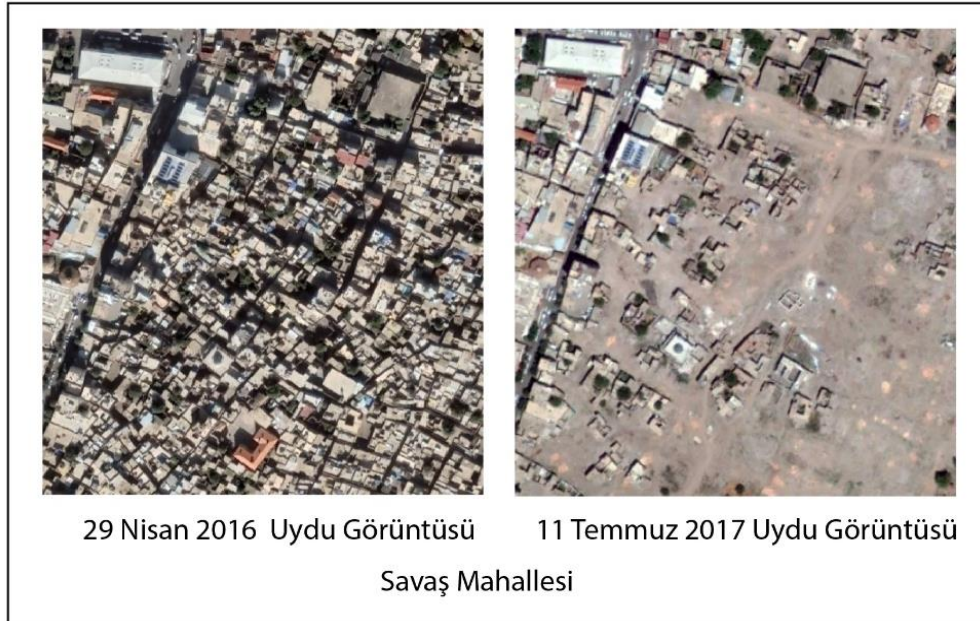
[118]

Savaş Mahallesi

Mahallede 53ü tescilli yapı olmak üzere toplam 511 yapıdan 207'si yıkılmıştır (Tablo 4.12). Mahalledeki yıkım, Şekil 4.45'ten okunabilmektedir. Özgün, 8 m. genişliğindeki Yenikapı Sokak, 15 m. olarak genişletilmiş; Sokak'ta yer alan Ticaret ve Sanayi Odası Evinin güney bölümü [141], (Şekil 4.45) yıkılmıştır. Diyarbakır Evi, Eski Muş Oteli, Sodes Kreşi, Dört Ayaklı Minare, Şeyh Mutahhar Cami, Sur Giragos Kilisesi ve Marpentyum Keldani Kilisesi hasar görmüştür [141].

Tablo 4. 12 Savaş Mahallesi Çatışma Sonrası Yapı Verileri,
[141]

	Savaş Mahallesi		
	Yıkılan Yapı	Yıkılmayan Yapı	Toplam Yapı
1 Kath	42	120	162
2 Kath	109	145	254
3 Kath	25	27	52
4 Kath	5	7	12
5 Kath	16	3	19
6 Kath	7	-	7
7 Kath	3	-	3
8 Kath	-	2	2
TOPLAM	207	304	511

Şekil 4. 45 Diyarbakır Suriçi Sonrası Uydu Görüntüleri ve Yıkılan Yapı Bilgileri,
Savaş Mahallesi
Uydu Görüntüsünden Yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 4. 46 Çatışma Sonrası Yenikapı Sokak, 2016

[118]

4.3.3.1. Suriçi’nde Çatışma Sonrası (9 Mart 2016 Sonrası) Planlama Süreci

2 Aralık 2015 tarihinde başlayıp 9 Mart 2016 tarihinde sona eren çatışmanın ardından 2012 Koruma Amaçlı İmar Planının yetersiz olduğu gerekçesiyle Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yeni bir Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanmıştır.

2016 Koruma Amaçlı İmar Planı

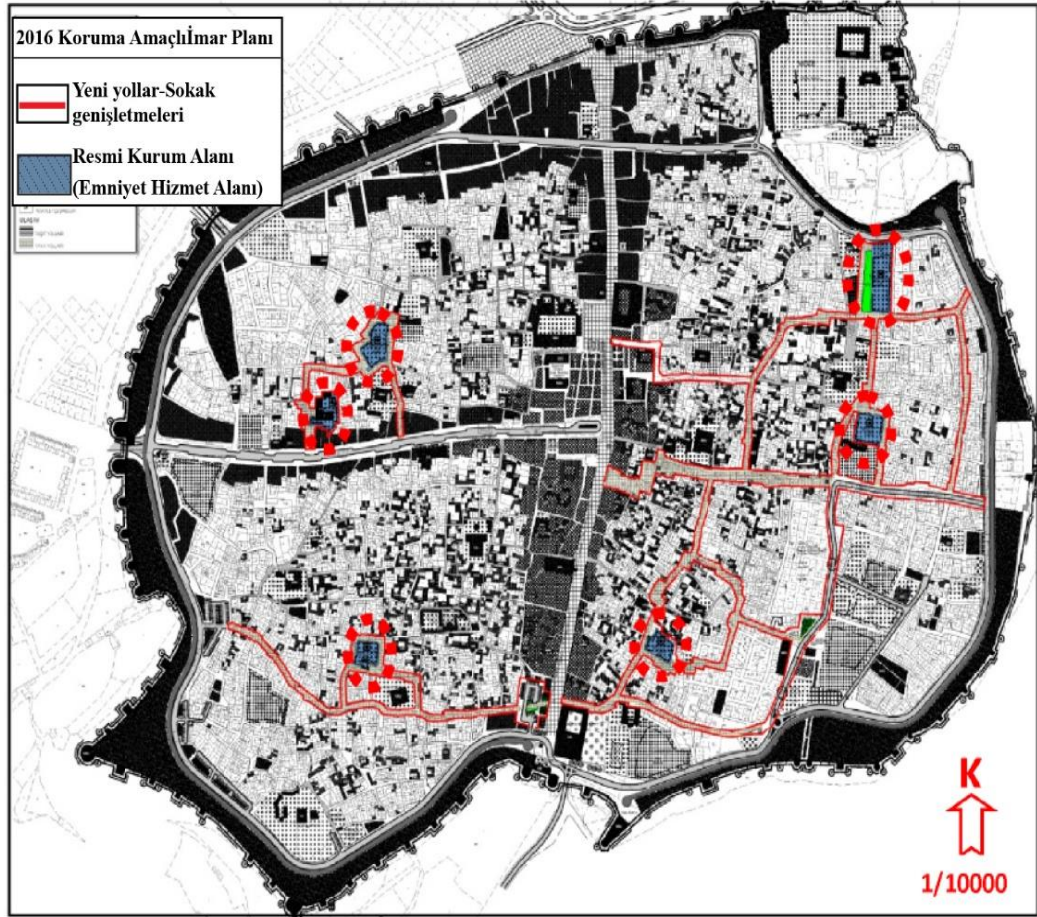
Sağlıksız yapılaşmanın önüne geçilememesi ve alanda yaşanan çatışmanın geleneksel sokak dokusu ve mimari yapılarda ağır tahribatlar yarattığı gerekçesiyle (EK 3, Diyarbakır Suriçi Koruma Amaçlı İmar Planı Değişikliği, Plan Açıklama Raporu), 2012 Koruma Planı revize edilerek hazırlanan 2016 Koruma Amaçlı İmar Planı (Şekil 4.47) 3 ana başlıkta toplanmıştır:

Kentsel tasarıma ilişkin uygulama hükümlerinin oluşturulması,

2012 Koruma Planında yer alan bazı imar yollarının genişletilmesi,

Emniyet Hizmet Alanlarına ilişkin değişiklikler (EK 3).

2016 Koruma Amaçlı İmar Planı’nda emniyet alanı olarak belirlenen 6 Bölgeden 3’ü tez kapsamında olan mahallelerde (2’si Fatihpaşa Mahallesi, 1’i Cemal Yılmaz Mahallesi) yer almaktadır. TMMOB, Diyarbakır İl Koordinasyonu’nun [139] uydu görüntüleri üzerinden yaptığı tespitlere göre Emniyet Hizmet Alanları olarak ayrılan alanlar içerisinde 17 adet tescilli yapı, 42 adet Korunmaya Değer Geleneksel Yapı olmak üzere toplam 976 adet yapı bulunmaktadır.

Şekil 4. 47 2016 Koruma Amaçlı İmar Planı
[186]'dan alınan bilgi ile hazırlanmıştır.

2016 Koruma Amaçlı İmar Planı'nın aktörü, 1990 ve 2012 Koruma Amaçlı İmar Planlarından farklı olarak, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'dır ve proje/uygulama yalnızca Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın denetiminde yürütülmektedir. Yerel yönetimlerin sivil toplum kuruluşlarının, üniversitelerin ve halkın yanı sıra Koruma Kurullarının kararları da kapsam dışıdır. 21.03.2016 tarih ve 2016/8659 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'nun 27. Maddesine dayanılarak Suriçi'ndeki 7714 parselin 6292'si için Acele Kamulaştırma kararı alınmıştır. Kalan 1422 parsel, daha önce, "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" kapsamında 22.10.2012 tarih ve 2012/3900 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile "Riskli Alan" ilan edildiği için bu kararda yer almamıştır [139]. 2012 yılında Suriçi'nde "Riskli Alan" ilan edilen parseller için

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından “Master Plan-Uygulama Rehberi” hazırlanmıştır. Buna göre afet riski taşıyan yapıların yıkılarak, sağlıklı, güvenli yapılar oluşturulması, tarihi ve kültürel dokunun korunması ve gün yüzüne çıkarılması amacıyla yenileme, iyileştirme ve dönüşüm uygulamalarına ilişkin projeler hazırlanmış; ancak, çatışma sürecinin başlaması nedeniyle uygulanamamıştır [187].

Kentsel Tasarım Rehberi

2017 yılında Suriçi’nde yapılacak yeni konutlar için alanda proje çalışmaları yürüten ekiplerin alana ilişkin bir dil birliğinin oluşması, özgün mimari dokunun gerçekleştirilebilmesi amacıyla Yöre Mimarlık tarafından “Suriçi Kentsel Tasarım Rehberi” hazırlanmıştır [156]. Tasarım Rehberi hazırlanırken, geleneksel Suriçi evlerinden yararlanılmış; yapı cepheleri, kapı, pencere biçimleri ve ebadı, çıkma biçimleri ve detayları referans olarak alınmıştır. Kentsel Tasarım Rehberi’nin amacı, “Suriçi’nde yeni yapılacak binaların, günümüze ulaşabilen geleneksel Diyarbakır evlerinin bire bir biçimsel kopyalarının değil, bu yapılara özgün karakterini veren oranlarının ve bugün halâ geçerliğini koruyabilen detaylarının yeni yapılar için rehber olmasını sağlamak” olarak belirtilmektedir. Sivil mimarlık örneği olan yapılar yerlerinde incelenip gerekli ölçümler ve çizimler yapılarak, ilgili kurumların arşivlerindeki yazılı, çizili, görsel veriler toplanarak, bölgeye ilişkin plan, cephe, kapı ve pencere tipolojileri çıkarılmıştır [149].

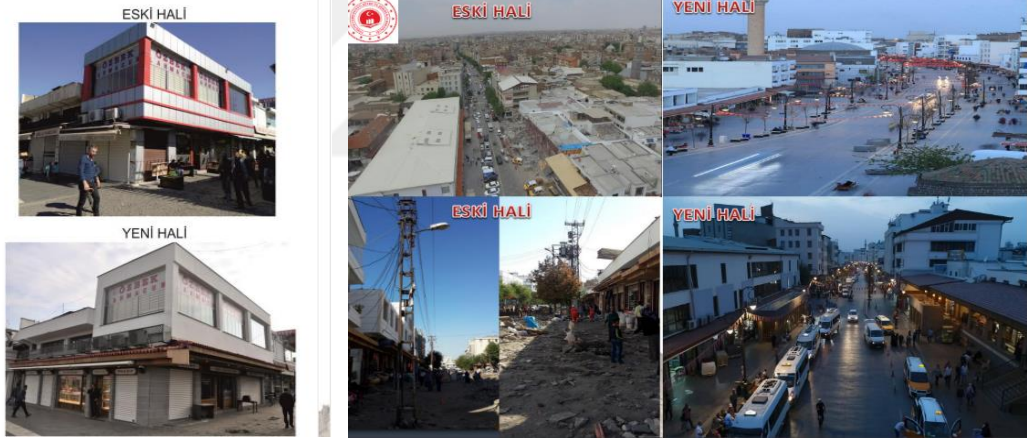
4.3.3.2. Suriçi’nde Uygulanması Planlanan/Uygulanan Projeler

Bu bölümde, Suriçi Bölgesi’nde çatışma sonrası planlanan/uygulanan projeler iki grupta toplanmıştır. İlk grup günümüzde yasakların olmadığı mahallelerde yer alan projeleri kapsamaktadır. Bu projeler, Dicle Vadisi Kırklar Dağı Rekreasyon Alanı Kentsel Tasarım ve Peyzaj Uygulama Yapım İşİ, Hanlar Bölgesi Sokak Sağlıklaştırma Projesi, Tarihi Ulu Cami ve Çevresi Çevre Düzenleme Projesi. İkinci grup ise, 31 Ocak 2022 itibari ile yasakların kalktığı mahallelerde uygulanan/planlanan projelerdir. Bu projeler ise, Yenikapı Prestij Caddesi (Savaş Mahallesi), Sur Eteklerinde Millet Bahçesi, Hançepek/Hasırlı Meydanı ve Çevresi

Düzenleme Projesi ve Hasırlı Mahallesi'nde başlayan ve teze konu olan mahallelerde inşa edilecek yeni yapılar.

Hanlar Bölgesi Sokak Sağlıklaştırma Projesi

Hanlar Bölgesi Sokak Sağlıklaştırma Projesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanmıştır. 94'ü Gazi Caddesi üzerinde ve 400'ü Yanık Çarşı'da olan toplam 494 adet dükkânı kapsayan projede, Suriçi Bölgesi Gazi Caddesi'nin ve çarşılarının yeniden eski kimliğine uygun bir şekilde yenilenerek, turistik cazibesinin artırılıp bölgedeki ticaretin canlanması hedeflenmiştir. Hanlar Bölgesi Sokak Sağlıklaştırma Projesi ile iş yerlerinin dış cepheleri ahşap giydirme yapılarak saçaklar yenilenmiş ve otomatik kepenk takılmıştır [157] (Şekil 4.48).

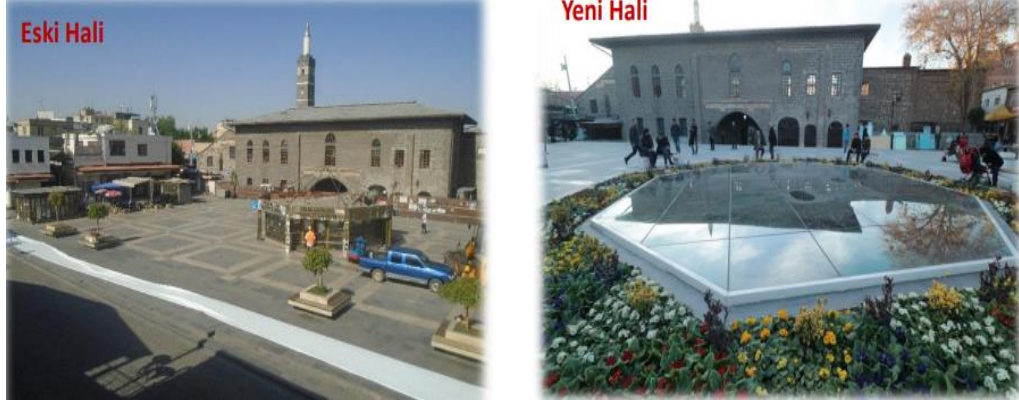

Şekil 4. 48 Diyarbakır Suriçi, Cephe Kaplamaları ve Sokak Sağlıklaştırma, 2019

[158]

Tarihi Ulu Cami ve Çevresi Çevre Düzenleme Projesi

Güneyinde Hanifiler Cami'nin, kuzeyindeki Şafiiler Camii'nin ve Mesudiye Medresesi'nin ve batısında Zinciriye Medresesi'nin bulunduğu İslam'ın 5. Haremi Şerifi olarak kabul edilen Ulu Cami'nin (Martoma Kilisesi) çevresinde, bazalt ve mermer döşeme, su yalıtımı, süs havuzu ve yerden aydınlatma yapılmıştır (Şekil 4.49) [158].

Şekil 4. 49 Tarihi Ulu Cami Çevre Düzenleme Projesi, 2019

[158]

İçkale Mevkii Kültürel Peyzaj Alanı İnşaatı ile Altyapı ve Çevre Düzenlemesi İşi

İçkale’de yer alan yapılar 1998-2011 yılları arasında restore edilerek müze olarak işlevlendirilmiş (Bkz. Bölüm 4.1.1, Şekil 4.24), ancak çatışma dönemi nedeni ile durdurulmuştur. Gecekondulardan temizlenerek rekreasyon alanına dönüştürülen alan, 2017 yılı Nisan ayında hizmete açılmıştır (Şekil 4.50) [158].

Şekil 4. 50 İçkale Çevre Düzenleme Projesi, 2019

[158]

Dicle Vadisi Kırklar Dağı Rekreasyon Alanı Kentsel Tasarım ve Peyzaj Uygulama Yapım İşi

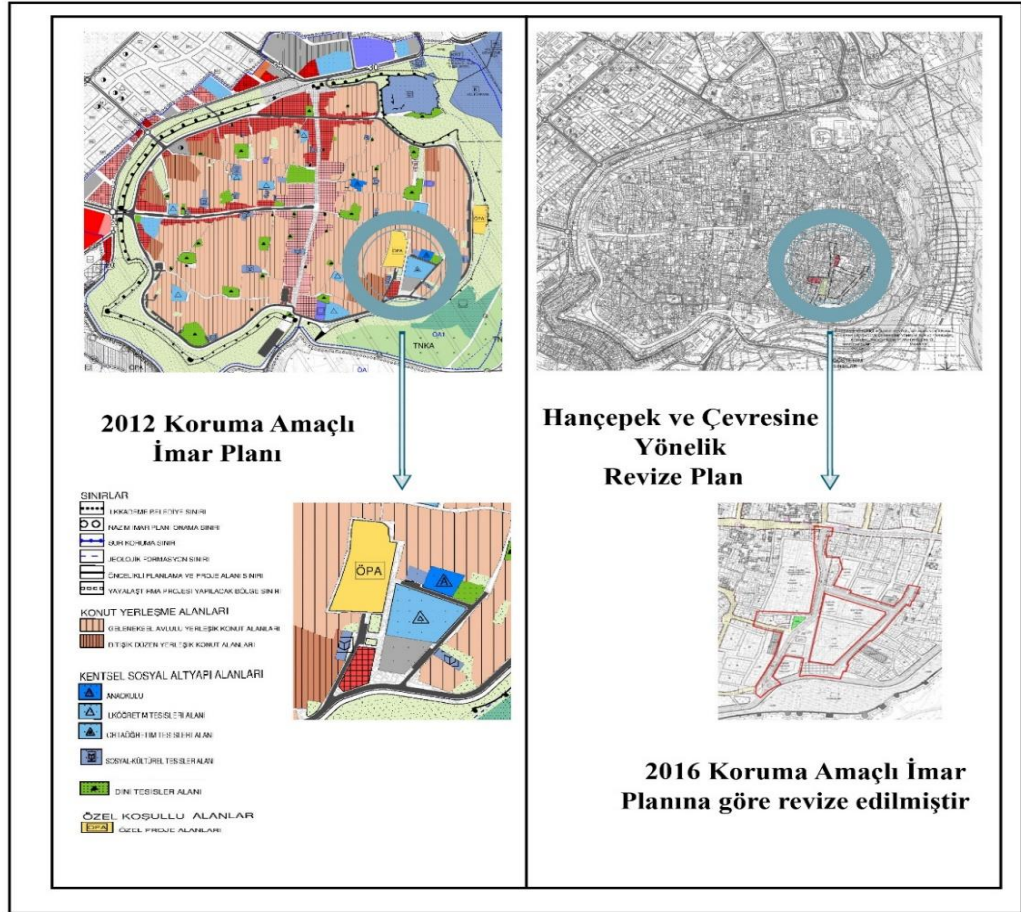
Diyarbakır'ın doğusundan başlayarak güneye doğru akışını sürdüren Dicle Nehri ve Dicle Nehri içine alan Dicle Vadisi, kentin doğal turizm ve rekreasyon alanını oluşturmaktadır. 14 Aralık 2006 tarihinde Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen “Dicle Vadisi Peyzaj Planlama Kentsel Tasarım ve Mimari Proje Yarışması” ile gündeme gelen Dicle Vadisi Rekreasyon Düzenlemesinin amacı, bir bütünlük içinde, kamu yararı esas alınarak, kent ve çevresinde yaşayanların dinlence gereksinmelerini karşılaması; kültür, sanat, bilim ve çevre değerlerinin nitelikli bir biçimde geliştirilmesi; koruma-kullanım dengesini güden en işlevsel, en yenilikçi ve en ekonomik çözümlerin bulunması ve vadinin kent yaşamına kazandırılmasıdır. Yarışma için seçilen alan, kuzeyde Hevsel Bahçeleri, güneyde On Gözlü Köprü, batıda Ovabağ-Diyarbakır Yolu ve doğuda Kırklar Tepesi ile sınırlanmış; doğa parkı, yürüyüş yolları, ağaçlandırma alanları, sosyal tesisi ve camii inşa edilmesi planlanmıştır [159]. 7 km'lik nehir alanını kapsayan ve 8 etaptan oluşan “Dicle Vadisi Peyzaj Planlama Kentsel Tasarım ve Mimari Proje Yarışması” Nisan 2008 tarihinde sonuçlanmış; UNESCO süreci nedeniyle projenin tamamı uygulanamamış, yalnızca Dicle Vadisi Kültür Park ve Fiskaya Kafe Binası yapılmıştır [160]. Proje alanı, 28 Aralık 2016 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından Özel Proje Alanı olarak ilan edilmiş ve tescilli alanda 200 kişilik kır kahvesi, geleneksel Diyarbakır mimarisinde 300 kişilik mescit, 14 adet seyir terası, 10 adet yağmur barınağı ile büfe yapılması planlanmıştır. Uygulama, Çevre ve Şehircilik Bakanının katıldığı törenle, 4 Ocak 2017 tarihinde yeniden başlatılmış; piknik alanı, koşu ve bisiklet yolu ve otopark alanı 16 Ağustos 2017 yılında tamamlanmıştır [161]. Dünya Miras Alanı Dicle Vadisi'ndeki On Gözlü Köprü'nün iki gözü toprakla doldurularak kır kahvesine dönüştürülmüştür (Şekil 4.51)

Şekil 4. 51 Dicle Vadisi, On Gözlü Köprü Kır Bahçesi, 2018
[162], [163]

Hançeppek/Hasırlı Meydanı ve Çevresi Düzenleme Projesi

Hançeppek/Hasırlı Meydanı, Sur kapılarından “Mardin Kapı” ve “Yeni Kapı” arasında yer almaktadır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yürütülen projede, bölgenin güçlü bir hizmet merkezine dönüştürülmesinin ve mekandaki peyzaj öğelerinin ortaya çıkarılmasının hedeflendiği belirtilmektedir (EK 4, Hançeppek Meydanı ve Çevresine Yönelik Sur (Diyarbakır) Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Değişikliği Raporu). Alanda, 2012 Koruma Amaçlı İmar Planında konut alanı, resmi kurum, sosyal tesis, cami, kilise ve anaokulu mevcuttur. 21.10.2020 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından onaylanan 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Değişikliği ile alanın park alanı olarak tasarlandığı görülmektedir [164] (Şekil 4.52).

Şekil 4. 52 Suriçi bölgesi Kentsel Sit Alanında Kalan Hançepек Meydanı ve Çevresine Yönelik Plan¹² ve 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı

[165]

Yenikapı Prestij Caddesi Yol Genişletme ve Ticaret Alanına Dönüşüm Çalışması

1990 ve 2012 Koruma Amaçlı İmar Planlarında “sokak” olarak geçen Yenikapı, 2016 Koruma Amaçlı İmar Planında “cadde” olarak revize edilmiştir. Diyarbakır Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu tarafından 2018 yılında onaylanan “Yenikapı Prestij Caddesi” projesi ile caddenin kuzey ve güneyinde yer alacak ticari birimlerin, bölgenin hem ekonomik yaşamına ciddi katkı sağlaması, hem de yeni bir cazibe alanı oluşturulması hedeflenmiştir (Şekil 4.53). Özgün genişliği 8

¹² Kırmızı renk ile yuvarlak içine alınmış alanlar değişiklik yapılan proje alanlarıdır.

metre olan ve geleneksel dokusunu koruyan Yenikapı Sokak, 15 metre genişliğinde bir caddeye dönüştürülmüştür [118]. Suriçi’nde Melik Ahmet Caddesi’nin devamlılığını sağlayacak Yenikapı Caddesi 2022 itibari ile faaliyete geçmiştir.

Şekil 4. 53 Yenikapı Prestij Caddesi

[166]

Suriçi Bölgesi Hasırlı Mahallesinde Yeni Konutlar

2016 Koruma Amaçlı İmar Planı kararları ile mevcut dokunun korunmasının hedeflenmesine rağmen, Hasırlı Mahallesi’nde inşa edilen yeni evler, genişliği 20 metreye ulaşan sokaklar, geleneksel dokuya uygun biçimlenmemiştir [167] (Şekil 4.54). Korunması gereken avlulardaki ağaç, havuz ve kuyular gibi, dokunun önemli öğeleri ortadan kaldırılmış ve avlular küçültülmüştür (Şekil 4.55). Yeni yapılan evlerde cumba sayısı artırılmış, cumbaların ön cephesine, geleneksel evlerin cumba-pencere ilişkisine aykırı biçimde pencere açılmıştır (Şekil 4.55). Suriçi’nde binlerce yıldır kullanılan bazalt taş yerine betonarme yapı tekniğinin kullanılmış, pencere detaylarının özgün pencere detaylarından farklılaştırılmıştır, geleneksel evlerin damlarında parapet bulunmaz iken yeni evlere parapet eklenmiş, kemer ölçülerinde geleneksel oranların dışına çıkmıştır (Şekil 4.56). Ek olarak, geleneksel dokuda, bir avluda tek bir ev yer alırken, yeni projelerde tek avluda dört ev toplanmıştır (Şekil 4.57).

Şekil 4. 54 Yeni İnşa Edilen Evler, Hasırlı Mahallesi

[168]

Şekil 4. 55 Yeni İnşa Edilen Evler, Avlu ve Cumbalar

[168]

Şekil 4. 56 İnşa Edilen Yeni Evler

[169]

Şekil 4. 57 İnşa Edilen Yeni Evler
[170], [171]

4.3.2.3. Çatışma Sonrası (9 Mart 2016 Sonrası) Diyarbakır Suriçi Bölgesi Demografik Yapı

Çatışma sonrasında yasaklı mahallelerde (Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş, Hasırlı, Cemal Yılmaz, Cevatpaşa Mahalleleri) mahallelerde yaşayanlar göç etmek zorunda kalmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği [172: 5]'nin raporunda, Suriçi'nin yasaklı mahallerinden göç etmek zorunda kalan 5440 aileden, 1245'i Yenişehir'e, 955'i Kayapınar'a, 1580'i Bağlar'a olmak üzere toplam 3.780 kişi sur dışına, kent merkezindeki diğer ilçelere göç ettiği, sadece 1660 kişinin Suriçi'ndeki farklı bir mahalleye taşındığı vurgulanmıştır. 2015 nüfus sayımı verilerine göre çatışma öncesi Hasırlı mahallesinde yaşayan kişi sayısı 5.696 iken [118], çatışma sonrasında alana giriş çıkışların yasaklanması ile mahalle sakinleri kentin başka alanlarına göç etmek zorunda kalmışlardır.

18 Haziran 2016 tarihinde Diyarbakır'da düzenlenen "Diyarbakır Suriçi'nin Yeniden İnşası ve İyileştirilmesi" konulu panelde, sosyolog İbrahim Gümüş tarafından yürütülen "Sur, Göç ve Sosyal Doku Araştırması" başlıklı Raporun sunumunda, zorunlu göçe maruz bırakılan vatandaşların % 90'ının Suriçi'nde ev sahibi olduğunu belirtilmiştir Gümüş, göç öncesi ev sahiplerinin kiracı olmak zorunda kaldığına, Suriçi'nde yaşayıp ticari iş yapanların büyük ekonomik kayıpları olduğuna, çatışma sürecinde Batıya göç etmek yerine kent içinde yer değiştirdiğine ve göç etmek zorunda kalanların % 93'ünün Sur'daki evlerinde

yaşamak istediğine dikkat çekmiştir [173]. Dicle Toplumsal Araştırmalar Merkezi (DİTAM) tarafından 23 Ağustos 2017–10 Ocak 2018 tarihleri arasında yürütülen çalışmada, Suriçi’nde çatışmalar nedeni ile göç eden 500 aile ile görüşme yapılmış; temel haklara ve kamu hizmetlerine erişimle ilgili yaşadıkları problemler analiz edilmiştir: Ailelerin çoğu, sokağa çıkma yasağı ve çatışmaların can güvenliği üzerinde ciddi tehdit oluşturması sebebiyle evlerini çatışmanın erken döneminde terk etmiştir. Evini terk etmek istemeyen aileler, elektrik ve su kesintilerinin uzun sürmesi, yiyecek sıkıntısı, çocuk, yaşlı ve hastaların olması sebebiyle bir süre sonra evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Aileler, Suriçi’ne geri dönmek istediklerini, ancak, Suriçi’nden ev sahibi olmaları için ödemeleri gereken parayı karşılayamayacaklarını belirtmiştir [174].

4.4. Bölüm Değerlendirmesi

Tablo 4.2’te (Bkz. Bölüm 4.1.4) özetlendiği gibi, kentin ilk yerleşiminin başladığı, Suriçi’nden ilk dışarı çıkış 1869-1875 yılları arasında kamu binalarının yapılması ile başlamış, 1932’de Suriçi’nin ilk planı yapılmış, 1930’lardan itibaren yapılaşma artmış, 1954 tarihli Kat Mülkiyeti Yasası’ndan sonra başlayan apartmanlaşma süreci ile geleneksel dokuda ilk bozulmalar ortaya çıkmıştır. Suriçi’nin ilk nazım planı 1959’da ikincisi 1984’te yapılmıştır. Alan, 1988 yılında kentsel sit alanı ilan edilmiş, ilk koruma planı 1990’da yapılmıştır. 1990 Koruma Planında, işlevlerine uygun olarak ayrılan alanların korunması önemsenmiş, yapılaşma kararları Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun sorumluluğuna bırakılmıştır. Ne var ki, uzun yıllar boyunca bozulmaya uğramış kentsel sit alanında bozulmalar önlenememiş, plan kararları uygulanamamıştır.

,2012 tarihinde hazırlanan Koruma Planında, kat yüksekliği ile ilgili kararlar alınmıştır. 2014 yılında dünya mirası başvurusu yapılmış, Temmuz 2015’te Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Dünya Mirası olarak, Suriçi Bölgesi, 1. Derece Tampon Bölge olarak tescillenmiştir. Ne var ki, UNESCO kararlarının uygulama süreci başlayamadan, tescil tarihinden sadece 5 ay sonra, 2 Aralık 2015

tarihinde tarihte alanda çatışmalar başlamıştır. Bakanlar Kurulu tarafından Afet Riskli Bölge ilan edilen alanda kamulaştırma kararının ¹³ alınması, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri'nin UNESCO'ya giriş hazırlıklarına yoğunlaşılması ve göçlerin iyi yönetilememesi nedeniyle Suriçi'nde yapılaşmanın hızla artması, en nihayetinde de alanda çatışmaların başlaması, 2012 Koruma Planının uygulanmasını engellemiştir.

2 Aralık 2015 tarihinde silahlı çatışmanın başlaması ile Suriçi'nde 6 mahalleye giriş çıkışlar yasaklanmış, büyük tahribatlar oluşmuş, tescilli yapılar hasar görmüştür. Çatışmanın sona erdiği 9 Mart 2016 tarihinin hemen ertesi günü alanda yıkımlar başlamıştır. Öte yandan, 2012 Koruma Planı revize edilerek, 2016 tarihli yeni bir koruma planı hazırlanmıştır. 2016 planı, 1990 koruma planını temel alsa da Dicle Vadisi yapılaşmaya açılmış, güvenlik gerekçesiyle Suriçi'nin % 82si için acele kamulaştırma kararı alınmıştır. Geriye kalan % 12lik alan zaten TOKİ ve Hazine mülkiyetindedir; dolayısıyla Suriçi'nin tamamı kamu mülkiyeti olarak kabul edilmektedir. 29 Mart 2016 tarihinde Diyarbakır Barosu, acele kamulaştırma kararına itiraz ederek, Danıştay'a başvurmuştur. 23 Ekim 2017 tarihinde Suriçi'ndeki yapılar için "riskli alan" ve "acele kamulaştırma" kararlarına yapılan itirazlar Danıştay tarafından kabul edilmiş; bu karara rağmen Sur'daki çalışmalar durdurulmamıştır [188]. 2016 Koruma Planının uygulamaya geçmesiyle birlikte alanda sokak genişletmeleri yapılmış, geleneksel dokuya uygun olduğu söylenen konut alanları, geleneksel evlere benzediği ileri sürülen yeni konutlar inşa edilmiş; yeni yapılaşmanın sonucunda geleneksel doku büyük bir hızla yok olmaya yüz tutmuştur. Tablo 4.13'te, Suriçi'nin mekânsal yapılanma ve planlama süreci özetlenmektedir.

---

¹³ "2012 yılı bir taraftan Diyarbakır Surlarının ve Suriçi'nin UNESCO Dünya Miras Listesi'ne teklif edilme heyecanının yaşandığı, diğer taraftan Büyükşehir Belediyesi'nin koruma amaçlı imar planı kararlarını hayata geçirmek üzere Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın Suriçi'nin tamamını riskli alan ilan etmesine itiraz etmediği yıldır." [175].

Tablo 4. 13 Surlar, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi'nde Çatışma Öncesi ve Sonrası
Mekânsal Yapılanma ve Planlama Süreci

TARİH	SÜREÇ	AÇIKLAMA
	1932 - Suriçi'nin İlk Planı 1959 - İlk Nazım İmar Planı 1965-1/1000 Uygulama İmar Planı 1984- Nazım İmar Planı 1985-1/1000 Uygulama İmar Planı	Bkz. Bölüm 4.14, Tablo 4.2
1988	Kentsel Sit Alanı İlan Edildi	147 anıtsal, 452 sivil mimarlık örneği olmak üzere toplam 599 adet tescilli yapı, geleneksel Diyarbakır evleri ve geleneksel sokakları ile Suriçi Bölgesi kentsel sit alanı ilan edildi.
1990	İlk Koruma Amaçlı İmar Planı	Bkz. Bölüm 4.14, Tablo 4.2
2000	Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri, Unesco Dünya Mirası Geçici Listesine Alındı.	
	Koruma Amaçlı İmar Planı	Bkz. Bölüm 4.14, Tablo 4.2
2012	Dicle Vadisi Rezerv Yapı Alanı İlan Edildi	22.10.2012 tarih ve 3900 sayılı Kararla Afet Riskli Alan İlan Edildi. Dicle Vadisi "Rezerv Yapı Alanı" Olarak Belirlendi.
2014	Unesco Alan Yönetim Planı Unesco'ya Gönderildi	Bkz. Bölüm 4.1.1.1
	UNESCO, Dünya Miras Alanı 4 Temmuz 2015	Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Miras Alanı Olarak Tescillendi Suriçi 1. Derece Tampon Bölge İlan Edildi
2015	Çatışma Öncesi Sokağa Çıkma Yasakları 6-7 Eylül, 13-14 Eylül, 10-13 Ekim	Suriçi'nin tüm mahallelerinde belirli aralıklarla
	Çatışma Başladı 2 Aralık 2015	
	Çatışma alanına giriş-çıkış yasakları	Suriçi Bölgesinin Tamamı

Tablo 4. 13 Surlar, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi'nde Çatışma Öncesi ve Sonrası Mekânsal Yapılanma ve Planlama Süreci (devamı)

TARİH	SÜREÇ	AÇIKLAMA
2016	Çatışma Sona Erdi 9 Mart 2016	
	Koruma Amaçlı Planı	Sağlıksız yapılaşmanın önüne geçilememesi, alanda yaşanan olaylar, geleneksel sokak dokusu ve mimari yapıda ağır tahribatlar olduğu gerekçesiyle 2012 Koruma Planı revize edilerek hazırlandı.
	Acele Kamulaştırma Kararı Alındı (21.03.2016)	Güvenlik Gerekçesi alanın % 82'si acele kamulaştırıldı. % 18 si 2012'de kamulaştırılmıştı.
	UNESCO, çatışma sürecinde Türkiye'den, varlığın muhafaza durumu hakkında bilgi talep etti	Bu konu 5. Bölümde detaylı olarak ele alınmaktadır.
	UNESCO, çatışma sona erdiğinde tavsiye kararları sundu	
	2016 Koruma Amaçlı İmar Planına göre uygulanan/uygulanacak projeler	Yeni Konutların İnşası, Sur Etekleri Millet Bahçesi Projesi, Surların Restorasyonu, Dicle Vadisi Kırklar Dağı Rekreasyon Alanı Kentsel Tasarım ve Peyzaj Uygulama Yapım İşi, Hanlar Bölgesi Sokak Sağlıklaştırma Projesi, Tarihi Ulu Cami ve Çevresi Çevre Düzenleme Projesi, Yenikapı Prestij Caddesi, Hançepek/Hasırlı Meydanı ve Çevresi Düzenleme Projesi
2017	Kentsel Tasarım Rehberi	Geleneksel evlerin oranlarının ve detaylarının yeni yapılar için rehber olmasını sağlamak amacı ile hazırlandı.

1990, 2012 ve 2016 tarihli Koruma Amaçlı İmar Planları arasında önemli farklar bulunmaktadır (Tablo 4.14). Üç plan arasındaki önemli farklılıklardan birisi, planların hazırlanma ve uygulanma sürecindeki aktörlerdedir: 1990 ve 2012 Koruma Amaçlı İmar Planlarının aktörleri, merkezi yönetim, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve mülk sahipleri, kullanıcılarıdır. Ne var ki, 2016 Koruma Planı ile alanda yapılan çalışmalar Kültür ve Koruma Kurullarından geçmemekte, sadece merkezi yönetimin yetkisinde, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Çatışma sonrasında (9 Mart 2016 sonrası) sürecin iyi yönetilmesi adına TMMOB Diyarbakır İl Koordinasyonu, Şehir Plancıları Odası ve birçok sivil toplum kuruluşu alana girmek için başvurularında bulunsa da olumlu bir yanıt alamamışlardır. Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Başkanlığı tarafından 9 Haziran 2016 tarihinde hazırlanan Raporda, alanda yapılacak tespit, iyileştirme ve düzenlemeye dair tüm uygulamalarda Alan Yönetim Başkanlığı ile çalışılması belirtilmiştir. Rapor, Kültür ve Turizm Bakanlığı, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, ICOMOS Türkiye Milli Komitesi ile ICORP Türkiye Komisyonu'na iletilmiş, ancak olumlu bir yanıt alınamamıştır.

2016 Koruma Amaçlı İmar Planı'nda, güvenlik nedeni öne sürülerek resmi kurum/emniyet alanlarının/mekânlarının oluşturulması ve bu alanlara/mekânlara ulaşımı sağlamak için yol genişletme kararları alınmıştır. 2016 Koruma Amaçlı İmar Planı ile okul alanları karakola dönüştürülmüş, ancak, dönüştürülen okulların yerine yeni eğitim alanları önerilmemiştir. Emniyet alanlarının çevresi ve birbirine bağlayan çok sayıda sokak, askeri araçların geçişini sağlayacak büyüklükte genişletilmiştir: Örneğin, çok sayıda tescilli yapının bulunduğu ve özgün dokusunu koruyan 8 metre genişliğindeki Yenikapı Sokak 15 metre olarak Cadde'ye dönüştürülmüştür [139].

2012 ve 2016 Koruma Amaçlı İmar Planları karşılaştırıldığında (Şekil 4.58) 2012 Koruma Amaçlı İmar Planındaki konut alanlarının, resmi kurum alanlarına (özellikle emniyet yapıları) çevrildiği, mevcut yolların genişletildiği, yeni yolların açıldığı açık şekilde görülmektedir. Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi'nin 13.12.2019-635 tarih sayılı yazı ile Diyarbakır Valiliğine yapmış olduğu başvuru sonucunda alana bir heyetle girilmesine izin verilmiş, 17 Ocak 2020 tarihinde

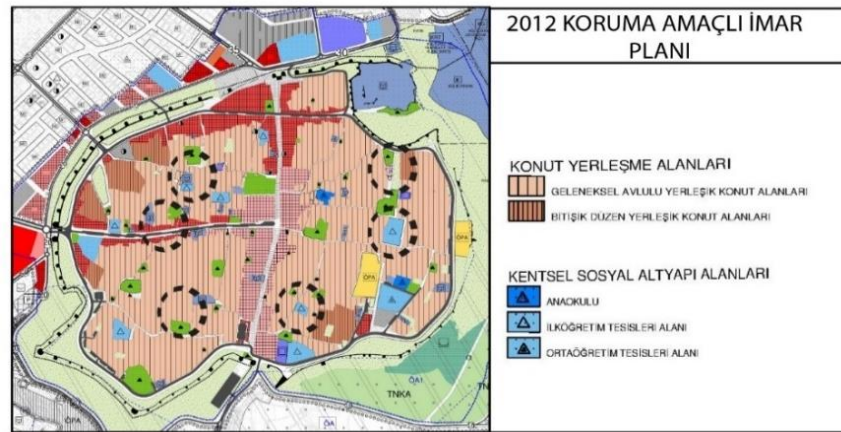
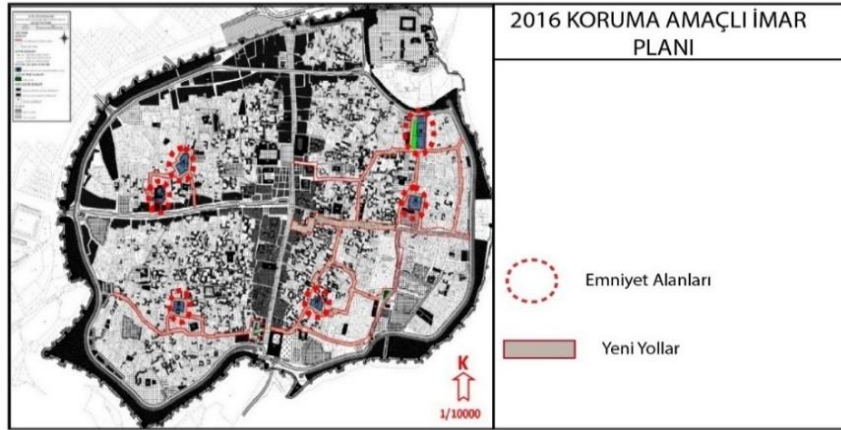
Mimarlar Odası, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Şehir Plancıları Odası Diyarbakır şubeleri ve Dünya Miras Alan eski başkanından oluşan teknik heyetle Dabanoğlu, Fatihpaşa, Savaş ve Hasırlı Mahallelerinde inceleme yapmıştır. Bu incelemeler sonucunda, Suriçi’ndeki sokak dokusunun bozulduğu, parsel sınırlarının korunmadığı belirtilmiştir [190]. 14 Mart 2018 tarihinde, 2016 Koruma Amaçlı İmar Planı revize edilmiş ve “Yeni yapılarda bazalt taş kullanılarak avlu duvarı yapılabilir” ibaresi getirilmiştir [171]. Bu karar ile 1990 ve 2012 Koruma Amaçlı İmar Planlarında cepheler ve sokakların bazalt taşla yapılması zorunluluğu esnetilmiştir. Diyarbakır Mimarlar Odası, 2018 yılında plan revizesini yargıya taşımış ve Sur Evlerinin temel malzemesinin bazalt taşı olduğunu ve bunun korunması gerektiğini vurgulamıştır. Mahkeme, 11 Mart 2018 tarihinde yeni evlerin tarihi dokuya uygun yapıp yapılmadığını belirlemek üzere bir bilirkişi heyetinin oluşturulmasına karar vermiştir. Akademisyenlerin de içinde yer aldığı bilirkişi raporunda, tarihin/dokunun sürekliliğinin sağlanması üzerinde durulmuş; yeni yapılarda kullanılan malzemenin geleneksel evlerde kullanılan malzeme ile uyumsuz olduğu, özgün yumuşak geçişli (köşe noktaları) dar sokak dokusunun yerini dik geçişli, geniş sokak dokusunun aldığı belirtilmiştir. Mahkemenin istemi üzerine Dicle Üniversitesi’nde öğretim görevlisi bir mimar ve iki uzmandan oluşan yeni bilirkişi ekibi tarafından yeni bir rapor hazırlanarak 17 Mayıs 2020 tarihinde mahkemeye sunulmuştur [171]. Bu raporda da geleneksel evlerin bazalt taş ve ahşap kirişlemelerden oluştuğu, süslemelerin taş oymacılığı ile yapıldığı, yeni yapılan evlerin ise beton karkas sistemli olduğu, , bölmeler ve kaplamalarında briket tarzı çimento harçlı nitelikteki malzeme kullanıldığı belirtilmiştir. Raporda, yeni yapılan evlerin sadece kat sayılarının ve konumlarının kısmen benzetilerek geleneksel evlerin taklit edildiği, yapısal ve teknik olarak geleneksel evlere uygun olmayan nitelikte konutlar inşa edildiği vurgulanmıştır [176].

Tablo 4. 14 1990-2012-2016 Koruma Amaçlı İmar Planları Karşılaştırması

	1990 Koruma Planı	2012 Koruma Planı	2016 Koruma Planı
Koruma Amaçlı İmar Planı Kararları	<p>Aktörler: Merkezi yönetim, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve halk.</p> <p>Sur Koruma Bandı</p> <p>Suriçi trafiğinin azaltılması</p> <p>Geleneksel Konutların yeniden işlevlendirilmesi</p> <p>Geleneksel konutların ve geleneksel dokuyu oluşturan sokak, avlu ve yapı tipolojilerinin korunması</p> <p>Geleneksel yapıya tümüyle aykırı yapılara müdahale biçimlerinin getirilmesi</p> <p>Dicle Vadisi yamaçlarının yapılaşma dışı tutulmasının sağlanması</p>	<p>1990 Koruma Amaçlı İmar Planının aynısı</p> <p>Aktörler: Merkezi yönetim, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve halk.</p> <p>FARK:</p> <p>Kat yüksekliği kararlarının ve yapılaşma düzenine ilişkin kararlar</p> <p>6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun kapsamında, afet riskli alan ilan edilerek Dicle Vadisi “rezerv yapı alanı” olarak belirlendi.</p>	<p>2012 Planı revize edilmiştir.</p> <p>FARK:</p> <p>Aktörler: Sadece merkezi yönetim.</p> <p>Alanda yapılan çalışmalar Kültür ve Koruma Kurullarına gönderilmeden sadece Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yürütülmektedir.</p> <p>Dicle Vadisi yapılaşmaya açılmıştır.</p> <p>Güvenlik gerekçesi ile % 82 alanda acele kamulaştırılma kararı alınmıştır. % 18’lik kısım Toplu Konut İdaresi ile Maliye Hazinesi mülkiyetindedir.</p> <p>Neticede Suriçi’nin tamamı kamu mülkiyeti olarak kabul edilecektir.</p>

Tablo 4. 14 1990-2012-2016 Koruma Amaçlı İmar Planları Karşılaştırması (devamı)

	1990 Koruma Planı	2012 Koruma Planı	2016 Koruma Planı
Koruma Amaçlı İmar Planlarının Uygulanamama Nedenleri	<p>Yerel yönetim ve merkezi yönetimin yoğunlaşan göçleri iyi yönetememesi.</p> <p>Alandaki yoğun kaçak yapılaşmanın engellenememesi</p>	<p>Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçelerinin UNESCO'ya giriş süreci üzerinde yoğunlaşmıştır.</p> <p>2015 yılında başlayan çatışma süreci ve alandaki tahribat.</p>	<p>Planın uygulanma sürecinde, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın planda yaptığı değişiklik.</p> <p>Koruma altındaki yapıların kamulaştırılarak yıkılması, koruma planında olmayan kararların alınması, yeni yapılarda plan kararlarının uygulanmaması.</p>

Şekil 4. 58 2012-2016 Koruma Amaçlı İmar Planları Karşılaştırma [124] ve [186]'dan alınarak hazırlanmıştır.

BÖLÜM 5

DİYARBAKIR SURLARI, HEVSEL BAHÇELERİ VE SURIÇİ BÖLGESİ: SİLAHLI ÇATIŞMA SÜRECİNDE VE SONRASINDA UNESCO'NUN VE TÜRKİYE'NİN TUTUMU

28 Haziran-8 Temmuz 2015 tarihleri arasında Almanya'nın Bonn kentinde yapılan Dünya Miras Komitesinin 39. toplantısında UNESCO tarafından Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Dünya Miras Alanı, Suriçi Bölgesi 1. derece tampon bölge olarak tescillenmiştir. Alanların, Dünya Miras Alanı süreçleri, 2014 tarihli UNESCO Alan Yönetim Planı kararları tezin 4. Bölümünde (Bkz. Bölüm 4.1.1.1, 4.1.2.1, 4.1.3.2) aktarılmıştır. Dünya miras alanı ilan edilmesinden sadece 5 ay sonra 2 Aralık 2015 tarihinde alanda, silahlı çatışma başlamıştır.

Bu bölümde, Diyarbakır'ın Dünya miras alanı ve Tampon alanlarında yaşanan çatışma sürecinde ve sonrasında, UNESCO'nun ve Taraf Devlet Türkiye'nin tutumu irdelenmektedir. Bölümdeki bilgiler, Dünya Miras Komitesi toplantı tutanakları ve Türkiye'nin hazırladığı Koruma Durumu Raporlarından elde edilmiştir.

5.1. Çatışma Sürecinde UNESCO ve Türkiye'nin Tutumu

Çatışma sürecinde alandaki hasarlar, Diyarbakır Valiliği tarafından konuya ilişkin yapılan resmî açıklamalardan [140], Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetimi Başkanlığı Raporundan (EK 1, Suriçi Çatışmalar Sonrası Kültürel Miras Hasar Tespit Raporu), TMMOB Diyarbakır Mimarlar Odası İl Koordinasyon Kurulu Raporundan (EK 2, Yıkılan Kentler 2015-2017); CHP Sur Raporundan [142], 14 Nisan 2016 ve HDP Sur Raporundan [143] ve Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası'nın 30 Mart 2016 tarihli raporundan elde edilmiştir. 10 Kasım 2015 tarihinde UNESCO Türkiye Milli Komisyonu yayınladığı bildiri ile alandaki kültürel mirasların gelecek nesillere her türlü tahribata karşı korunarak aktarılması ve sürdürülebilirliği için her türlü bilimsel ve danışsal desteği vermeye hazır olduklarını vurgulamıştır [177].

Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Başkanlığı tarafından 9 Haziran 2016 tarihinde hazırlanan rapor [118], Kültür ve Turizm Bakanlığı, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, ICOMOS Türkiye Milli Komitesi ile ICORP Türkiye Komisyonu'na, alanda yapılacak tespit, iyileştirme ve düzenlemeye dair tüm çalışmalarda Alan Yönetim Başkanlığı ile çalışılması talebiyle iletilmiş ancak, bahsi geçen kuruluşlardan olumlu bir yanıt alınamamıştır. Aynı rapor, 39. Dünya Miras Komitesi Toplantısı öncesi, 16 Haziran 2016 tarihinde Dünya Miras Komitesine de iletilmiştir. UNESCO çatışma sürecinde yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları ve hukuk platformları hazırladıkları raporları, Bölüm 2.7'de bahsedildiği gibi taraf devletten resmi olarak gelmediği için dikkate alınmamıştır.

UNESCO, Dünya Mirası Merkezi'nin, çatışma sürecinde oluşan hasarlar/zararlar hakkında bilgiyi, üçüncü şahıslardan ve basından aldığını belirtmiş, 15 Aralık 2015, 17 Aralık 2015, 6 Nisan 2016 ve 27 Nisan 2016 tarihlerinde, Dünya Mirası Merkezi tarafından Taraf devlete, varlığın muhafaza durumu hakkında bilgi ve doğrulama talep eden yazılar göndermiştir. Türkiye, 11 Mayıs 2016 tarihinde Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi'nin koruma durumuna ilişkin bir rapor sunmuştur.

5.1.1. Taraf Devlet Türkiye-Koruma Durumu Raporu: 2016

27 Haziran-8 Temmuz 2015 tarihli, Dünya Miras Komitesi'nin 39. Toplantı kararlarının 5 ay sonrasında başlayan, 9 Mart 2016 tarihinde sona eren çatışmanın hemen ardından, Türkiye (Türkiye'yi temsil eden delege tarafından), 11 Mayıs 2016 tarihinde Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi'nin koruma durumuna ilişkin bir rapor sunmuştur. Raporda, alanda meydana gelen zararlar ve ardından mülkün korunması ile ilgili bilgi verilmiştir [178]:

- Mülkiyet ve anıtlar üzerindeki hasarları değerlendirmek için bir "görev gücü" oluşturulmuş; Görev gücü, Diyarbakır Kalesi, İçkale ve Hevsel Bahçeleri gibi alanlardaki mülklerde büyük bir hasarın olmadığı sonucuna varmıştır.

- Terör olayları nedeniyle mülkleri korumak için geçici koruma önlemlerinin alınması gerekmektedir. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun güvenlik nedeniyle aldığı karar doğrultusunda, 82 burcu bulunan surların iç avlusundaki, geçitler beton bloklarla geçici olarak kapatılmış durumdadır. Bloklar daha sonraki bir aşamada kaldırılacaktır.
- Sur burçlarında ve burçlar arasındaki duvarlarda meydana gelen tahribatlar doğal ve çevresel faktörlerden kaynaklanmaktadır. Diyarbakır Surları Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2016 yılı yatırım programına alınmıştır. Bu konuda çalışmalar başlamıştır.
- Tampon bölgede, özellikle Suriçi'nde hasar meydana geldiği bildirilmiştir.
- Dönemin Türkiye Başbakanı ¹⁴, Suriçi için koruma da dahil olmak üzere bir iyileştirme planı sözü vermiştir.

5.2. Dünya Miras Komitesi 40. Toplantı Kararları: 10-17 Haziran 2016

10-17 Haziran 2016 arasında, Dünya Miras Komitesi'nin, Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı, İstanbul'da gerçekleşen 40. Toplantısında, taraf devletin vereceği izin doğrultusunda alanda inceleme yapılabileceği vurgulanmış, taraf devletten 1 Şubat 2017 tarihine kadar Dünya Mirası Merkezi'ne sunması için bir rapor istenmiştir. Miras Alanlarına zarar verilmemesi için Tampon Bölge Suriçi'nin korunması gerektiğinin altını çizen Dünya Miras Komitesi, Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi hakkında güncellenmiş bir raporun, bir sonraki toplantıda incelenmek üzere, yollanmasını talep etmiştir (EK 6, UNESCO Dünya Miras Komitesi 40. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları).

5.3. Dünya Miras Komitesi 41. Toplantı Kararları: 2-12 Ağustos 2017

2-12 Ağustos 2017 tarihinde, Polonya'nın Krakow kentinde yapılan Dünya Miras Komitesi'nin 41. Toplantı Raporunda, taraf devlet Türkiye'nin, Komite'nin

---

¹⁴ Binali Yıldırım

tavsiyelerini uygulama ve alanı koruma çabaları takdir edilmiş ve Suriçi Bölgesi ıslah çalışmalarının sürdürülmesi teşvik edilmiştir. Raporunda, Türkiye'den, mülklerin restorasyon ve rehabilitasyon çalışmaları için, bir Master Plan/Alan Yönetim Planı hazırlanması istenmiştir. "Cevatpaşa Mahallesi İçkale Kentsel Tasarım Projesi" gibi uygulamaların, miras alanlarının Üstün Evrensel Değerini tehdit etme potansiyeli olduğu belirtilerek, Alan Yönetim Planı'na sadık kalınması istenmiştir. Her toplantıda olduğu gibi, Türkiye'den, Dünya Mirası Komitesinin 2019'daki 43. Oturumunda incelenmek üzere, varlığın korunma durumuna ilişkin bir raporu 1 Aralık 2018 tarihine kadar Dünya Mirası Merkezine sunması istenmiş ve uygun ortam sağlandığında, Türkiye'nin, Reaktif İzleme misyonunu miras alanına davet etmesi talep edilmiştir (EK 7, UNESCO Dünya Miras Komitesi 41. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları).

5.3.1. Taraf Devlet Türkiye-Koruma Durumu Raporu:2017

Dünya Miras Komitesi'nin 40. Toplantıda, taraf devletten 1 Şubat 2017 tarihine kadar istediği rapor (Bkz. Bölüm 5.2) 31 Aralık 2017 tarihinde iletilmiştir. 41. Toplantı Raporunda, taraf devlet Türkiye'nin, Komite'nin tavsiyelerini uygulama ve alanı koruma çabaları takdir edilmiş ve Suriçi Bölgesi ıslah çalışmalarının sürdürülmesi teşvik edilmiş olsa da UNESCO'nun resmi sitesinde yayınlanan taraf devlet raporları arasında Türkiye'nin toplantı öncesi herhangi bir raporu görülmemiştir [179]. Dünya Miras Komitesinin 40. Toplantısında Türkiye'den talep ettiği rapor, 31 Aralık 2017 tarihinde, Komite'ye iletilmiştir.

Raporunda (EK 8, Türkiye'nin Taraf Devlet Olarak Sunduğu Koruma Durumu Raporu-2017):

- Surların ve İçkale'nin restorasyon sürecinin özel yönetmeliklerle koruma altına alınmış olduğu, 1. Tampon bölge Suriçi'ndeki tüm inşaat çalışmalarının sadece Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun izni ile uygulanacağı,
- Varlığın tarihi ve kültürel zenginliklerinin korunması konusunda farkındalık yaratmak amacıyla faaliyetler yürütüldüğü,

- Alan Yönetimi Bilim Komisyonunun, Hevsel Bahçelerinde hidrolik sistem, tarımsal faaliyetler ile toprak ve su kalitesinin tespiti ve iyileştirilmesi çalışmalarını başlattığı,
- 2016 yılında mülke ve anıtlara verilen hasarı tespit etmek için kurulan "görev gücünün", Diyarbakır Kalesi, İçkale ve Hevsel Bahçeleri gibi alanlarda mülkte büyük bir hasar olmadığı sonucuna vardığı,
- Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun aldığı karar doğrultusunda, güvenlik nedeniyle alınan duvar ve burç önlerine yerleştirilen beton blokların herhangi bir zarara yol açmadığı, blokların daha sonraki bir aşamada kaldırılacağı,
- Suriçi Bölgesinde, yeni oluşturulan bilim komisyonu gözetiminde, zarar gören anıtlarla ilgili belgeleme, projelendirme ve restorasyon çalışmalarının devam ettiği ve güvenlik durumu elverdiği anda bu çalışmaların tamamlanacağı belirtilmiştir.

5.4. Dünya Miras Komitesi 42. Toplantı Kararları: 4 Temmuz 2018

Komite'nin 42. Toplantısı 4 Temmuz 2018 tarihinde Bahreyn'in Manama kentinde yapılmış ancak Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi ile ilgili herhangi bir karar alınmamıştır.

5.4.1. Taraf Devlet Türkiye-Koruma Durumu Raporu: 2018

UNESCO'nun 4 Temmuz 2018 tarihinde gerçekleşen 42. Toplantısında Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi ile ilgili herhangi bir karar alınmamış olmasına karşın, Dünya Miras Sözleşmesi'nde ve Uygulama Rehberi'nde miras alanlarının korunması için talep edilen periyodik raporlama gereği (Bkz. Bölüm 2.4.3, Taraf Devletler) Aralık 2018 tarihinde taraf devlet Türkiye tarafından Komiteye rapor yollanmıştır. Raporunda, öncelikle tampon Suriçi Bölgesi'nde yapılan çalışmaların cesaretlendirilmesi nedeniyle teşekkür edilmekte, çatışma sürecinde zarar gören alanlarda koruma ve rehabilitasyon çalışmalarının devam ettiği vurgulanmaktadır. Raporun detayları aşağıdadır [180]:

- Suriçi Bölgesi'nin rehabilitasyon çalışmalarına ilişkin olarak kapsamlı ve bütünlük bir Kentsel Tasarım Projesi planlanmış ve 2016 yılında mevcut Koruma Planı uygulama hükümlerine ilgili yeni hükümler eklenmiştir. Yeni eklenen hükümler hem Suriçi'nde hem de kale surlarının dışında tampon bölgede yeni yollar, yol genişletme ve yeniden inşa projelerini kapsamaktadır.
- 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı, Suriçi'nde ağır hasarlı yapıların kaldırılması amacıyla 2016 yılında Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nca onaylanarak revize edilmiştir.
- 2017 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, yeni yapılacak binalara rehberlik etmesi amacıyla Suriçi Bölgesi Kentsel Tasarım Rehberi hazırlatmıştır.
- Diyarbakır Surları için planlanan müdahaleleri, kullanılacak malzemeleri ve uygulanacak teknikleri değerlendirmek üzere Diyarbakır Surları Bilimsel Komisyonu kurulmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Diyarbakır Surları ve burçlarını incelemek üzere bir çalışma yapmıştır.
- Hevsel Bahçesini doğrudan etkileyen Dicle Vadisi için iki proje planlanmıştır: Dicle Vadisi Projesi ve Dicle Vadisi Doğu Suriçi Çevre Düzenleme Projesi.
- İçkale Amida Höyüğü ve Artuklu Sarayı arkeolojik kazı çalışmaları 2018 yılı Eylül ayında başlamıştır. Kazı çalışmalarının sistemli bir şekilde devam etmesi planlanmaktadır.

5.5. Dünya Miras Komitesi 43. Toplantı Kararları: 30 Haziran–10 Temmuz 2019

Dünya Miras Komitesi, 30 Haziran – 10 Temmuz 2019 tarihleri arası Azerbaycan'ın Bakü kentinde yapılan 43. Toplantı kararlarında, Türkiye'nin yeniden yapılanma çalışmasının riskleri tespit edilmeden, projelerin miras alanına ve tampon bölge için etki değerlendirmeleri yapılmadan ve UNESCO Danışma Organlarının incelemesine sunulmadan önce uygulamaya başlamasından üzüntü duyulduğu vurgulanmıştır

[180]. Toplantıda, Reaktif İzleme heyetinin ¹⁵ tavsiyeleri uygulanana ve Komite tarafından kabul edilene kadar, alanın Üstün Evrensel Değerini etkileyebilecek tüm projelerin durdurulması talep edilmiştir. 2012 Koruma Amaçlı İmar Planının değiştirildiği belirtilerek 2016 Koruma Amaçlı İmar Planının uygulanmasının durdurulması istenmiş ve Koruma Planının revize edilerek Dünya Mirası Merkezine teslim edilmesi ve bu süre içinde 2012 Koruma Amaçlı İmar Planına geri dönülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dünya Mirası Komitesinin 2020'deki 44. oturumunda incelemesi için varlığın korunma durumu ve istenilen kararların uygulanmasına ilişkin güncellenmiş bir raporu, 1 Şubat 2020'ye kadar Dünya Mirası Merkezine sunması talep edilmiştir (EK 9, UNESCO Dünya Miras Komitesi 43. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları).

5.5.1. Taraf Devlet Türkiye- Koruma Durumu Raporu: 2020

Dünya Miras Komitesi'nin 43. Toplantısında aldığı kararlara yönelik hazırlanan Koruma Durumu Raporu, 1 Şubat 2020 tarihinde teslim edilmiştir. Türkiye'nin yolladığı raporun içeriği aşağıda aktarılmıştır:

- Diyarbakır Surlarında yapılan çalışmaların Üstün Evrensel Değerlere herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığı düşünülmektedir.
- Bitkisel büyüme, nem ve çevresel faktörler sur duvarlarına zarar vermektedir. Surların çevresindeki ruhsatsız binalar yıkılmış; duvar yazıları temizlenmiştir.
- Suriçi'nde, çatışma sürecindeki yıkımın ardından kentsel tasarım ve rehabilitasyon projeleri acil hale gelmiştir. Bölgenin bütünlüğünün, geleneksel ve tarihi dokusunun korunmasına önem verilmektedir. Uygulanan projelerin Üstün Evrensel Değer üzerinde olumsuz bir etkisinin olmadığı düşünülmektedir.

---

¹⁵ Türkiye'nin daveti üzerine normal şartlarda, Nisan 2020'de Diyarbakır'a gelip inceleme yapması gereken UNESCO heyeti, yaşanan küresel salgın nedeni ile gelişini ertelemiştir.

- 2012 Koruma Planının genel ilkelerini dikkate alarak hazırlanan 2016 değişiklikleri, Taraf devlet raporunun eki olarak sunulmuştur. Değişiklikler, Suriçi Bölgesi Kentsel Arkeolojik Alanı ve Surları kapsayan Koruma Amaçlı İmar Planına ve Kentsel Tasarım Rehberi'ne atıfta bulunmakta ve bazı yolların genişletilmesi, kamu güvenliği ve tesislerinin sağlanmasına yönelik tadilatlar için uygulama hükümleri sağlamaktadır.
- Suriçi iyileştirme çalışmaları, Suriçi Kentsel Tasarım Rehberi ve Koruma Amaçlı İmar Planı'nda tanımlanan stratejiler doğrultusunda, yüksek hasarlı riskli yapıların tahliyesi, yıkımı ve yeniden yapımı kapsamaktadır. Suriçi'ndeki geleneksel sivil mimarlık örnekleri incelenmekte, belgelenmekte ve yeni yapılar için referans ve model olarak alınmaktadır (EK 10, Taraf Devlet Türkiye- Koruma Durumu Raporu -2020).

5.6. Dünya Miras Komitesi 44. Toplantı Kararları: 31 Temmuz 2021

Dünya Miras Komitesi'nin 31 Temmuz 2021 tarihinde (pandemiden dolayı 1 sene gecikmeli olarak), Paris'te gerçekleştirdiği toplantıda, Türkiye'nin, reaktif izleme misyonu gerçekleştirilemeden ve Dünya Miras Merkezi ile Danışma Organları tarafından inceleme yapılamadan alanda yeni projelere başlamasının endişe verici olduğu belirtilmiştir. 2012 Koruma Amaçlı İmar Planına dönülmemesi, 2016 Koruma Amaçlı İmar Planının devam ettirilmesi nedeniyle 2012 Koruma Amaçlı İmar Planının dikkate alınması talebi yinelenmiştir. 45. Oturumda incelenmek üzere dünya miras alanının korunma durumu ve 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı için talep edilen durumu içeren bir raporun 1 Şubat 2022 tarihine kadar Dünya Miras Merkezine sunulması istenmiştir (EK 11, UNESCO Dünya Miras Komitesi 44. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları).

5.6.1. Taraf Devlet Türkiye- Koruma Durumu Raporu: 2022

Türkiye'nin, Şubat 2022'de Komite'ye gönderdiği Raporda UNESCO'nun isteklerine verdiği yanıtlar aşağıdadır (EK 12, Taraf Devlet Türkiye- Koruma Durumu Raporu-2022):

- Surlarda herhangi bir fiziki müdahale yapılmamıştır. Suriçi Bölgesi'nde tarihi doku ön planda tutulmuş, görsel bütünlüğün bozulmaması için yeni yapılarda iki kat sınırı getirilmiştir.
- 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı hükümleri geçerliliğini korusa da terör olaylarından kaynaklı bazı sorunlara çözüm bulmak amacı ile hazırlana 2016 Koruma Amaçlı İmar Planının askıya alınması veya iptal edilmesi ancak yargı kararı ile mümkündür.

5.7. Reaktif İnceleme Heyeti'nin Türkiye Ziyareti: 28 Kasım-2 Aralık 2022

Çatışmaların başladığı 2015 yılından 7 yıl sonra; 28 Kasım - 2 Aralık 2022 tarihleri arasında (Reaktif İnceleme Heyeti Diyarbakır'da incelemelerde bulunmuştur. ICOMOS uzmanlarından oluşan UNESCO Reaktif İnceleme Heyeti, çalışmalarına ilk olarak, İçkale'de bulunan Amida Höyük'teki Artuklu Sarayı kazı alanıyla başlamış, Ulu Cami, Çarşıya Şeviti (Yanık Çarşı), Denbejler Evi, Behranpaşa Camii, Kurşunlu Camii, Surp Giragos Ermeni Kilisesi, Hüsrev Paşa Medresesini, Alipaşa'daki yeni yapılanmayı, Sur'un Doğu yakasındaki tescilli binaları, restore edilen yapıları, yeni yapılaşma alanlarını incelemiştir [181], [182]. Heyet, tarihi alanlardaki incelemelerinin ardından yalnızca Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası, Diyarbakır Esnaf ve Sanatkârlar Odası Başkanlığı, TMMOB Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi, TMMOB Şehir Plancıları Odası Diyarbakır Şubesi, Diyarbakır Kültür, Turizm ve Musiki Derneği, Alipaşa Mahallesi Muhtarlığı, Süleyman Nazif Mahallesi Muhtarlığı, Cevatpaşa Mahallesi Muhtarlığının davet edildiği bir görüşme ayarlamış, davetlilerden Diyarbakır Esnaf ve Sanatkârlar Odası Başkanlığı ve Cevatpaşa Mahallesi Muhtarlığı toplantıya katılmamıştır [183].

Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi Eş başkanı Ferit Kahraman [183], ziyarette ele alınan konuları şu şekilde sıralamıştır:

- Alan bütünü itibariyle birçok kültür varlığına sahip olmasına rağmen Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın alandaki yetkileri yok sayılmış ve yetkiler tamamen Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile TOKİ idaresine devredilmiştir.

- UNESCO'nun tavsiyelerine rağmen 2012 Tarihli Suriçi Koruma Amaçlı İmar Planı Aralık 2016'da Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından güvenlik gerekçesi ile revize edilmiş, 2012 Koruma Amaçlı İmar Planında tanımlanan yapılar ise hiçbir şekilde korunmamış ve tamamen yok edilmiştir.
- Yeni yapılan betonarme yapılar Koruma Amaçlı İmar Planına aykırı olarak yapılmıştır.
- Kentsel sit alanı olan Suriçi'nin özgün sokak dokusunun ve bütünlüğünün tamamen yok edilmiştir.
- 2016 Koruma Amaçlı İmar Planı kararlarında 2012 Koruma Amaçlı İmar Planından farklı olarak yapı malzemesi değişikliği (bazalt yapılabilir ifadesi eklenmesi) yapılmış, çıkma, cumba, balkon, saçak, çatı, avlu duvarı, plan ve cephe tipolojisi gibi değişiklikler ortaya çıkmıştır.
- Alanda bütüncül kararlar yerine tekil, uzman görüşleri, bilimsel veriler, halkın beklentileri ve katılımcılık odaklı yöntemler yerine ise gelir geçer idarecilere ve merkezi taleplere göre uygulamalar yapılmıştır.

5.8. Değerlendirme

Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçelerinin Dünya Miras alanı, Suriçi Bölgesi'nin Tampon Bölge olarak kabul edildiği 28 Haziran-8 Temmuz 2015 tarihinden 5 ay sonra alanda çatışmalar başlamış, alanın büyük bölümünde giriş çıkış yasakları konulmuştur. 9 Mart 2016 tarihinde biten çatışma sürecinde alanda büyük tahribatlar ve hasarlar oluşmuş; çatışma bitiminin hemen ertesi günü Suriçi'nde yıkımlar başlamıştır. Dünya Mirası Alanında yaşanan çatışma sürecinde, UNESCO'nun ve taraf devlet Türkiye'nin tavrı, tutumu, yaklaşımı, önerileri, vb. Tablo 5.1 de özetlenmiştir.

Dünya Miras Komitesi, yapısı gereği, Dünya Miras Alanı ilan edilen varlığın yerinde çalışan uzman kurumların ya da demokratik kitle örgütlerinin çalışmalarını doğrudan referans kabul etmemekte, sadece taraf devletin ve danışman kuruluşların resmi raporlarını dikkate almaktadır. Dünya Miras Sözleşmesi'nin en önemli eksikliği, geleneksel uluslararası hukukun kurallarına

bağlı olmasıdır. Devletlerin rızasına dayalı bir düzende, bir devletin antlaşmaya taraf olması, gereklerini yerine getirmesi konusunda uluslararası bir yaptırım söz konusu değildir. Sözleşmenin öngördüğü raporları vermeyen, koruma altında olan alanları tahrip eden veya korunması gereken alanları listeye dâhil etmeyen veya mali yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir devlete karşı etkin bir yaptırım sistemi bulunmamaktadır [77: 27].

UNESCO Dünya Mirası Merkezi, çatışma başladığı 2 Aralık 2015 tarihinden sonra, 15 Aralık 2015 ve 17 Aralık 2015 tarihlerinde ve çatışmanın sona erdiği 9 mart 2016 tarihinden sonra, 6 Nisan 2016 ve 27 Nisan 2016 tarihlerinde taraf devlet Türkiye'ye varlığın muhafaza durumu hakkında bilgi ve doğrulama talep eden yazı göndermiştir. Türkiye bu yazılara istinaden, 11 Mayıs 2016 tarihinde Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi'nin koruma durumuna ilişkin bir rapor sunmuştur. Çatışma sürecinde sivil toplum kuruluşlarının, yerel yönetimler tarafından gönderilen hasar tespit raporları UNESCO tarafından, kurumsal yapısı gereği, dikkate alınmamıştır. Türkiye'nin gönderdiği çatışma sonrasında alandaki durumu açıklayan ilk resmi raporun ardından UNESCO, alanda korumanın sağlanması gerekliliğini belirtmiştir. Sonraki süreçlerde UNESCO'nun tüm toplantılardaki kararları, alandaki uygulamaların riskli olduğunu belirten, koruma planının durdurulmasını öneren tavsiyeler niteliğinde ve üzüntü duyduğunu belirten, çabalardan dolayı teşekkür edilen içeriktedir. Türkiye gönderdiği yazılarında tavsiyeleri dikkate aldığı rapor etse de alandaki yıkımlara, yeni uygulamalara büyük bir hızla devam etmiş, geleneksel dokunun büyük kısmı yok edilmiştir.

Korumada, çok katılımlı bir koruma anlayışını (hükümetler, topluluklar ve bireyler, vakıflar ve özel sektör gibi) destekleyen UNESCO kültürel mirastan yararlanan ulusların kendi çıkarlarını desteklemek için miras alanlarını siyasi bir araç olarak kullanmasının önüne geçememektedir [74]. Sözleşmeye imza atan ve komiteyi temsil eden taraf devletler Dünya Mirasının en güçlü karar vericileridir. Son yıllarda Komitenin temsilcileri, arkeolojik ve çevresel uzmanlıktan neredeyse tamamen uzaklaşmış ve yerini taraf devletler tarafından atanan büyükelçilere ve politikacılara bırakmıştır [61: 485-487]. Dünya Miras Sözleşmesi'nde ve Uygulama

Rehberi'nde miras alanlarının korunması için katı kurallar ve periyodik raporlama gibi kontrol mekanizmaları olsa da UNESCO'nun taraf devletlere karşı tutumu çelişki yaratmaktadır. Burada en büyük sorun, UNESCO Dünya Miras Komitesi'nde üye devletlerin, diplomatlar aracılığı ile temsil edilmesidir. Dolayısıyla üye devletlerin Dünya Miras Alanları ile ilgili koruma sorunlarına ilişkin değerlendirmelerinin esasını uzman kuruluşların bilimsel tespitleri oluşturur, ancak bunların yanı sıra, üye ülkelerin diplomatik çabaları ve finansal desteğinin de değerlendirmeleri etkilemesi kaçınılmaz görünmektedir. 27 Mayıs 2011 yılında Paris'te yapılan 35. Dünya Miras Komitesi toplantısında da taraf devletler Dünya Miras Alanlarında bilimsel stratejilere dayandırılmayan, uzmanlardan ziyade politik kimliklerin ön plana çıktığı yapılanmalara dikkat çekmiştir. Tartışmalı geçen toplantı sonucunda, siyasi düşüncelerin kararları etkilediği sonucuna varılmıştır.

UNESCO potansiyel tehlike durumunda, tehdidin, varlığın yer aldığı sosyal ve ekonomik çerçevenin normal evrimi uyarınca değerlendirilmesi gerektiğini, kültürel ve doğal varlıklar üzerindeki etkileri bakımından belirli tehditleri, silahlı çatışma tehdidi gibi, değerlendirmenin genellikle imkânsız olduğunu, bazı tehditlerin doğaları gereği yakın ve kesin olup ancak yalnızca tahmin edilebileceğini (örneğin demografik büyüme) vurgularken, silahlı çatışma durumunda durum değerlendirmesi yapmanın imkânsız olacağını belirtmektedir [58]. UNESCO, çatışma kaynaklı durumlarda alana giriş yapılamayacağı için herhangi bir incelmeye de yapılamayacağını vurgulamakta ve çatışma süreci bitene kadar alana müdahalede bulunamayacağını savunmaktadır.

Toplantılarda alınan kararlarda çatışma sonrasında da herhangi bir yaptırım olmadığı görülmektedir. Taraf devletlerin de kararlara uyması yönünde kesin bir yaptırım söz konusu değildir. Komite, koruma altındaki alanlar ile ilgili kararını değiştirebilmekte ve ulusların mülkleri hakkında daha fazla bilgi isteyebilmektedir. İstenilen düzenlemelere uyulmadığı takdirde Tehlike Altındaki Dünya Miras Listesi'ne mülklerin dahil edilmesi ve listeden çıkarılması Komite'nin yetkisinde olsa da UNESCO'nun Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi ile ilgili yaptırımları ricadan öteye geçememiştir. Gelecek kuşaklara miras kalması, sahip olunan değerlerin korunması gibi son derece önemli bir yaklaşımla, Dünya

Miras alanı olarak tescillenen alanlardaki tahribatlarda, özellikle de çatışmaların yarattığı yıkımlarda, UNESCO'nun pasif kalması çelişkili bir durumdur. Böylesi çelişkili bir durumda UNESCO'nun müdahale biçimi ve yaptırım gücü tartışılmalıdır. Öte yandan uluslararası bir yaptırımın olmaması nedeniyle, taraf devletlerin sahibi olduğu dünya miras alanının korunması ile ilgili tutum ve davranışları devletin kendi stratejisi doğrultusunda olmaktadır. Nitekim Türkiye'nin, çatışma sürecindeki tutumu ve çatışma sonrasındaki planlama ve yapılaşma kararları alanın geleneksel dokusunun bozulmasına neden olmuştur.

Tablo 5. 1 Çatışma Sürecinde ve Sonrasında Unesco'nun Tutumu

Dünya Miras Komitesi Toplantı Kararları	Taraf Devlet-Türkiye Raporları	Sonuç
<p>39. Toplantı Kararları 27 Haziran-8 Temmuz 2015</p> <p>Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Dünya Miras Alanı olarak, Suriçi Bölgesi Tampon Bölge olarak tescillenmiştir.</p>	<p>Alanda Çatışmanın Başlaması</p> <p>02 ARALIK 2015</p>	<p>Dünya Miras Alanı kabulünden 5 ay sonra çatışma başladığı için 39. Toplantı kararları uygulanamamıştır.</p>
<p>Dünya Mirası Merkezi tarafından çatışma sürecinde, 15 Aralık 2015, 17 Aralık Türkiye'ye varlığın muhafaza durumu hakkında bilgi ve doğrulama talep eden yazılar gönderilmiştir.</p>	<p>Alanda Çatışmanın Sona Ermesi</p> <p>09 MART 2016</p>	<p>16 ay süren çatışma sürecinde, UNESCO sadece bilgi ve doğrulama yazıları istemiş; herhangi bir uyarıda, öneride vb. bulunmamıştır. UNESCO, kurumsal yapısı gereği, sivil toplum kuruluşlarının yolladığı raporları dikkate almamıştır.</p>
<p>Dünya Mirası Merkezi tarafından çatışma sonrasında, 6 Nisan 2016 ve 27 Nisan 2016 tarihlerinde Türkiye'ye varlığın muhafaza durumu hakkında bilgi ve doğrulama talep eden yazılar gönderilmiştir.</p>	<p>Çatışma Sonrasında İlk Rapor</p> <p>11 Mayıs 2016</p> <p>Suriçi Bölgesi'nde hasar meydana geldiği, Surların iç avlusundaki geçitlerin güvenlik nedeniyle beton bloklarla geçici olarak kapatıldığı belirtilmiştir.</p>	<p>Çatışma başladıktan 18 ay, bittikten 2 ay sonra, Türkiye ilk raporu göndermiştir. UNESCO, çatışmanın alandaki etkisini, ilk rapordan sonra gündeme almıştır.</p>

Tablo 5. 1 Çatışma Sürecinde ve Sonrasında Unesco'nun Tutumu (devamı)

Dünya Miras Komitesi Toplantı Kararları	Taraf Devlet-Türkiye Raporları	Sonuç
<p>40. Toplantı Kararları 10-17 Haziran 2016 11 Mayıs Türkiye Raporundan sonra, Suriçi'nin korunması gerekliliği belirtilmiş, Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi hakkında bilgi istenmiştir.</p>		<p>Çatışma başladıktan 19 ay, bittikten 3 ay sonra, UNESCO, çatışma sonrası gönderilen ilk rapordan sonra öneride bulunmuş.</p>
<p>41. Toplantı Kararları 2-12 Ağustos 2017 Restorasyon ve rehabilitasyon uygulamaları ile ilgili master plan/alan yönetim planı hazırlanması, kültürel varlıkları için Alan Yönetim Planı'na sadık kalınması istenmiş, "Cevatpaşa Mahallesi İçkale Kentsel Tasarım Projesi" gibi uygulamaların, Miras Alanının Üstün Evrensel Değeri için risk oluşturacağı belirtilmiştir.</p>	<p>31 Aralık 2017 tarihli Rapor Surların ve İçkale'nin restorasyon sürecinin özel yönetmeliklerle yürütüldüğü, Suriçi'ndeki çalışmaların Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun izni ile uygulandığı, Güvenlik nedeniyle konulan beton blokların zarar vermediği, sonraki zamanlarda kaldırılacağı belirtilmiştir.</p>	<p>Çatışma başladıktan 2,5 yıl, bittikten yaklaşık 1,5 yıl, ilk UNESCO önerisinden 1 yıl sonra, UNESCO, Türkiye'nin çabalarını takdir ettiğini, dönüşüm uygulamalarının risk oluşturabileceğini, Reaktif İzleme Heyeti'nin alana davet edilmesini önermiştir. Türkiye, UNESCO'ya teşekkür ederek, 2016 Koruma Amaçlı İmar Planı ve Kentsel Tasarım Rehberi referans alınarak uygulamalara devam edildiğini belirtmiştir</p>
<p>42. Toplantı Kararları Komite'nin 42. Toplantısı 4 Temmuz 2018 tarihinde Bahreyn'in Manama kentinde yapılmış, Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi ile ilgili herhangi bir karar alınmamıştır.</p>	<p>4 Aralık 2018 tarihli Rapor Suriçi'ndeki çalışmaların cesaretlendirilmesi nedeniyle teşekkür edilmiştir. Suriçi Bölgesi'nin rehabilitasyonu için kapsamlı ve bütünlük bir kentsel tasarım projesi hazırlandığı belirtilmiştir.</p>	<p>UNESCO'nun 4 Temmuz 2018 tarihinde gerçekleşen 42. Toplantısında herhangi bir karar alınmamış olmasına karşın, Dünya Miras Sözleşmesi'nde ve Uygulama Rehberi'nde miras alanlarının korunması için talep edilen periyodik raporlama gereği Aralık 2018 tarihinde Türkiye tarafından Komiteye rapor yollanmıştır.</p>

Tablo 5. 1 Çatışma Sürecinde ve Sonrasında Unesco'nun Tutumu (devamı)

<p>43. Toplantı Kararları 30 Haziran–10 Temmuz 2019</p> <p>Riskler tespit edilmeden ve UNESCO'nun incelemesine sunulmadan önce uygulamalara başlanmasından üzüntü duyulduğu belirtilmiştir,</p> <p>Reaktif İzleme Heyeti'nin tavsiyeleri uygulanana ve Komite tarafından kabul edilene kadar Üstün Evrensel Değeri etkileyebilecek tüm projelerin ve 2016 Koruma Amaçlı İmar Planının durdurulması,</p> <p>2016 Koruma Planı yeniden revize edilip Dünya Mirası Merkezine teslim edilene kadar 2012 Koruma Amaçlı İmar Planına geri dönülmesi tavsiye edilmiştir.</p>	<p>1 Şubat 2020 tarihli Rapor</p> <p>Suriçi'nde iyileştirme çalışmaları, Suriçi Kentsel Tasarım Rehberi ve Koruma Amaçlı İmar Planı'nda tanımlanan stratejiler doğrultusunda yüksek hasarlı riskli yapıların tahliyesi, yıkımı ve yeni yapıları kapsadığı,</p> <p>Geleneksel sivil mimarlık örneklerinin belgelendiği ve yeni yapılarda referans alındığı belirtilmiştir.</p>	<p>Çatışma başladıktan 4,5 yıl, bittikten yaklaşık 2,5 yıl, UNESCO'nun ilk önerisinden 3 yıl, bir önceki önerisinden 2 yıl sonra,</p> <p>UNESCO, uygulamaların devam etmesi nedeniyle üzüntü duyulduğunu belirtmiş, değerlere zarar veren uygulamaların durdurulmasını, 2012 planına geri dönülmesini tavsiye etmiştir.</p> <p>Türkiye, uygulamaların olumsuz sonuçları olduğunu veya olabileceğini kabul etmediğini bildirmiştir.</p>
<p>44. Toplantı Kararları 31 Temmuz 2021</p> <p>2016 Koruma Amaçlı İmar Planının durdurularak, 2012 Koruma Amaçlı İmar Planına devam edilmesi talebini bir kez daha tekrarlanmıştır.</p>	<p>Şubat 2022 tarihli Rapor</p> <p>2012 Koruma Amaçlı için İmar Planı hükümlerinin geçerliliğini korusa da terör olaylarından kaynaklı sorunlara çözüm bulmak amacı ile hazırlanan 2016 Koruma Amaçlı İmar Planının askıya alınmasının veya iptal edilmesinin ancak yargı kararı ile mümkün olduğu belirtilmiştir.</p>	<p>Çatışma başladıktan 6,5 yıl, bittikten yaklaşık 5 yıl, UNESCO'nun ilk önerisinden 5 yıl, bir önceki önerisinden 2 yıl sonra,</p> <p>UNESCO, bir önceki dönem önerilerini tekrarlanmıştır.</p> <p>Türkiye, 2012 Koruma Amaçlı İmar Planına geri dönüşün mümkün olmadığını net bir dille ifade etmiştir.</p>
<p>Reaktif İzleme Heyeti'nin Miras Alanları Ziyareti 05 Haziran 2022</p> <p>Heyet, Surlar, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi'nde inceleme yapmıştır</p>		<p>Çatışma başladıktan 7,5 yıl, bittikten yaklaşık 6 yıl sonra 28 Kasım-2 Aralık 2022</p> <p>UNESCO'nun alana ilk ziyareti.</p>

SONUÇ

Tarihi çevrelerin yapısal bütünlüklerinin korunarak gelecek kuşaklara güvenle aktarılması, kentin ve kentlinin belleği açısından son derece önemlidir. Tarihi çevreyi korumanın aktörleri, merkezi yönetim, yerel yönetim, sivil toplum örgütleri ve meslek odaları, üniversiteler, mülk sahipleri ve kullanıcıları olarak gruplandırılmakta ve doğal, tarihi, arkeolojik ve/veya kentsel sit alanı olarak tescil edilmiş alanlarının planlanması için Koruma Amaçlı İmar Planları hazırlanmaktadır. Korumanın önemli aktörlerinden birisi olan UNESCO tarafından 1972 yılında Dünyanın Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Sözleşmesi hazırlanarak tarih öncesinden 20. yüzyıl mimarlığına kadar geniş bir yelpazede yer alan, evrensel değer taşıyan anıt ve siteleri kapsayan Dünya Miras Listesi (World Heritage List) oluşturulmaya başlanmıştır.

Dünyanın Kültürel ve Doğal Mirasını Koruma Sözleşmesi ile taraf devletlere kendi sınırları içindeki tüm kültürel ve doğal miras varlıklarının envanterini yapmaları, korumaları ve gereken tüm yasal, idari, bilimsel ve teknik önlemleri alarak bu değerleri en iyi şekilde gelecek nesillere aktarmaları için çağrıda bulunulmuş ve gerekli önlemleri almada sorumluluklar yüklenmiştir. Miras Alanı Listesine girebilmek için başvurusu sürecinde hazırlanan Alan Yönetim Planları, Dünya Miras Varlıklarının ve adaylarının, özgün yapılarına uygun olarak akılcı, sürdürülebilir ve bütüncül bir anlayışla, ilgili tüm paydaşlarıyla birlikte korunmasını, varlığın üstün evrensel değerinin yanı sıra gelişiminin ve canlılığının muhafaza edilmesini ve bunlar arasında bir denge kurarak gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan bir yol haritasıdır. Dünya miras alanlarını korumak için tasarlanmış tampon bölgeler de Alan Yönetim Planlarında detaylı bir şekilde yer almaktadır. Sözleşmeye taraf ülkeleri, kendi toprakları içerisinde yer alan dünya miras alanları için yönetim planları ve korunma durumlarını değerlendirmek üzere raporlama sistemleri geliştirmeleri yönünde teşvik eden UNESCO, reaktif izleme ve periyodik raporlamalarla miras alanlarını korunup korunmadığını kontrol etmektedir. Ancak, Dünya Miras Sözleşmesi'nde ve Uygulama Rehberi'nde miras alanlarının korunması için katı kurallar ve periyodik raporlama gibi kontrol

mekanizmaları olsa da UNESCO'nun taraf devletlere karşı tutumu çelişki yaratmaktadır. Burada en büyük sorun, UNESCO Dünya Miras Komitesi'nde üye devletlerin, diplomatlar aracılığı ile temsil edilmesidir. 27 Mayıs 2011 yılında Paris'te yapılan 35. Dünya Miras Komitesi toplantısında taraf devletler Dünya Miras Alanlarında bilimsel stratejilere dayandırılmayan, uzmanlardan ziyade politik kimliklerin ön plana çıktığı yapılanmalara dikkat çekmiştir. Tartışmalı geçen toplantı sonucunda, siyasi düşüncelerin, kararları etkilediği sonucuna varılmıştır. Üye devletlerin Dünya Miras Alanları ile ilgili koruma sorunlarına ilişkin değerlendirmelerinin esasını uzman kuruluşların bilimsel tespitleri oluştursa da üye ülkelerin diplomatik ilişkilerinin değerlendirmeleri etkilemesi kaçınılmaz görünmektedir. Finansal desteğin artması, üye devletin Dünya Miras Komitesi içindeki etkisini de arttırmaktadır. Dünya Miras Komitesi yapısı gereği, Dünya Miras Alanı ilan edilen varlığın yerelinde çalışan uzman kurumların ya da demokratik kitle örgütlerinin çalışmalarını doğrudan referans kabul etmemekte, sadece taraf devletin ve danışman kuruluşların resmi raporlarını dikkate almaktadır. Çeşitli nedenlerle asli özelliğini kaybetme tehdidi altında bulunan dünya mirası varlıkları, "Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi"ne alınmakta ve evrensel değerlerini yitirmeleri veya "bütünlük ve özgünlüklerini" koruyamadıkları, taraf ülkelerin anlaşma şartlarına uygun hareket etmedikleri durumlarda, UNESCO Dünya Mirası Komitesi tarafından "Dünya Mirası" listesinden çıkarılmaktadır. Tehlike altındaki durumlardan birisi olarak silahlı çatışma durumlarında UNESCO, çatışma sürecinde alana giriş yapılamayacağı için herhangi bir incelemenin de yapılamayacağını vurgulamakta ve çatışma bitene kadar alana müdahalede bulunamayacağını savunmaktadır. UNESCO herhangi bir nedenle tehlike altında olan Dünya Miras Alanı'nı incelemek için dahi taraf devletin iznine ihtiyaç duymaktadır. Tehlike ve çatışma altındaki dünya miras alanında UNESCO'nun yaptırımını taraf devletin verdiği izin kadardır.

Diyarbakır kentinin ilk yerleşim alanı Kale-Suriçi'nden dışarı çıkış 1869-1875 yıllarında başlamıştır. 1916 yılında Suriçi'nde yeni bir cadde açılmış, kuzeyde bulunan kent giriş kapısı ile surların bir kısmının yıkılmış, kentin yeni gelişme

alanlarına doğru geniş bir çıkış saçılmıştır. 1932 yılında Suriçi'nin ilk planı yürürlüğe girmiş; planın uygulanmasıyla birlikte Suriçi'nden yerli ailelerin bölgeyi terk etme oranı, alt gelirli kesimin Suriçi'ne yerleşme oranı artmaya başlamıştır. 1954 tarihli Kat Mülkiyeti Yasası, geleneksel evlerin bir kısmının yıkılarak apartmanların yapılmasına olanak sağlamış, Suriçi'nde iki farklı dokunun ilk göstergeleri ortaya çıkmıştır. 1960'lı yıllarda, Suriçi'nde üç farklı konut tipi vardır; Siyah bazalt taştan yapılmış geleneksel evler, apartmanlar ve gecekondular. 1965 tarihli imar planında, yeni konut alanlarının sur dışında apartmanlaşmayla karşılanması amaçlanmış, ancak bu amaç, Suriçi'nde de çok katlı betonarme yapılaşmanın yasal zeminini oluşturmuştur. 1984 yılında Suriçi Bölgesi için sit alanı kararı gecikmiş, koruma planı yerine yeni bir nazım imar planı hazırlanmıştır. Suriçi Bölgesi 1988 yılında Kentsel Sit Alanı ilan edilmiş ve ilk Koruma Amaçlı İmar Planı 1990 yılında yürürlüğe girmiştir. Planda, surların ve burçların temizlenerek, restorasyonların yapılması için Sur Koruma Bandı oluşturulması, Suriçi trafiğinin azaltılması, geleneksel konutların yeniden işlevlendirilmesi, geleneksel konutların ve geleneksel konut dokusunu oluşturan sokak, avlu ve yapı tipolojilerinin korunması, geleneksel yapıya tümüyle aykırı yapılara müdahale edilmesi, Hevsel Bahçelerinde oluşabilecek tahribata karşı Dicle Vadisi yamaçlarının kesinlikle yapılaşma dışı tutulması hedeflenmiştir. Ne var ki, yerel yönetimin ve merkezi yönetimin alandaki yoğun göçleri iyi yönetememesi planın uygulanmasını olanaksız hale getirmiş, kaçak yapılaşma artmıştır. 2012 yılında hazırlanan Koruma Amaçlı Planında, Suriçi'nin çok katlı yapılardan temizlenmesine ve yapılaşma düzenine ilişkin kararlar alınmış, Sur Koruma Bandı ve Dicle Vadisi'nin yapılaşmaya açılmaması kararı yinelenmiştir. 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçelerinin UNESCO dünya miras alanı başvuru hazırlıkları nedeniyle uygulanamamıştır. 28 Haziran-8 Temmuz 2015 tarihleri arasındaki Dünya Miras Komitesinin 39. toplantısında Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzağı Dünya Mirası olarak tescillenmiş; Suriçi Bölgesi de tescillenen alanlara 1. derece tampon bölge konumunda olduğu için koruma altına alınmıştır. Tarihsel geçmişinin izlerinin ve özgünlüğünün korunduğu, geleneksel değerlerin önemli bir sembolü olan Diyarbakır Kalesi'nin,

Hevsel Bahçelerinin ve Suriçi'nin dünya mirası olarak tescil edilmesi ile alanın korunmasının önemi bir kez daha vurgulanmıştır.

Dünya Miras Alanı ilan edilmesinden sadece 5 ay sonra 2 Aralık 2015 tarihinde Suriçi'nde silahlı çatışma başlamış, çatışma 9 Mart 2016 tarihinde sonlanmıştır. Tezde "silahlı çatışma" yerine kısaltılarak "çatışma" sözcüğü kullanılmıştır. Bir başka deyişle tez de kullanılan "çatışma" sözcüğü "silahlı çatışma" anlamındadır. Çatışmanın yaşandığı 6 mahallede (Dabanoğlu, Savaş, Cemal Yılmaz, Cevatpaşa, Fatih Paşa ve Hasırlı Mahalleleri) giriş-çıkış yasaklanmıştır. Çatışma sürecinde alanda büyük mekânsal tahribatlar oluşmuş; tescilli yapıların bir kısmı yıkılmış veya ağır hasar görmüştür. Çatışmanın sonlandığı 9 Mart 2016 tarihinin hemen ertesi günü alanda yıkım süreci başlatılmıştır. İlk kısmi giriş çıkış izni 22 Mayıs 2016 tarihinde Cevatpaşa Mahallesi için verilmiş; diğer mahallerdeki yasak 31 Ocak 2022 tarihinde kaldırılmıştır. Çatışma sürecinde ve sonrasında yasaklı mahallerde yaşayan 22.323 kişi, Suriçi'nin yasaklı olmayan mahallelerine ya da Yenişehir'e göç etmek zorunda kalmıştır.

Evrensel korunması gereken değer olarak tescillediği alanda çatışma sürecinde büyük tahribatlar yaşanırken, UNESCO'nun tepkisi, müdahalesi ya da yaptırımı olmamış; sadece alanın durumuna ilişkin bilgi istenmiştir. Türkiye ilk raporunu çatışmanın bitmesinden sonra 11 Mayıs 2016 tarihinde göndermiştir. Çatışma sürecinde, Diyarbakır UNESCO Alan Yönetim Başkanlığı, TMMOB Diyarbakır İl Koordinasyonu, Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası vb. sivil toplum kuruluşları ve meslek odaları, UNESCO'ya raporlar göndermiş, ancak, UNESCO yasal yapısı gereği bu raporları dikkate almamıştır.

Çatışma sonrasında, 2016 yılında, 2012 yılı Koruma Amaçlı İmar Planı revize edilmiştir. 1990 ve 2012 Koruma Planlarının aktörleri Kültür ve Turizm Bakanlığı Koruma Kurulları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve halk iken 2016 Planında sadece merkezi yönetim; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'dır. Plan sürecine, Bakanlık dışında hiçbir kurum ve kuruluş dahil olmamakta, alanda yapılacak uygulamalar Koruma Kurullarından dahi geçmemektedir. 2016 Koruma Planının hemen ardından Suriçi'nde Acele Kamulaştırma Kararı alınmış, 7714

parselin 6292 kamulaştırılmıştır. Kalan 1422 parsel, daha öncesinde, “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun” kapsamında 22/10/2012 tarih ve 2012/3900 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile "Riskli Alan" ilan edilerek için bu karara dahil edilmemiştir. 2016 Koruma Planında, emniyet/güvenlik amacı gerekçesiyle geleneksel dokudaki sokaklar genişletilmiş, Dicle Vadisi'nin yapılaşmaya açılmaması kararı göz ardı edilerek, alanda Millet Bahçesi ve Dicle Vadisi Kırklar Dağı Rekreasyon Alanı Kentsel Tasarım projesi uygulanmış; Diyarbakır Surları ve Hevsel Bahçelerinin bütünlüğü ve özgünlüğü tahrip olmuştur. Çatışma sonrasında Suriçi'nde uygulanan projeler ve inşa edilen konutlar, Suriçi'nin geleneksel dokusuna ve evlerine uygun olmayan karakteristiktir.

UNESCO, çatışma sonrasında Türkiye'den gönderilen ilk resmi raporun ardından, alanda korumanın sağlanması gerekliliğini belirtmiştir. UNESCO'nun tüm toplantılardaki kararları, alandaki uygulamaların riskli olduğunu belirten, 2016 Koruma Planının durdurulmasını öneren tavsiyeler ve ricalar niteliğindedir. Kararlarda, Türkiye'ye çabalarından dolayı teşekkür edilmekte ve uygulamalardan dolayı üzüntü duydukları belirtilmektedir. Türkiye tavsiyeleri dikkate aldığı rapor etse de alanda yıkımlar, yeni uygulamalar devam etmiş, geleneksel dokunun büyük kısmı yok edilmiştir.

Korumada, çok katılımlı bir koruma anlayışını (hükümetler, topluluklar ve bireyler, vakıflar ve özel sektör gibi) destekleyen UNESCO, kültürel mirastan yararlanan ulusların kendi çıkarlarını desteklemek için miras alanlarını siyasi bir araç olarak kullanmasının önüne geçememektedir. Gelecek kuşaklara miras kalması, sahip olunan değerlerin korunması gibi son derece önemli bir yaklaşımla, Dünya Miras alanı olarak tescillenen alanlardaki tahribatlarda, özellikle de çatışmaların yarattığı yıkımlarda, UNESCO'nun pasif kalması çelişkili bir durumdur. Böylesi çelişkili bir durumda UNESCO'nun müdahale biçimi ve yaptırım gücü tartışılmalıdır.

Tezde, çatışma altındaki dünya miras alanlarında UNESCO'nun etkisi, müdahalesi ve yaptırımları irdelenmiş ve bu süreçte taraf devletlerin tutumu tartışılmıştır. Aynı zamanda, Diyarbakır surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesinin çatışma öncesindeki ve sonrasındaki mekânsal dönüşüm, koruma amaçlı imar planları ve

UNESCO Alan Yönetim Planları üzerinden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Dolayısıyla, tez, tarihi ve geleneksel dokusuyla korunması son derece önemli bir bölgenin özel bir dönemine not düşmekte; araştırma alanındaki bulgular için önemli bir belgeleme özelliği taşımaktadır. Hem alanı mekânsal ve dönemsel olarak belgelemesi hem de çatışma altındaki dünya miras alanlarında UNESCO'nun ve taraf devletin tutumuna eleştirel yaklaşımı nedeniyle tezin, akademik literatüre katkı sağlayacağı ve gelecek çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] K. Sami, “Diyarbakır Tarihi Suriçi: Kentsel, Mekânsal ve Toplumsal Yaşamda Renkleri Yok Olan Kültürel Miras” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (53), 390-400, 2017.
- [2] N. Soyukaya, “Çatışma Öncesi ve Sonrası Diyarbakır Suriçi” *Çatışma Planlama ve Tasarım*, O. Çalışkan. Ankara, 52-77, 2018.
- [3] A. Bekleyen, N. Dalkılıç, N. (Ed.), *Tarihi Çevrede Yapılaşma Deneyimleri*, A. Bekleyen, N. Dalkılıç, İstanbul: Birsan Yayınevi, 2018.
- [4] O. Çalışkan, *Çatışma Planlama ve Tasarım*. Ankara, 2018.
- [5] B. İpek, “Yıkılan Tarihi Kentlerin Yeniden İnşası, Diyarbakır-Suriçi Örneği”. Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi. Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalı, Mersin, 2020.
- [6] Ş. Us, “Tarihi Kent Merkezlerinde Yeniden Canlandırma Stratejilerinin Mekânsal, Ekonomik ve Sosyal Etkilerinin Değerlendirilmesi: Diyarbakır Suriçi Örneği” Yüksek lisans tezi, Konya Teknik Üniversitesi, Konya, 2020.
- [7] D. Kaya-Taşdelen “Çatışma Sonrası Yeniden Yapılanma Perspektifinde Kültürel Miras Alanları: Diyarbakır Suriçi Örneği” Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2020.
- [8] R. Seren, E. Akın, “Dünya Miras Alanlarında UNESCO’nun Tutumu: Diyarbakır Suriçi Bölgesi” *International Conference on Emerging Sources in Sciens. ESCICONF*, 188-203, 26-27 Mayıs 2022, İstanbul.
- [9] F. Mazı, “Tarihi Çevrenin Korunmasında Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Etkisi” *Mevzuat Dergisi*, 12 (138), 2009.
- [10] P. Aykaç, “Kentsel Arkeolojik Alanlarda Tasarım Süreci” *Dosya Dergisi*, 14.1, 36-42, Haziran 2009.

- [11] C. Atılgan, “Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler Işığında Türkiye’de Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması Üzerine Bir Değerlendirme” *Art-Sanat Dergisi*, 0(6), 249-261, 2016.
- [12] “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2863.pdf> 23 Temmuz 1983 [21 Mayıs 2022].
- [13] H. T. Örmecioğlu, “Tarihi Yapıların Yapısal Güçlendirilmesinde Ana İlkeler ve Yaklaşımlar” *Politeknik Dergisi*. Cilt:13, Sayı: 3,233-237. 2010.
- [14] A. Batur, “Tarihi Çevre Korunmasında Siyasal ve İdeolojik Boyutlar” *Mimarlık*, No:5, Mayıs, 14-17, Ankara. 1975.
- [15] İ. Tekeli, ‘Kentsel Korumada Değişik Yaklaşımlar Üzerine Düşünceler’, *Mimarlık*, 88/2, 57-58, 1988.
- [16] Y. S. Levent, “Tarihi Çevre Koruma Mevzuatına Genel Bir Bakış” *Dosya Dergisi*, 14.1, 62-68, Haziran 2009.
- [17] G. Dişli, G. Günel “Türkiye’de Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulunun Oluşumu, Gelişimi ve Kararlarının Günümüz İlke Kararlarıyla Kıyaslanması” *Grid Mimarlık, Planlama ve Tasarım Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2020.
- [18] T. Kejanlı, C. T. Akın, “Türkiye’de Koruma Yasalarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 19, 179-196, 2007.
- [19] I. Özkaya Özlüer, *Soru ve Yanıtlarla Sit Alanlarında Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması Rehberi* Ekoloji Kolektifi Derneği, Temmuz 2018.
- [20] “Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün Görevleri” <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43035/kultur-varliklari-ve-muzeler-genel-mudurlugu39nun-gorevleri.html> [2 Mart 2021].

[21] “Rölöve ve Anıtlar Müdürlükleri Çalışma Yönergesi” <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264258/rolove-ve-anitlar-mudurlukleri-calisma-yonergesi.html> [2 Mart 2021].

[22] T. Cinel, “Kentsel Sit Alanında Planlama: Koruma ve Süreklilik Bağlamında Sorunlar ve Öneriler, Giresun Örneği”. Yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama, Ankara, 2010.

[23] N. Bhuta, “The Role International Actors Other Than States Can Play In The New World Order”. En Realizing Utopia. The Future Of International Law. (Ed. A. Cassese). Oxford: Oxford University Press: 61-74. 2012.

[24] M. Aslan, G. Kaya, “1980 Sonrası Türkiye’de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt 1, 213-223.2014.

[25] “Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Mimarlar Odası Ana Yönetmeliği” <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=13151&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeliği&mevzuatTertip=5> [2 Mart 2021].

[26] “Türk Mühendis Ve Mimar Odaları Birliği Şehir Plancıları Odası Ana Yönetmeliği” <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=8032&MevzuatTertip=5> [2 Mart 2021].

[27] <https://www.cekulvakfi.org.tr/hakkimizda> [6 Mart 2021].

[28] “Tarihi Kentler Birliği Tüzüğü” <https://www.tarihiKentlerBirliği.org/hakkimizda/tuzuk> [6 Mart 2021].

[29] “UNESCO Türkiye Millî Komisyonu” <https://www.unesco.org.tr> [6 Mart 2021].

[30]. S. Alkış, Y. Oğuzoğlu, “Ülkemiz Koşullarında Tarihi Çevre Eğitiminin Önemi ve Gerekliliğini Arttıran Etkenler” *Eğitim Fakültesi Dergisi* XVIII (2), 347-361. 2005.

- [31] Z. Ahunbay, *Tarihi Çevre Koruma Ve Restorasyon*. İstanbul: Yem Yayınları, 1996.
- [32] B. Özkan, E. Küçükerbaş, “Mimarlık Bilgisi Peyzaj Mimarlığı Bölümü Ders Kitabı” *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları*, 44-47, 1995.
- [33] Z. Ş. Şahin, “İmar Planı Değişiklikleri ve İmar Hakları Aracılığıyla Yanıltıcı Kentsel Dönüşüm Senaryoları: Ankara Altındağ İlçesi Örneği” *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul, 89-101, 11-13 Haziran 2003.
- [34] Ş. İnam, V. Salalı, “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Çalışmalarının Hukuki Boyutu ve Uygulamada Karşılaşılan Yasal Sorunlar” *Ankara Barosu Dergisi*, 75-110, 2021.
- [35] L. Thomas, J. Middleton, “Guidelines For Management Planning Of Protected Areas” *Protected Area Guidelines Series*, No. 10 World Commission on Protected Areas (WCPA), IUCN-The World Conservation Union, 2003.
- [36] P. P. Özden, “Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler” *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 215-233, 2006.
- [37] P. Drewe, “European Experiences. Peter Roberts And Hugh Sykes, Urban Regeneration” *Thousand Oaks, New Delhi. Sage Publications*, 281- 293, London, 2000.
- [38] D. Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1990.
- [39] R. Keleş, *Kent Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 1980.
- [40] “Yıpranan Tarihi Ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun” <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5366.pdf> [6 Ekim 2020].
- [41] H. C. Seydioğulları, “Yeni Yasal Düzenlemelerle Kentsel Dönüşüm” *Planlama Dergisi*, 26 (1), 51-64. 2016.

- [42] Z. Poyraz, B. Y. Hoş, (2014) “Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları” *Journal of World of Turks*, Cilt 6, Sayı 3, 45-63, 2014.
- [43] A . Saçlı, “Soylulaştırma ve Kent Güvenliği” *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*. 240-255. 2019.
- [44] Ö. Adilhan, L. Ünverdi, “Kentsel Yenileme Sürecinde Kentsel Tasarımın Önemi: Aydın-Söke Örneği” Adnan Menderes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 226-261, 2018.
- [45] E. Madran, N. Özgönül “Yasal Düzenlemelerde Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması ve Yerel Yönetimler” *TMMOB Mimarlar Odası, DÖSİM*, Ankara, 25- 52, 2006.
- [46] “Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulaması, Denetimi Ve Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelik” <https://www.mevzuat.gov.tr> [20 Mart 2020].
- [47] M. Tunçer, “Kent Yoksulluğuna Bir Çözüm: Tarihsel Çevrelerin Sürdürülebilir Korunması”. *İnsanlığın Ortak Mal Varlıklarına Saygı Hakkı ve Kültürel Mirası Yaşatarak Korumak Bildiri Kitabı*, 145-182, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2004.
- [48] Ö. E. Özden, “Planlama-Koruma Üzerine Çözüm Arayışları: Marmara Takımadaları, Beykoz, Tarihi Yarımada Sit Alanlarına İlişkin Çözümleme”. *Planlama Dergisi*, 2, 23-35, 2005.
- [49] R. Bademli, *Doğal, Tarihi ve Kültürel Değerlerin Korunması*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 2005.
- [50] P. Kiper, “Koruma Amaçlı İmar Planı” Kavramına Eleştirel Bir Bakış. *Planlama Dergisi*, 1, 26-27, 2005.
- [51] “Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)” <https://www.telifhaklari.gov.tr/Birlesmis-Milletler-Egitim-Bilim-ve-Kultur-Orgutu-UNESCO> [20 Mart 2020].

[52] “Convention Concerning The Protection Of The World Cultural And Natural Heritage” <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> [1 Mayıs 2020].

[53] “UNESCO Türkiye Millî Komisyonu-Genel Sekreterlik” <https://www.unesco.org.tr/Pages/94/166/Genel-Sekreterlik-> [1 Mayıs 2020].

[54] “UNESCO Millî Komisyonlar Tüzüğü” <https://www.unesco.org.tr/> [1 Mayıs 2020].

[55] Ş. Ürün, “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme: Doğal Miras Alanları Başvuru, Adaylık ve Değerlendirme Süreçleri”. *Unesco Türkiye Millî Komisyonu*. Ankara, 2016.

[56] “World Heritage Fund/ Le Fonds Du Patrimoine Mondial” <https://whc.unesco.org/en/world-heritage-fund/> [2 Şubat 2023].

[57] R. Slatyer, “The origin and development of the World Heritage Convention”, *The international Journal of Architectural Conservation*, Special Issue, 1984.

[58] “The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention” <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> [9 Şubat 2020].

[59] B. M. Feilden, J. Jokilehto, *Management Guidelines For World Cultural Heritage Sites*,. ICCROM Second Edition, Rome, 1998.

[60] “World Heritage List Statistics” <https://whc.unesco.org/en/list/stat> [2 Şubat 2023].

[61] L. Meskell, “UNESCO’s World Heritage Convention at 40: Challenging the Economic and Political Order of International Heritage Conservation” *Current Anthropology*, Vol. 54, No. 4, 483-494. August 2013.

[62] “40. Dünya Miras Komitesi Tanıtım Toplantısı İstanbul’da Yapıldı” <https://www.unesco.org.tr/> [9 Şubat 2020].

- [63] “ICOMOS Tüzüğü”
http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0508861001536614939.pdf [12 Şubat 2020].
- [64] C. Erder, “Kültürel Varlıkların Onarımı ve Korunmasıyla İlgili Uluslararası Araştırma Merkezi” *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, sayı 4, 44-46, Aralık 2010.
- [65] A. Abdulla, B. Bertzky, D. O. Obura, Y. Shi, *Marine Natural Heritage and The World Heritage List*. IUCN, Gland, Switzerland, 2013.
- [66] “General Assembly Of States Parties to The Convention Concerning The Protection Of The World Cultural And Natural Heritage”
<https://whc.unesco.org/en/ga/> Paris, 14 November 2014 [9 Şubat 2020].
- [67] UNESCO, ICCROM, ICOMOS, IUCN, *Preparing World Heritage Nominations*. Second Edition. UNESCO, 135, 2011.
- [68] B. Lodge, H. Terrace, *Durham Riverbanks management plan*, Durham City Council. 2006.
- [69] H. Cleere, H. (1993). *Archaeological resource management in the United Kingdom*, United Kingdom: Allan Sutton Publishing, 1993.
- [70] Tubbataha Protected Area Management Board. *Buffer Zone Management Plan, Tubbataha Reefs Natural Park & World Heritage Site*. 2019.
- [71] “Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape”
<https://whc.unesco.org/en/list/1488/> [9 Şubat 2020].
- [72] O. Martin, G. Piatti, *International Expert Meeting on World Heritage and Buffer Zones*, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000181966> 11-14 Mart 2008 [10 Mayıs 2019].
- [73] “Dresden Elbe Valley” <https://whc.unesco.org/en/list/1156> [12 Mayıs 2019].

[74] F. Bandarin, *World Heritage: Challenges for the Millennium*. Paris: UNESCO, 2007.

[75] E. Bertacchini, Z. Liuzza, L. Meskell, “ *Shifting The Balance Of Power In The UNESCO World Heritage Committee: An Empirical Assessment*”, *International Journal of Cultural Policy*, 2 Haziran 2015.

[76] “*UNESCO neyi koruyor?!*” <https://bianet.org/bianet/toplum/176696-karsi-forum-unesco-neyi-koruyor> [9 Mayıs 2021].

[77] D. Zacharias , *The International Regime for the Protection of World Cultural and Natural Heritage*. Shaker: Aachen, 2007.

[78] V. Payone, *From The Labyrinth Of The World To The Paradise Of The Heart: Science And Humanism İn UNESCO’s Approach To Globalization*. New York: Lexinton. 2008.

[79] D. S. Geller, J. D. Singer, *Nations at War*. Cambridge University Press, 1998.

[80] M. Small, J. D. Singer, *Resort To Arms: International And Civil Wars, 1816-1980*. Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, Inc. 1982.

[81] F. Turhan, “Eski Yugoslavya Topraklarında İnsanlık Aleyhine İşlenen Suçların Yargılanmasına İlişkin BM Milletlerarası Ceza Mahkemesi” *Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını*, 333-365, 2000.

[82] C. Clausewitz, *Savaş Üzerine*. İstanbul: Alfa Yayıncılık. 2018.

[83] M. Weber, *Şehir Modern Kentin Oluşumu*. İstanbul: Bakış Yayınları. 2000.

[84] L. Mumford, *Tarih Boyunca Kent*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2013.

[85] M. Shaw, “New Wars of the City: Relationships of “Urbicide” and “Genocide. Cities”, *War, and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*. 2008.

- [86] Tümer, G. "Yapmak, Yıkma ve Mimarlık", *Mimarlık*, Sayı 332, 40-47. 2006.
- [87] C. Hein, *Rebuilding Japanese Cities after 1945*, içinde *Rebuilding Urban Japan After 1945*, Newyork- Amerika: Palgrave Macmillan, 150–190. 2003.
- [88] M. Coward, *Urbicide. The politics of urban destruction*. Routledge, 2009.
- [89] M. Coward, *Urbicide in Bosnia. Cities, War, and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, 154-171, 2008.
- [90] B., Marshall, *Among the ruins*, 2004.
- [91] S. Graham, "Lessons in Urbicide", *New Left Review*, Sayı 19, 63-77, 2003.
- [92] N. Abujidi, *Urbicide In Palestine Spaces Of Oppression And Resilience* (Vol. 64). New York: Routledge, 2014.
- [93] S. Kuran, F. Türkay Kahraman, "Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunması Hukuki Rejiminde Bir İstisna Olarak "Askeri Gereklilik": Antlaşmalarla Getirilen Düzenlemeler". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 23, 89-158, 2017.
- [94] "Lahey Sözleşmesi: Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi (UNESCO, 1954)", <https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/K-Lahey-Sozlesmesi-UNESCO%2C-1954.pdf> [21 Mayıs 2021].
- [95] "UN Security Council Adopts Historic Resolution For The Protection Of Heritage" <https://en.unesco.org/news/security-council-adopts-historic-resolution-protection-heritage> [21 Mayıs 2021].
- [96] V. Torun, "İŞİD'in Yok Ettiği 10 Kültürel Miras Yapısı" <https://arkeofili.com/isidin-zarar-verdigi-10-kulturel-miras-alani/> 21 Mart 2015 [21 Mayıs 2021].

[97] “Revive the Spirit of Mosul” <https://www.unesco.org/en/revive-mosul> [21 Mayıs 2021].

[98] “Restoration and critical reconstruction of Al-Nouri Mosque and its Al-Hadba Minaret” <https://www.unesco.org/en/articles/restoration-and-critical-reconstruction-al-nouri-mosque-and-its-al-hadba-minaret> [21 Mayıs 2021].

[99] Bassist, R. “UNESCO Makes Progress In Reconstruction Of Mosul Monuments”, <https://www.al-monitor.com/originals/2022/02/unesco-makes-progress-reconstruction-mosul-monuments> 18 Şubat 2022 [15 Kasım 2022].

[100] <https://whc.unesco.org/en/statesparties/sy> [21 Mayıs 2021].

[101] “Syria World Heritage Sites Report” <https://www.unitar.org/sustainable-development-goals/satellite-analysis-and-applied-research/chs-syria> [21 Mayıs 2021].

[102] “Emergency Safeguarding Syrian Cultural Heritage Project” en.unesco.org/syrian-observatory/emergency-safeguarding-syrian-cultural-heritage-project, [21 Mayıs 2021].

[103] “UNESCO Suriye için ne yaptı?” https://www.saratprojesi.com/tr/kaynaklar/saratin-dosyasi/unesco-suriye-icin-ne-yapti#_ftn1 [21 Mayıs 2021].

[104] “Site of Palmyra” <https://whc.unesco.org/en/soc/3871> [21 Mayıs 2021].

[105] N. Brodie, “Syria and its Regional Neighbors: A Case of Cultural Property Protection Policy Failure?”. *International Journal of Cultural Property*, 22: 317–335, 2015.

[106] T. Kejanlı, İ. Dinçer, “Diyarbakır Kale Kenti’nde Koruma ve Planlama Sorunları”. *Megaron*, 6 (2), 95-108, 2011.

[107] “Diyarbakır Tarihi” <http://www.diyarbakir.gov.tr/diyarbakir-tarihi> [21 Mayıs 2021].

[108] T. Kejanlı, “Anadolu’da Kale Kentler ve Koruma Sorunları: Diyarbakır Kale Kenti”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2004.

[109] D. Dağlı, A. Çağlayan. “Kentsel Gelişim ve Dönüşüm Sürecinin Belirlenmesi: Diyarbakır Örneği” *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 43, 212-234, 2020.

[110] M. Atlı, *Hepsi Diyarbakır herkesin bildiği kimsenin bilmediği*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

[111] “Süper Kent Diyarbakır Dosyası Başlıyor”
<https://www.arkitera.com/haber/super-kent-diyarbakir-dosyasi-basliyor/> [12 Aralık 2022].

[112] Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi. Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı. Diyarbakır, 2012.

[113] A. Nabikoğlu; N. Dalkılıç, “Diyarbakır Surlarının Günümüzdeki Durumuna Yeni bir Bakış”, *Restorasyon Konservasyon Dergisi*, 15, 23-36, 2012.

[114] F. Özçelik; N. Özçelik, N. S. “20. Yüzyılın Başlarında Diyarbakır Şehri Surlarının Yıkılmasını Düşündüren Gerçekler”, *Diyarbakır Mekân, Toplum, Ekonomi kitabı içinde*, 65-81, Ensar Yayınları, 2018.

[115] N. Dalkılıç; A. Nabikoğlu, “Diyarbakır Surlarını Koruma ve Günümüz Koşullarında Değerlendirme Sorunları” *Uluslararası Diyarbakır Surları Sempozyumu*, 149-168. 2012.

[116] R. Arslan, *Diyarbakır Kentinin Tarihi ve Bugünkü Konumu*. Ş. Beysanoğlu içinde, Diyarbakır: Müze Şehir (s. 80-107). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul. 1999.

[117] Diyarbakır Sur Belediyesi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi. Diyarbakır Suriçi Kentsel Sit Koruma Amaçlı İmar Planı, Diyarbakır, 2012.

[118] Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Başkanlığı, (2016). “Suriçi Çatışmalar Sonrası Kültürel Miras Hasar Tespit Raporu”, https://hakikatadalethafiza.org/wp-content/uploads/2016/09/2016.06.09_DBBSuriciKulturalMirasHasarTespitRaporu.pdf, 9 Haziran 2016 [21 Mayıs 2018].

[119] Soyukaya, N. *Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı*. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2015.

[120] “Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape” <https://whc.unesco.org/en/list/1488/gallery/> [21 Mayıs 2018].

[121] T. Kejanlı, “Sur İçi Dokusunun Planlama Süreci ve Koru(nama)ma Sorunları”. *TMMOB Diyarbakır Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 12-15, Diyarbakır. 2009.

[122] H. Değertekin, *Bir Ev... Bir Sokak ... Bir Şehir... (Diyarbakır Anıları)*. Ankara, 2012.

[123] N. Dalkılıç; A. Bekleyen, “Geçmişin Günümüze Yansıyan Fiziksel İzleri: Geleneksel Diyarbakır Evleri”. *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*. İrfan Yılmaz (Ed.), Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları-3, Diyarbakır, 2011.

[124] Ege Plan. Diyarbakır Kentsel Koruma Amaçlı İmar Planı. Plan Açıklama Raporu. 2012.

[125] G. P. Oğuz; F. M. Halifeoğlu, “Geleneksel Diyarbakır Evlerinde Yapım Tekniği Ve Malzemede Koruma Sorunları”, *Dicle Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 8 (2), 345-358, 2017.

[126] Rengin Seren Kişisel Arşiv, 10 Eylül 2017.

[127] H. Özyılmaz; S. Sahil “Sosyal Yapı Değişiminin Mimari Yapıya Yansıması: Diyarbakır Örneği”. *Megaron*, 12 (4), 531-544, 2017.

[128] O. C. Tuncer, *Diyarbakır Evleri*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Kültür Sanat Yayınları, 1999.

[129] Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Karacadağ Kalkınma Ajansı. *Suriçi Sosyo-Ekonomik Analizi Projesi*. Diyarbakır. 2013.

[130] Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Alt Yapı ve Kentsel Dönüşüm Hizmetleri Şube Müdürlüğü, *Kentsel Dönüşüm ve Diyarbakır*, Diyarbakır, 2015.

[131] E. Dağtekin; D. Kakdaş Ateş; D. Oğur, “Diyarbakır Sur İçinde Yeni Konut Tasarımı Yaklaşımları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 325-334, 2018.

[132] A. Tanrikulu, M. A. Aksoy, *Diyarbakır Kültür ve Turizm Projeleri Raporu*. Karacadağ Kalkınma Ajansı, Diyarbakır, Mayıs 2011.

[133] N. Soyukaya, “İçkale Projesi”, Diyarbakır Kültür Envanteri, Cilt 1, Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır. 2011.

[134] D. Kakdaş Ateş; G. Payaslı Oğuz, “Diyarbakır İçkale Müze Kompleksinin Restorasyon Sonrası Koruma Açısından Değerlendirilmesi” *Online Journal of Art and Design*, volume 7, issue 4, October 2019.

[135] N. Işık, “Geçmişin İzlerinin Diyarbakır Konaklarına Yansıması: Cemilpaşa Konağı Örneği” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (81), 184-205, 2022.

[136] S. Arslanboğan; S. Hillez, “Diyarbakır Kiliseleri”, *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*. İrfan Yılmaz (Ed.), Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları-3, Diyarbakır, 2011.

[137] N. Işık; F. M. Halifeoğlu, “Tarihi Diyarbakır Kiliselerinde Taşıyıcı Sistemi Etkileyen Gözleme Dayalı Hasarlar Ve Nedenleri”, *Dicle Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 8 (2), 293-306, 2017.

[138] Devlet İstatistik Enstitüsü 1945 Yılı Verileri.

[139] TMMOB Diyarbakır Mimarlar Odası İl Koordinasyon Kurulu, Sur Raporu, 2 Aralık 2017.

[140] T.C Diyarbakır Valiliği, 03.02.2016 Basın Duyurusu(Sur İlçesi Bazı Mahallelerde Sokağa Çıkma Yasağının Kaldırılması) <http://www.diyarbakir.gov.tr/03022016-basin-duyurususur-ilcesi-bazi-mahallelerde-sokaga-cikma-yasaginin-kaldirilmesi> , [21 Mayıs 2018].

[141] TMMOB Diyarbakır İl Koordinasyon Kurulu, 2015-2017 Yıkılan Kentler Raporu, <https://www.dimod.org.tr/public/uploads/document/838dd667c9f783b38219df505fdf230a.pdf> , [21 Mayıs 2018].

[142] CHP Sur Raporu, <https://hdp.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/CHPsurraporu.pdf> , [21 Mayıs 2018].

[143] HDP Sur Raporu, <https://hdp.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/Surraporu.pdf> , [21 Mayıs 2018].

[144] “Diyarbakır’ın layık olduğu şehirleşme gerçekleştiriliyor” <https://www.diyarbakir.bel.tr/haberler/4966-imar.html> [6 Kasım 2022].

[145] TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, 6 Ekim 2022 tarihli Basın Açıklaması, https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=140208 , [12 Kasım 2022].

[146] “Ekoloji Birliği: Hevsel Bahçeleri Yok Edilmesin!” <https://ekolojibirligi.org/ekoloji-birligi-hevsel-bahceleri-yok-edilmesin/> [21 Mayıs 2022].

[147] F. Aslan, “Diyarbakır’da sit alanına yapılan Millet Bahçesi, Koruma Kurulu’na göre “kaçak” çıktı” *Medyascope*, [12 Ocak 2020].

[148] “Tarihi surlar millet bahçesine kavuştu” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tarihi-surlar-millet-bahcesine-kavustu/1563018> [12 Ocak 2020].

[149] H. Z., Yüksel, “Suriçi’nde Neler Oluyor”. <http://www.arkitera.com/soylesi/1011/suricinde-neler-oluyor>, 22 Mart 2018 [20 Mayıs 2019].

[150] H. Cengiz, “Diyarbakır SUR’da Tarihi Yıkım Ve Sahte Tarih Yazımı” Dokuz8haber. 18.03.2022

[151] Google Earth 3 Aralık 2015 uydu görüntüleri ve 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı karşılaştırılarak oluşturulmuştur.

[152] Google Earth 18 Kasım 2022 uydu görüntüleri ve 2012 Koruma Amaçlı İmar Planı karşılaştırılarak oluşturulmuştur.

[153] Google Earth uydu görüntülerinden alınarak düzenlenmiştir.

[154] A. Çelik, “Çok Kültürlü Gâvur Mahallesi’nden Gettolaşan Hançepek’e Bir Mahallenin Sosyal Dönüşümü: Diyarbakır-Hasırlı Mahallesi Örneği”. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya, 2010.

[155] N. Soyukaya, “Diyarbakır / Suriçi Çatışma Süreci ve Sonrası Tahribatı” Barış Bloku. 2017.

[156] Yöre Mimarlık, “Suriçi Kentsel Tasarım Rehberi” 2017.

[157] <https://www.haberturk.com/terorun-vurdugu-sur-a-2-milyar-tllik-yepyeni-cehre-1892721> [27 Mayıs 2018].

[158] Diyarbakır Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, “Sur Bölgesinde Yapılan Çalışmalar”, 2019.

[159] Çevre Şehircilik Bakanlığı, Dicle Vadisi Rekreasyon Alanı Projesi, <https://mpgm.csb.gov.tr/dicle-vadisi-rekreasyon-alani-projesi-i-85668>, 8 Temmuz 2020.

[160] Çimen, D. “Dicle Vadisi Kültürpark Fiskaya Projesi”, http://www.mimarizm.com/ilk-yapi/dicle-vadisi-kulturpark-fiskaya-projesi_123068 2013, [17 Aralık 2018].

[161] Diyarbakır İli Dicle Vadisi Rekreasyon Alanı Kentsel Tasarım Ve Peyzaj İşi Tamamlandı <https://yapiisleri.csb.gov.tr/diyarbakir-ili-dicle-vadisi-rekreasyon-alani-kentsel-tasarim-ve-peyzaj-is-tamamlandi-haber-219935> [16 Ağustos 2018].

[162] “Tarihi köprünün gözlerini toprakla doldurdular”, Gazete Duvar, [14 Mart 2017].

[163] Rengin Seren Kişisel Arşiv, 12 Eylül 2018.

[164] Diyarbakır Valiliği, Suriçi Bölgesi Hançepek Meydanı ve Çevresine Yönelik Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı, [23 Ekim 2020].

[165] Diyarbakır Valiliği, 23 Ekim 2020 ve Ege Plan 2012, alınan planlar çakıştırılmıştır.

[166] Rengin Seren Kişisel Arşiv, 19 Kasım 2022.

[167] Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi, Suriçi’nde yapılan yeni yapılara dönük teknik rapor, [30 Haziran 2017].

[168] <http://artimgrup.com.tr/diyarbakir-sur/> [9 Temmuz 2019].

[169] Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi, Yeni Sur Evleri, <https://www.dimod.org.tr/haberler/yeni-sur-evleri-449> [14 Kasım 2019].

[170] G. Altay, “Sur Tipi Cezaevi!”, Mezopotamya Haber Ajansı, [5 Temmuz 2021].

[171] V. Erbay, “Mahkeme 'Yeni Sur evleri taklit' diyen bilirkişi raporunu kabul etmedi”, Mezopotamya Haber Ajansı, [26 Aralık 2019].

[172] Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği (GABB), Hasar Tespit & Zorunlu Göç Raporu, Kent Merkezlerinde Gerçekleşen Çatışmalar Sonrası Durum, 30 Haziran 2016.

[173] Y. A., Adanalı, “Sur Notları: Yıkım, Kuşatma, Yeniden İnşa”, *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, dosya 38*, 11-15, 2017.

[174] Diyarbakır Toplumsal Araştırmalar Merkezi (DİTAM), Diyarbakır Sur’daki Çatışma Mağduru Ailelerin Kamu Hizmetlerine Erişimi Raporu, 2018.

[175] İ. Dinçer, “Bir Dünya Mirası Olarak Suriçi’ni Korumada Önkoşul: Tüm Paydaşların Ortaklaşmış Değer Algısı”. *Mimarlık Dergisi*, 389, 2016.

[176] “Sur evlerinde mahkeme yeni bilirkişi raporu istedi”
<https://www.diyarbakirgazete.com/sur-evlerinde-mahkeme-yeni-bilirkisi-raporu-istedi/> [26 Aralık 2019].

[177] UNESCO, Türkiye Milli Komisyonu, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alanı Hakkında Basın Açıklaması,
<https://www.unesco.org.tr/Home/AnnouncementDetail/303> [10 Kasım 2015].

[178] UNESCO, Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape, Conservation issues presented to the World Heritage Committee in 2016,
<https://whc.unesco.org/en/soc/3494/>, 2016.

[179] UNESCO, Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape, Conservation issues presented to the World Heritage Committee in 2017,
<https://whc.unesco.org/en/soc/3634/>, 2017.

[180] UNESCO, Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape, Conservation issues presented to the World Heritage Committee in 2019,
<https://whc.unesco.org/en/soc/3970/>, 2019.

[181] Aslan, F. “Medyascope özel haber: UNESCO heyeti 7 yıl sonra Diyarbakır-Sur’da” <https://medyascope.tv/2022/11/29/medyascope-ozel-haber-unesco-heyeti-7-yil-sonra-surda/> [29 Kasım 2022].

[182] “UNESCO heyeti Sur’daki incelemelerini tamamladı”
<https://www.surajans.com/unesco-heyeti-surdaki-incelemelerini-tamamladi> [3 Aralık 2022].

[183] “TMMOB: Sur’un Dünya Kùltür Mirasından çıkarılması için çalışılıyor” <http://mezopotamyaaajansi35.com/tum-haberler/content/view/192466> [21 Aralık 2022].

[184] Diyarbakır Bùyùkřehir Belediyesi, İmar ve şehircilik Daire Başkanlığı, “Suriçi Acele Kamulaştırma Kararı Bilgilendirme”, Mart 2016.

[185] C. Karadeli, “Soğuk Savaş’ın İlk Aşamasında Doğu Avrupa: Sosyalizm ve Başkaldırı” *Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 43-73, Mayıs 2020.

[186] evre ve şehircilik Bakanlığı, Diyarbakır Suriçi Koruma Amaçlı İmar Planı Değişikliği, Plan Açıklama Raporu, 2016.

[187] M. Karaarslan, “Diyarbakır Suriçi Bùlgesinin Yeniden İnşası ve Hukuksal Boyutu” *DÜHFD*, 23 (39), 335-373, 2018.

[188] N. Baysal, *O Sesler*. Dipnot Yayınları. 2018.

[189] G. Altay, “Yasağın kaldırıldığı Sur’dan yeni görüntüler | Ne tarih ne kùltür kaldı”, *Evrensel*, [31 Ocak 2022].

[190] https://www.spo.org.tr/resimler/ekler/23f156219ee9486_ek.pdf [12 Aralık 2020].

EKLER

EK 1. Suriçi Çatışmalar Sonrası Kültürel Miras Hasar Tespit Raporu ¹⁶

HASAR TESPİT RAPORU

SURİÇİ ÇATIŞMALAR SONRASI KÜLTÜREL MİRAS HASAR TESPİT RAPORU

Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alan Yönetim Başkanlığı

09 Haziran 2016

¹⁶ Rapor 32 sayfadan oluşmaktadır. Önemli görülen sayfalar buraya alınmıştır.

HASAR TESPİT RAPORU

Diyarbakır, Doğu Anadolu ile Mezopotamya düzlükleri arasında geçiş kuşağı üzerinde bulunduğundan, geçmişten günümüze dek önemli kervan yollarının kesiştiği kavşak noktada yer alır. Diyarbakır Kenti ve Kalesi, 21. Yüzyılda, kentsel tarihin gelişimini ve geçmiş birikimini tüm evreleriyle simgeleyen ender kentlerden biridir. Kentteki ilk yerleşme, bugünkü İçkale mevkiinde Amida Höyükte M.Ö. 5. Binde gerçekleşmiştir. Topografik özellikleri nedeniyle savunma kolaylığı sağlayan ve zaman içinde nüfusu yoğunlaşarak genişleme sürecine giren bu yerleşimde, kale işlevli ilk yapının M.Ö.3000 yıllarında bölgeye egemen olan Hurriler tarafından inşa edildiği kabul edilir.

Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Doğu ve Batı sınırı arasındaki stratejik konumu nedeniyle binlerce yıldır önemini korumuştur. Kent sahip olduğu birbirinden farklı kültürlerini bir emanet gibi saklamıştır, kentin dokusuna kazınmıştır. Zaman içinde birçok medeniyet ve devlete merkez olan kent aynı zamanda jeo-politik önemi nedeni ile Persler, Roma, Sasani, Bizans ve İslam dönemi imparatorlukları içinde bölgesel başkent (merkez) olarak kullanılmıştır. Kent bu yönü ile çok dilli çok kültürlü ve çok katmanlı yapısı ile bir Dünya Mirası'dır. Kentsel sit alanı içinde özgün sivil mimari, camiler, kilise yapılarından oluşan dini mimari ile hanlar, hamamlar gibi kamusal yapılar bir arada izlenebilen kültür varlıklarıdır. Suriçinde **147** anıtsal, **448** sivil mimarlık örneği olmak üzere toplam **595** adet tescilli yapı bulunmaktadır.

Tarihi Suriçi bölgesinin kentsel gelişim sürecini, geleneksel yerleşim dokusuna aykırı uygulamaları, kat yüksekliklerinin zaman içinde artarak kentsel silüeti bozduğunu 1939 hava fotosundan günümüze kadar olan hava fotolarından rahatlıkla görebiliriz.

Suriçi bölgesi 1988 yılında (İçkale dahil) "Diyarbakır Kentsel Sit Alanı" olarak tescillenmiştir. Suriçi bölgesi için 1990 yılında yapılmış olan ilk koruma amaçlı imar planı ihtiyaca cevap vermediği için revize Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanarak 2012 yılında yürürlüğe girmiştir.

Koruma amaçlı imar planı yürürlüğe girdikten sonra "Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı" UNESCO Dünya Mirası adaylık çalışmalarına 2012 Ocak ayından itibaren başlandı. Eş zamanlı olarak da "Alan Yönetim Planı" kentteki ilgili kurum, kuruluş, STK, bilim insanları ve muhtarlar birlikte katılımçılık ilkesi gözetilerek hazırlandı. 28 Haziran - 8 Temmuz 2015 tarihleri arasında Almanya'nın Bonn kentinde yapılan Dünya Miras Komitesinin 39.toplantısında Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Dünya Mirası olarak tescillenmiştir.

ÇATIŞMALI SÜREÇ

Miras alanı olarak tescillenen Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alanının tampon bölgesi olan Sur ilçesinin Suriçi bölgesinde 06.09.2015 , 13.09.2015, 10.10.2015-13.10.2015, 28.11.2015-29.11.2015, 01.12.2015 -10.12.2015 ve 11.12.2015 de sokağa çıkma yasakları ve abluka halen devam etmektedir. Operasyonların resmen tamamlandığı 10 Mart 2016 dan sonra alanda durum tespit çalışması yapmadan ağır iş makineleriyle yıkım ve hafriyat atım çalışmaları başlatılmış ve halen devam etmektedir.

Alan Yönetimi Başkanlığı İzleme ve Denetleme Birimi uzmanları tarafından Cevat Paşa, Dabanoğlu, Fatih Paşa, Hasırlı, Cemal Yılmaz ve Savaş Mahallelerinde 15.09.2016 - 16.09.2015, 15.10.2016-20.10.2015, 11.12.2015 tarihlerinde alanda incelemelerde bulunmuş ve yapılan incelemeler sonucunda raporlar hazırlanmıştır. Söz konusu mahallelerde 11.12.2015 tarihinden itibaren üç ayı aşan bir süredir kesintisiz devam eden sokağa çıkma yasağı sürecinde yaşanan çatışmalar ile oluşan tahribatlar, ulusal ve yerel basında, valilik tarafından basına yapılan açıklamalarda yer alan haber ve görüntülerle takip edilerek kayıt altına alınmıştır. Hazırlanan tüm raporlar; Kültür ve Turizm Bakanlığı, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, ICOMOS Türkiye Milli Komitesi ile ICORP Türkiye Komisyonu'na; alanda yapılacak tespit, iyileştirme ve düzenlemeye dair tüm çalışmalarda Alan Yönetim Başkanlığı ile birlikte çalışılması talebiyle iletilmiştir.

Yıkımlar sonucu oluşan tahribatta doku kaybına neden olacak mimari öge ve doku malzemelerini kaybetmemek için alanda öncelikle tespit çalışmalarının daha sonra da özgün yapı elemanlarının yerinde muhafaza edilmesini sağlayacak şekilde hafriyat çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bütün bu çalışmalar; binlerce yıldır kesintisiz yaşam süren, dünya mirası olan kent dikkate alınarak, insanı odağına alan program ve projeye katılımcılık ilkesine dayalı çalışılarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Suriçi bölgesinin Dünya Miras Alanı tampon bölge olması sebebiyle, ulusal ve uluslar arası yasalara göre alandaki tüm çalışmalarda ve koordinasyonun sağlanabilmesi için, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Başkanlığının alanda yürütülecek tüm çalışmalara katılması gerektiği, 26.01.2016/07-652 ve 19.02.2016/19-1289 sayılı resmi yazılarla da belirtilmiş olmasına rağmen hiçbir şekilde Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Başkanlığı ve ilgili belediyelerin alandaki iyileştirme çalışmalarına dahil edilmediği görülmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığının yereldeki deneyimsiz personellerinden komisyon kurulmuş olup, alanda tahribatlara dair uzman denetiminde tespit yapılmadan, tescilli ve tescilli olmayan yapılara ait hiçbir kalıntının da alanda bırakılmadan sur dışına atıldığı fotoğraflardan ve uydu görüntülerinden tespit edilmiştir.

Yaşanan çatışmalı süreç Suriçi Kentsel Sit Alanında tahribatlar yaratmıştır. Ancak çatışmalı süreç sonrasında devam etmekte olan 6 aylık abluka sürecinde durum tespiti yapılmadan, kentsel Sit Alanı içerisinde kepçeler ve iş makineleri kullanılarak tescilli ve tescilli olmayan yapıların yıkıldığı, Koruma Amaçlı İmar Planına ve mevcuda uygun olmayan yolların açıldığı, mevcut sokakların genişletildiği, kentin özgün plan dokusunun tahrip edildiği görülmüştür. Çatışmaların yanı sıra yıkım ve hafriyat atım çalışmalarıyla; Suriçi'nde bulunan sokakların özgün dokusunda, sivil mimari ögesi tescilli yapılarda ve anıtsal yapılarda ve kentin özgün dokusunda giderek büyüyen ölçekte hasarların oluştuğu gözlemlenmiştir

HASAR TESPİT RAPORU

SURİÇİ HASARLI YAPI,HANE,İŞYERİ SAYILARI VE NÜFUS VERİLERİ				
MAHALLE	YAPI SAYISI	HANE SAYISI	İŞYERİ SAYISI	NÜFUS VERİLERİ
CEMAL YILMAZ	13	66	2	362
DABANOĞLU	23	59	4	324
FATİHPAŞA	57	126	18	692
HASIRLI	119	154	8	845
SAVAŞ	45	104	19	571
TOPLAM	257	509	51	2794

SURİÇİ YIKILAN YAPI,HANE,İŞYERİ SAYILARI VE NÜFUS VERİLERİ				
MAHALLE	YAPI SAYISI	HANE SAYISI	İŞYERİ SAYISI	NÜFUS VERİLERİ
CEMAL YILMAZ	126	158	9	867
DABANOĞLU	44	76	3	417
FATİHPAŞA	232	366	39	2009
HASIRLI	347	502	56	2756
SAVAŞ	83	156	53	856
TOPLAM	832	1258	160	6906

HASAR TESPİT RAPORU

YIKILAN YAPILAR		KISMI YIKILAN YAPILAR	HASARLI YAPILAR
A-Sivil Mimari Yapılar	33	17	26
B- Anıtsal Yapılar			
B-1-Cami,Mescid ve Türbe	1	3	1
B-2-Kilise,Havra		3	
B-3-Kamu Yapısı			1
B-4- Hamam		1	
B-5- Çeşme	2		1
C- Çevresel Değerli Yapılar	50	12	19

MAHALLE ADI	YIKILAN YAPI SAYISI	HASARLI YAPI SAYISI
Hasırlı	347	119
Özdemir (Fatihpaşa)	232	57
Cemal Yılmaz	126	13
Savaş	83	45
Dabanoglu	44	23
Toplam	832	257

EK 2. TMMOB Diyarbakır İl Koordinasyon Kurulu, 2015-2017 Yıkılan Kentler
Raporu

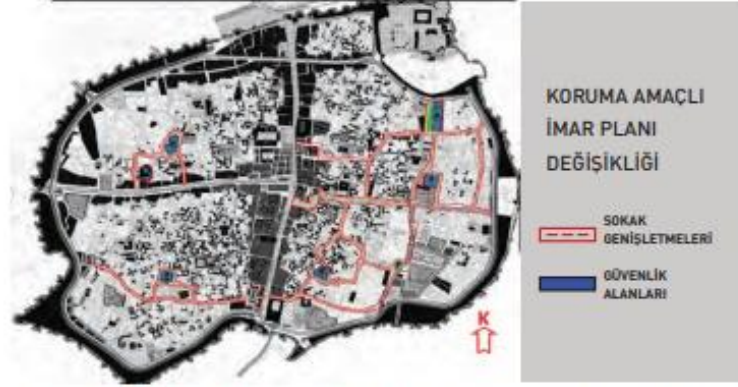
SUR

21 Mart 2013 tarihinde başlayan müzakere sürecinin, 2015 Temmuz ayında sona ermesinin ardından, 14 Ağustos 2015 tarihinde Sur'da özyönetim ilanı gerekçe gösterilerek, Diyarbakır Valiliği tarafından 6-7 Eylül, 13-14 Eylül, 10-13 Ekim tarihlerini kapsayan sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Daha sonrasında da aralıklı olarak 28-30 Kasım, son olarak da 2 Aralık(10 Aralık'da 1 günlük ara verildi) sokağa çıkma yasağı ilan edildi. 11 Aralık'da ilan edilen yasak bugün hala devam etmektedir. Çünkü Mart ayında operasyonların bittiği duyurulmasına rağmen yasağın ilan edildiği mahallelere iş makineleri ve müteahhitler dışında henüz kimse alınmamıştır. Yasağın ilan edildiği Cevatpaşa, Fatihpaşa, Dabanoğlu, Hasırta, Cemal Yılmaz, Savaş mahallelerinin 2015 adrese dayalı nüfus verilerine göre nüfusu 22.323'tür. Yasakların ilan edilmesiyle birlikte bu nüfusun neredeyse tamamı yerinden edildi. 13 Ekim'de sona eren 2. yasaktan sonra bu mahallelerde TMMOB Diyarbakır İKK tarafından yürütülen çalışmada 706 işyeri ve konutun hasar tespit çalışması yapılmış ve 693 yapının basit onarımlarla hasarının giderilebileceği 13 yapının ise detaylı incelenmesi gerektiği belirtil-

miştir. Bu aşamada henüz çatışmaların şiddetlenmediği ve ağır silahların devreye girmediği görülmüyor. Bu süreç son yasak dönemi 2 Aralık tarihine kadar da bu düzeyde devam etmiştir. 2 Aralık tarihinde ilan edilen yasak ile birlikte Suriçi, güvenlik güçlerinin bütün ağır silahlarını kullandığı çok yıkıcı bir savaşın mekanı haline geldi. Bu dönemde sadece Anadolu Ajansı'nın ve kimi Özel Harekat sosyal medya hesaplarının paylaştığı görüntüler dışında yasaklı mahallelere dair hiçbir veriye ulaşma imkanı da maalesef olmadı. Bu görüntülerden tespit edebildiğimiz kadıyla Kursunlu Camii, Hacı Hamit Camii, Paşa Hamamı, Mehmet Uzun Evi, Ermeni Katolik Kilisesi, Dört Ayaklı Minare gibi kimi tescilli yapıların ağır hasarlı olduğu görüldü. Yapılan bütün açıklamalar, itirazlar, yazılı talepler, açılan davalara rağmen maalesef TMMOB Diyarbakır olarak alana girilemedi ve tahribatın artışının önüne geçilemedi. Bir askeri yöntem/taktik olarak emniyetin özellikle Hasırta mahallesinde evleri yıkarak ağır zırhlı araçların içeri girişini sağlamaya çalışmasıyla birlikte artık Suriçi'nin yasaklı 6 mahallesinin haritadan silinmesi, yok edilmesi süreci başlamış oldu.

Özellikle Alipaşa Mahallesi'nde bulunan 276 ve 277 nolu adaların tamamının mevcut koruma Amaçlı İmar Planlarında konut alanı olarak planlı olduğu, alanda 3'ü tescilli yapı olmak üzere 21 adet yapının bulunduğu görülmektedir. Plan değişikliğinde bu alanların mevcut özelliklerinin dikkate alınmadan "Resmi Kurum Alanı [Emniyet Hizmet Alanı] olarak planlanmıştır.

- Alipaşa Mahallesi'nde bulunan 276 ve 277 nolu adaların tamamının mevcut koruma amaçlı imar planlarında **Konut Alanı**,
- Fatih Paşa mahallesi'nde bulunan 647 No'lu adanın tamamının yürürlükte bulunan KAİP'da **Konut Alanı**,
- İskenderpaşa Mahallesi'nde bulunan 136 ada 24, 28, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 41, 70, 71, 74, 75, 89, 106, 107, 109 no'lu parsellerin yürürlükte bulunan KAİP'de **Konut Alanı ve Park**,
- Melik Ahmet Mahallesi'nde bulunan 322 Ada 57 No'lu parselin yürürlükte bulunan KAİP'te "**Sosyal Tesis Alanı**,
- Fatih Paşa Mahallesi 189 Ada 20 No'lu parselin yürürlükte bulunan KAİP'da **İlköğretim Tesis Alanı**,
- Hasırlı Mahallesi 673 Ada 78, 79, 80, 84, 85, 86, 87, 88 No'lu Parsellerin yürürlükte bulunan KAİP'da **İlköğretim Tesis Alanı**,
kaldırılarak **Emniyet Hizmet Alanı**'na dönüştürülmüştür.

Söz konusu KAİPD ile getirilen kararların tamamının sadece güvenlik odaklı gerekçelendirildiği ve bu gerekçelerle Suriçi'nin savunma odaklı geliştirildiği ve bu yaklaşım ile de planlama bir savunma aracına dönüştürülmektedir. Savunma odaklı yaklaşım diğer tüm değerleri de göz ardı etmekte ve genel şehircilik ilkelerine, disiplinler arası planlama esaslarına ve kamu yararına aykırılık teşkil etmektedir.

Tarafımızca yapılan tespitlere göre yeni açılacak yollar ve Emniyet Hizmet Alanları olarak ayrılan alanlar içerisinde 17 adet tescilli yapı, 42 adet Korunmaya Değer Geleneksel Yapı olmak üzere toplamda 976 adet yapının plan kararı ile yıkımı öngörülmektedir. (Mevcut durumda bu yapıların çoğunun yıktırılmıştır). Tescilli yapıların korunacağı iddia edilen bu planda, yeni yolların açılacağı ve Emniyet Hizmet Alanlarının kurulmasına ilişkin alınan kararlara rağmen, bu yapıların nasıl korunacağı ile ilgili bir açıklama bulunmamaktadır.

TMMOB Diyarbakır İl Koordinasyon Kurulu'nun Koruma Amaçlı İmar Plan değişikliği-ne ilişkin 17 maddeden oluşan itiraz raporundan bazı maddeler aşağıda sıralanmıştır;

3. Madde;

Söz konusu KAİPD ile getirilen kararların tamamının sadece güvenlik odaklı gerekçelendirildiği ve bu gerekçelerle Suriçinin savunma odaklı geliştirildiği ve bu yaklaşım ile de planlama bir savunma aracına dönüştürülmektedir. Söz konusu savunma odaklı yaklaşım diğer tüm değerleri de göz ardı etmekte ve genel şehircilik ilkelerine, disiplinler arası planlama esaslarına ve kamu yararına aykırılık teşkil etmektedir.

4. Madde;

Plan değişikliği açıklama raporu incelendiğinde söz konusu değişikliğin gerekçesinin güvenlik amacıyla yapıldığı açıkça belirtilmiş olup Sur İçinin Dünyaya mal olmuş bir miras alanı olduğu ve kentsel dokuda yapılacak her bir müdahalenin geri dönüşü olmayacak kayıplar yaratacağı tamamen göz ardı edilmiştir. Plan raporu bu özelliği nedeniyle kendi içinde de son derece tutarsızlık göstermektedir. Raporun giriş kısmında kentin değerlerinden söz edilmekte iken, bu değerleri var eden kentliye karşı savunma odaklı işlevler önerilmekte, bu işlevleri yerine getirecek yapıların inşası için kentin özgün değerlerine zarar verilmekte, aynı zamanda da Dünya Miras Listesi'ne kabul edilmiş bir alanın evrensel niteliklerine aykırı bir yaklaşım gösterilmektedir.

7. Madde;

KAİPD Plan Uygulama Hükümlerinin 3.15 Maddesinde geçen ve Uygulama İmar Planları için tanımlanan "... planlama alanında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından belirlenen alanlarda hazırlanacak kentsel tasarım projeleri bu planın ekidir.

Bu plan ve hükümlerinde yer almayan uygulamaya dönük esaslar Kentsel Tasarım veya Mimari Projelerde belirlenir" hükmü, 3.31.1. Maddesinde geçen "Koruma amaçlı uygulama imar planı ile mimari proje arasında konunun gerektirdiği detaya bağlı olarak; 1/500 ve 1/200 veya 1/100 ölçeklerde hazırlanan uygulama ve yapım süreçlerinin belirtildiği projedir. Bu projede tescilli parseller dışında, plan değişikliğine konu olmaksızın yapı formlarının büyüklük, konum ve işlevleri belirlenir" hükmü ile 3.31.2. Maddesinde geçen "Planlama alanında Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca belirlenen tüm kapalı ve açık kullanım alanlarının uygulama süreci, planın eki olan Kentsel Tasarım Projesi doğrultusunda gerçekleştirilir" hükümleri mevcutta onaylı olmayan projeleri de bu planın eki olarak saymakta ve kentsel tasarım veya mimari projeleri herhangi bir onay durumu gerektirmeden çizen mimar/plancılarının inisiyatifine bırakarak Suriçinde gerçekleştirilecek projelerin denetimsiz bir şekilde onaylı sayılmasına neden olmaktadır. Bu durum açıkça planlama ilke ve esaslarına aykırıdır.

8. Madde;

KAİPD Plan Uygulama Hükümlerinin 5.19.1. maddesinde belirtildiği üzere "... Bu alanlarda yapılacak olan hizmet binası, müstemilat ve çevre duvarları için Yencok:8m. dir." İbaresini geleneksel sokak dokusunun ve perspektifinin bozulmasına sebep olacaktır. Yapılması öngörülen karakolların bulunduğu bazı parsellerin cepheleri 100 metreyi bulan cephe uzunluğu ile yapı yüksekliği- yol genişliği oranı kentsel tasarım açısından uygun olmayacağı için sokağın ve komşu parsellerin güneş alma

süresi ve alanını doğrudan etkileyecektir. Buna ek olarak, dar sokaklardaki önerilen bu sağır cephe uygulamaları insan ölçeğinde olmaması sebebiyle sokağı kullananların psikolojisi üzerinde olumsuz etki yaratacaktır.

13. Madde;

Tarafımızca yapılan tespitlere göre yeni açılacak yollar ve Emniyet Hizmet Alanları olarak ayrılan alanlar içerisinde 17 adet tescilli yapı, 42 adet Korunmaya Değer Geleneksel Yapı olmak üzere toplamda 976 adet yapının plan kararı ile yıkımı öngörülmektedir. Tescilli yapıların korunacağı iddia edilen bu planda, yeni yolların açılacağı ve Emniyet Hizmet Alanlarının kurulmasına ilişkin alınan kararlara rağmen bu yapıların nasıl korunacağı ile ilgili bir açıklama bulunmamaktadır.

15. Madde;

Kentsel Tasarım Projeleri ile ilgili KAİPD’de üst ölçekte bütüncül hiçbir kararın alınmaması plan bütünlüğünün bozulmasına ayrıca KAİP’e bağlı kalmadan geleneksel kent dokusuna müdahale edilmesine sebep olmaktadır.

16. Madde;

KAİPD Plan açıklama raporunda yol değişiklikleri ve genişletmelerinin gerekçesi olarak “güvenlik, servis hizmetleri, yangına karşı itfaiye araçlarının, sağlık hizmetleri için ambulans araçlarının geçişini kolaylaştıracak yollar bulunmamaktadır” denilmektedir. Söz konusu KAİPD’de açılan yolların sadece plan değişikliği ile planlanan “Emniyet Hizmet Alanları”na hizmet ettiği görülmektedir. Ayrıca Sur içi gibi kadim bir kent dokusuna sahip olan yerleşmelerin itfaiye, ambulans gibi kamusal ihtiyaçları modern teknolojik çözümler üretilerek karşılanabileceken bu ihtiyaçlar gerekçe gösterilerek kentsel dokuya zarar verecek yıkımlar plan kararları ile meşrulaştırılmaktadır.

ÇATIŞMA SONRASI YIKIM

9 Mart 2016’da İçişleri Bakanı Efkan Ala’nın açıklamasıyla Sur’a dönük askeri operasyonlar resmen sona erdi. Bu tarihten sonra Suriçi’nin yıkım süreci de hız kazanmış oldu. Alanda süregelen ‘Sokağa Çıkma Yasağı’ kaldırılmadığı için bu döneme dair bütün teknik verileri uydu görüntüleri ve ‘Google Earth’ fotoğraflarından elde etmek durumunda kaldık. Bu söz konusu hava fotoğraflarından elde ettiğimiz verilere göre;

Konuya ilişkin TMMOB Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi'nin 29.06.2017 tarihinde yeni yapılara dair açıkladığı aykırılıklar raporu;

* KAİP'e göre özellikle yapıların sokak cephelerinde var olan geleneksel özelliklerin korunmasını sağlayacak önlemler alınacaktır. Sokakların kültürel değerini öne çıkaran özgün sokak döşemesinin bulunduğu alanlar korunmalı ve yeni yapılarda avlu duvarlarının özgün malzeme ve örme tekniğine uygun biçimde yapılması gerekirken, dikkate alınmadığı ve kesme bazalt taş ile avlu duvarının kaplandığı görülmüştür.

*KAİP'e göre 'Sur'un çıkmaz sokakları dokunun önemli bir özelliği olduğundan korunmalıdır' ancak böyle bir özen gösterilmemektedir.

* KAİP parselde var olan avlular, avlu duvarları, zemin kaplamaları, merdivenler, kapılar, havuzlar ve kuyuların da korunmasını öngörmektedir ancak böyle bir koruma anlayışı görülmemektedir.

* KAİP'e göre her parselde 1 adet cumba olmalıyken, yeni yapılan evlerde çok sayıda cumba yapıldığı görülmüştür.

* KAİP'e göre dar sokaklarda mahremiyet gereği, cumbanın sağ ve solunda pencere olması gerekirken yeni yapılan evlerde cumbanın ön cephesine de pencere yapıldığı görülmüştür.

* KAİP'e göre pencereler kemerli ve kemerlerin de üst noktasında kenet taşı olmalıyken yeni evler kaplama bazalt olduğundan kenet taşları yapılmamıştır

* KAİP'e göre şu an yapılan evlerde bodrum kat olmamalıyken yeni evlerde bodrum kat yapılmıştır.

* KAİP'e göre parsel sınırı korunmalıyken yeni evlerde parsel sınırı düz geçilmektedir yani parsel sınırı yer yer korunmamaktadır.

* KAİP'e göre avlu sınırı korunmalıyken yeni planlarda yer yer avlular küçültülmektedir.

* KAİP'e göre korunması gereken avlulardaki ağaç, havuz ve kuyular gibi, dokunun önemli öğeleri ortadan kaldırılmıştır.

* Eski Diyarbakır evlerinde Avlu giriş kapısı üstünde markiz bulunurken yeni evlerde yapılmamıştır.

* Eski Diyarbakır evlerinin damında parapet bulunmazken yeni yapılarda parapet yapılmaktadır.

* Eski evlerde killi toprak olan dam döşemesi, KAİP'e göre ya aynı malzeme olmalı ya da uygun bir malzeme kullanılmalıyken, yeni yapılarda damın döşemesi betonarme yapılmakta ve üstü bazalt ile kaplanmaktadır.

EK 3. Diyarbakır Suriçi Koruma Amaçlı İmar Planı Değişikliği, Plan Açıklama Raporu. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016.

**DİYARBAKIR SURİÇİ KORUMA
AMAÇLI İMAR PLANI
DEĞİŞİKLİĞİ
PLAN AÇIKLAMA RAPORU**

2016

177

---

2. SURİÇİ PLAN DEĞİŞİKLİĞİ GENEL GEREKÇELERİ

Tarihsel dönemde Diyarbakır merkezini oluşturan Suriçi, dini yapıları, özgün konakları ve evleri, geleneksel sokak dokusu ile çok zengin bir mimari geçmişe sahiptir. Ancak bölgede yaşanan kırdan kente yoğun göçle birlikte Suriçi'nde çarpık ve sağlıksız yapılaşmalar hızla artmıştır. Yaşanan terör olayları neticesinde sağlıksız yapılaşmalar yanında geleneksel sokak dokusu ve mimari yapıda ağır tahribatlar oluşmuştur.

Mevcut durumda Suriçi'nde onaylı Koruma Amaçlı İmar Planı bulunmaktadır. Ancak planın projeksiyon dönemi tamamlanmadan fiziksel mekânda özellikle Cevat Paşa, Dabanoğlu, Savaş, Cemal Yılmaz, Hasırlı, Fatih Paşa mahallelerinin bulunduğu kesimde önemli yıkımlar meydana gelmiştir. Bu yıkımlar koruma amaçlı imar planı kararlarının uygulanmasını çözümsüz hale getirmiştir.

Ayrıca koruma amaçlı imar planına göre sokak sağlıklaştırma ve mimari proje vb. projeler parçacı olarak farklı kurumlar tarafından yapılmış ve plan bütünlüğünde bozulmalar meydana gelmiştir.

Ağır tahribatların giderilmesi, plan kararlarının bütüncül bir şekilde uygulanmasının sağlanması, Suriçi'nin sahip olduğu tarihi ve geleneksel dokusunun korunması, koruma kullanma dengesi içerisinde potansiyellerinin ortaya çıkarılması amacıyla bütüncül bir projenin hazırlanması ve uygulamanın bu bütüncülük içerisinde gerçekleştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bunun yanında mekânsal projeler ile birlikte, sosyal ve ekonomik boyutun ele alındığı, organizasyon yapısı, finansman seçenekleri ve süreçte rol alacak aktörlerin belirlendiği, işlev tanımlarının yapıldığı bir işletme planının da hazırlanması gerekmektedir.

Ülkemizde Suriçi örneğinde olduğu gibi tarihi ve kültürel yapıya sahip, geleneksel mimari yapı ve sokak dokusuna sahip kentlerde; koruma faaliyetleri süreçlerini, planlama, projelendirme ve uygulama olarak tanımlayabiliriz. Genelde koruma amaçlı imar planlarından sonra doğrudan mimari projeler yapılmakta ve bunun sonucunda yapılaşmaya geçilmektedir. Ancak, yapılan mimari projeler bütüncül ve kapsamlı bir çalışma bulunmadığından parsel ölçeğinde kalmaktadır. Parsel ölçeğinde kalan çalışmalar; gelişme baskısı, değişen ihtiyaçlar, yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve fiziksel değişikliklerle birlikte koruma planı kararlarının hayata geçmesini engellemektedir.

Bu olumsuz durumun ortadan kaldırılması ancak koruma amaçlı imar planı ile mimari projeler arasında köprü görevi görecektir, kapsamlı ve bütüncül bir tasarım çalışması ile mümkün olacaktır. Bu tasarım çalışması Kentsel Tasarım Projesi olarak tanımlanmaktadır.

Kentsel tasarım Koruma amaçlı imar planlarının olmazsa olmaz tamamlayıcı bir parçası olduğundan mevcut koruma amaçlı imar planı uygulama hükümlerine bu hususa ilişkin ilave hükümlerin eklenmesi gereksinimi doğmaktadır.

Suriçi'nin sahip olduğu geleneksel yapı ve sokak dokusunun korunması ve gelecek nesillere aktarılması temel bir koruma ilkesidir. Bu dokunun tekrar ortaya çıkarılması, koruma planı, kentsel tasarım ve mimari projelerin bütünsellik içerisinde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Bunun yanında mevcut koruma amaçlı imar planının ulaşım şemasındaki eksikleri gidermek, bölgede terör tehdidi sebebiyle oluşabilecek güvenlik zafiyetinin ortadan kaldırılmasına imkân tanıyacak bir ulaşım ağının çözümlenmesini yapmak, ambulans, itfaiye vb. araçların ulaşılabilirlik şartlarını artırmak amacıyla, bazı ulaşım akslarının yeniden ele alınması zorunlu hâle gelmiştir.

Terör olaylarının kontrol altına alınması ve kontrol altında tutulması konusu önemlidir. Bu kamusal ihtiyaç sebebiyle Suriçi'nin stratejik noktalarında konumlanacak ve günümüz şartlarına uyumlu teknik donanımına sahip, bunun yanında Suriçi geleneksel sokak dokusu ve mimari yapısına uygun; Emniyet Hizmet Alanları ve Tesisleri ile çözüme ulaşılması planlanmaktadır. Bu planlamaya uygun olarak mevcut koruma amaçlı imar planında yer seçim kararlarının tanımlanması ihtiyacı doğmuştur.

Yapılan koruma amaçlı imar planı değişiklikleri 3 ana başlıkta toplanabilir. Bunlar:

- 1- Kentsel Tasarıma ilişkin uygulama hükümlerinin oluşturulması,
- 2- Koruma planında yer alan bazı imar yollarının genişletilmesini içeren değişiklikler,
- 3- Emniyet Hizmet Alanlarına (Resmi Kurum) ilişkin değişikliklerdir.

Yapılan değişikliklerin tümünde Koruma Amaçlı İmar Planı genel ilkeleri, alanın sahip olduğu sokak ve mimari dokusunun korunması ve bozulan kısımların özgün haline getirilmesi hususları dikkate alınmıştır.

Kentsel tasarıma ilişkin hükümler koruma amaçlı imar planı ve mimari projeler arasında bütünlük sağlayacak detayda oluşturulmuştur.

İmar yollarının genişletilmesinde; Koruma Amaçlı İmar Planı'nın bütünündeki geleneksel sokak dokusu ve tescilli yapıları korunmuş, dokuya minimum müdahale yapılmıştır.

Emniyet Hizmet Alanlarının yer seçimi; gerekli güvenlik kriterleri göz önüne alınarak yapılmıştır.

EK 4. HançepeK Meydanı ve çevresine Yönelik Sur (Diyarbakır) Koruma Amaçlı
Nazım İmar Planı Değişikliği Raporu. evre ve Şehircilik Bakanlığı

**DİYARBAKIR İLİ, SUR İLÇESİ, SURİÇİ BÖLGESİ,
KENTSEL SİT ALANINDA KALAN HANÇEPEK
MEYDANI VE ÇEVRESİNE YÖNELİK SUR
(DİYARBAKIR) KORUMA AMAÇLI NAZIM İMAR
PLANI DEğİŞİKLİğİ AÇIKLAMA RAPORU**

5. PLAN DEĞİŞİKLİĞİ GEREKÇESİ

Planlama alanını oluşturan Hançepik bölgesi, geleneksel dokuyu oluşturan yapılaşmalar ile bir kısım sağlıklı yapılaşmaların bulunduğu alanlardan oluşmaktadır. Alan içerisinde yoğun olarak donatı alanları yer almaktadır. Sosyal Tesis Alanı, Kültürel Tesis Alanı, Lise, Park alanları planlama alanı sınırı içerisinde yer almakta olup, alanın yakın bölgesinde ise Resmi Kurum, sosyal tesis, Cami, Kilise Anaokulu yer almaktadır. Bu ölçüde donatı alanlarının bir arada bulunması bölgenin güçlü bir hizmet merkezi potansiyelini barındırmaktadır.

Yürürlükteki Koruma amaçlı imar planında tanımlanan alanın Sur içinin doğu – Batı ekseninde yer alan araç trafiğini Planlama alanı sınırı içerisinde bulunan güney – kuzey doğrultusunda yer alan araç yolları ile desteklenmiştir, ancak alanın yoğun hizmet merkezi potansiyeli doğrultusunda parçalı taşıt yollarından arındırılarak kuzey – güney doğrultusunda ana araç ve yaya aksı oluşturulması ile mekânsal bütünlüğün sağlanması hedeflenmektedir.

Planlama alanı içerisinde, yürürlükteki planda yer alan park alanları, ulaşım kurgusundaki değişiklik nedeniyle yapısal formları düzenleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır, bu düzenleme ile birlikte, Tescilli Hamam yapısının bulunduğu bölgede tanımlı yaya mekanları ve açık yeşil alanların varlığı ile mekandaki peyzaj öğeleri ortaya çıkacaktır.

Planlama alanının batısında ve Özel Proje alanını doğusunda yer alan yapı adalarının, meri plandaki fonksiyonu konut alanı iken bu plan kapsamında bölgenin barındırdığı hizmet merkezi potansiyeli doğrultusunda, ortaya çıkacak çalışma alanları ihtiyacının karşılanması hedeflenmektedir.

5.1. 1/5000 ÖLÇEKLİ NAZIM İMAR PLANI DEĞİŞİKLİĞİ TEKLİFİ

Plan değişikliğine konu alanda yoğun olarak donatı alanlarının yer alması beraberinde bu donatılara hizmet verecek ticaret alanlarının da planlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple planlama alanındaki mevcut planda konut alanı fonksiyonunda yer alan alanlara ticaret alanı fonksiyonu tanımlanmış, bölgenin ihtiyaç duyduğu araç ve yaya aksı düzenlenmiştir.

Planlama alanı mevcut alansal dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Meri NİP Değişikliği - Teklif NİP Değişikliği Alan Dağılımı

FONKSİYON	MERİ 1/5000 ÖLÇEKLİ NİP DEĞİŞİKLİĞİ ALAN (m ²)	TEKLİF 1/5000 ÖLÇEKLİ NİP DEĞİŞİKLİĞİ ALAN (m ²)
KONUT	2638,236	-
TİCARET	-	2748,076
PARK	1630,551	2729,874
YOL	20715,823	19506,66
TOPLAM	24984,610	24984,610

**EK 5. UNESCO Dünya Miras Komitesi 39. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları,
Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları**

World Heritage

39 COM

WHC-15/39.COM/19

Bonn, 8 July 2015

Original: English / French

**UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC
AND CULTURAL ORGANIZATION**

**CONVENTION CONCERNING THE PROTECTION OF
THE WORLD CULTURAL AND NATURAL HERITAGE**

WORLD HERITAGE COMMITTEE

Thirty-ninth session

**Bonn, Germany
28 June - 8 July 2015**

**Decisions adopted
by the World Heritage Committee
at its 39th session
(Bonn, 2015)**

Decision: 39 COM 8B.32

The World Heritage Committee,

1. **Having examined** Documents WHC-15/39.COM/8B and WHC-15/39.COM/INF.8B1,
2. **Inscribes** **Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape, Turkey**, on the World Heritage List as a cultural landscape on the basis of **criterion (iv)**;
3. **Takes note** of the following provisional Statement of Outstanding Universal Value:

Brief Synthesis

The Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape is located on an escarpment in the Upper Tigris River Basin. The fortified city with its associated landscape has been an important centre and regional capital during the Hellenistic, Roman, Sassanid and Byzantine periods, through the Islamic and Ottoman periods to the present. The property includes the impressive Diyarbakır City Walls of 5800 metres – with its many towers, gates, buttresses and 63 inscriptions from different historical periods; and the fertile Hevsel Gardens that link the city with the Tigris River and supplied the city with food and water. The City Walls, and the evidence of their damage, repair and reinforcement since the Roman period, present a powerful physical and visual testimony of the many periods of the region's history. The attributes of this property include Amid Mound (also known as the İçkale or Inner Castle), Diyarbakır City Walls (known as the Dışkale or Outer Castle), including its towers, gates and inscriptions, the Hevsel Gardens, the Tigris River and Valley, and the Ten-Eyed Bridge. The ability to view the walls within their urban and landscape settings is significant, as are the hydrological and natural resources that support the functional and visual qualities of the property.

Criterion (iv): The rare and impressive **Diyarbakır** Fortress and the associated Hevsel Gardens, illustrate a number of significant historical periods within this region from the Roman period until the present through its extensive masonry city walls and gates (including many repairs and additions), inscriptions, gardens/fields and the landscape setting in relation to the Tigris River.

Integrity

The boundary of the property encloses all the attributes necessary to express the Outstanding Universal Value, including the importance of the landscape setting of the fortress and the proximity to the Tigris River. The City Walls demonstrate many periods of damage, repair and additions. While a section of the City Walls was demolished in 1930, and there are some examples of poorly planned, executed and documented conservation work completed within the past half century, the Walls are otherwise intact and generally in a good state of conservation. The state of conservation of the Hevsel Gardens is adequate, but vulnerable due to unauthorized settlements and businesses that have been established at the base of the citadel, and by blocked drains, water quality issues, and by dams on the Tigris River that divert water upstream. An adequate buffer zone has been delineated. Overall, the integrity of the property is considered to be vulnerable due to development pressures in the city centre and in areas surrounding the property and its buffer zones.

Authenticity

Although the functions of the Fortress and gardens have changed over time, it has survived for many centuries and still clearly encircles the innermost core of the historic city. It is still possible to read the importance of these walls, and to recognise their materials, form and design. A substantial part of the 5.8km-long ring consisting of bastion walls, gates and towers of the old city remain, and meet the requirements for authenticity. The Hevsel Gardens have also maintained their historical and functional links to the city. While the authenticity of the attributes of the property is clear, the documentation of restoration work needs to be improved to continue to demonstrate the authenticity of restored sections.

Protection and Management Requirements

The Fortress walls and towers are protected through designation as an "Urban Site" in accordance with the decision of Regional Board of Cultural Heritage Conservation and the Law No. 2863 on Code of Protection of Cultural and Natural Properties. The Amida Mound in the Inner Castle is designated as a "1st degree Archaeological Site", requiring permission from the Diyarbakır Regional Board of Cultural Heritage Conservation before any new construction or physical intervention. Special provisions for the historical City Walls, towers and wall gates are provided in the Suriçi Urban Site Conservation Plan; and permission from the responsible municipality is required before any new constructions or physical interventions occur in the settlements outside of the City Walls and in Hevsel Gardens. All archaeological studies and excavations in these areas are monitored and controlled by the Ministry of Culture and Tourism, Diyarbakır Museum Directorate. The Law No. 2872 of Environmental Law controls and administers the agricultural activities in the Tigris Valley and Hevsel Gardens. Diyarbakır Provincial Directorate of Food, Agriculture and Livestock, the Ministry of Forestry and Water Affairs Diyarbakır Provincial Directorate and State Hydraulic Works are also the responsible institutions. Moreover, the Soil Conservation Board, which is included in decisions about Hevsel Gardens and Tigris Valley, conducts its works in accordance with the "Application Regulations on Soil Conservation and Land Use Law".

In relation to the buffer zone, protection is provided through permit mechanisms administered by the Diyarbakır Regional Board of Cultural Heritage Conservation before any new construction or physical intervention for registered assets in Historical Suriçi District. All archaeological studies or excavations carried out in Buffer Zone are monitored and controlled by the Ministry of Culture and Tourism, Diyarbakır Museum Directorate. Within the buffer zones, legal permission is required from the responsible municipality before any new constructions and/or physical interventions are carried out. These should be given in accordance with the provisions of Conservation Plan in Suriçi District, although the town planning regulations are advisory provisions for private

owners, and the coordination with the management of the proposed World Heritage property is not evident.

Legal protection is in place for the key attributes of the property, although the coordination of these provisions could be improved, and the protection of the buffer zone could be strengthened.

Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape is divided into two major management components, namely, the Diyarbakır Fortress and the Hevsel Gardens. In order to develop suitable policies for these, seven implementation zones have been established – three of these concern the Diyarbakır Fortress, and the remaining four zones are associated with the Hevsel Gardens. The Buffer Zone inside the city walls (Suriçi) has three planning zones based on conservation issues, and the ability to directly affect the condition/views to the City Walls. The Buffer Zone encircling the property is divided into nine zones based on the area's social and economic functions.

Most of the proposed management structures are yet to be implemented. The property will be managed by Management Directorate that is led by a site manager, appointed by the Municipality. Supervision of the implementation of the Management Plan will be done by the Supervision Unit. The Site Manager will be supported by the Advisory Board and the Coordination and Supervision Board. The Advisory Board will be charged with reviewing the plan and making suggestions on the revision of the mid-term strategy and revision of the Management Plan every 5 years. The Coordination and Supervision Board has the authority to make decisions about site management and is responsible for the implementation of the Management Plan in relation to Regulations established in 2005 in accordance with the Protection of Cultural and Natural Properties Law. The Coordination and Supervision Board is supported by the Education Board – responsible for training of personnel; and the Science Board – responsible for all scientific activities arising from the Management Plan.

The management system is not yet fully operating, and a complex range of organisations are involved. As a result, the overall functioning of the management systems is complex and might need further improvement to clarify responsibilities. The Management Plan for the property consists of 6 themes that focus on restructuring economic activities, conservation processes (for tangible and intangible heritage), planning activities, administrative improvements and risk management. The management of the buffer zones (particularly in relation to the Suriçi District) is not yet well coordinated with the management of the property.

4. Recommends that the State Party give consideration to the following:
  - a) Strengthening the legal protection of the buffer zone, through reinforcement of the provisions of the Conservation Plan in Suriçi District to protect the urban fabric and strengthening mechanisms for consideration of heritage impacts in development approvals processes;
  - b) Reinforcing the coordination of the legal protection for the property and the two buffer zones;
  - c) Fully implementing the proposed management system, including the management structures and advisory mechanisms and provisions for community involvement;
  - d) Improving the presentation of the property;
  - e) Improving the scientific basis and procedures for planning the restoration and maintenance of the City Walls, including documentation of the walls and the work undertaken;
  - f) Improving the management of vegetation and water drainage near the walls, taking care to record archaeological evidence in these areas when new works occur;
  - g) Further improving the study and documentation of the Hevsel Gardens, and the agricultural and water management systems that support the continuing use and significance of the property;
  - h) Improving the monitoring indicators;
  - i) Conducting a detailed Heritage Impact Assessment in accordance with the ICOMOS Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties for future development projects to allow the potential impacts on the Outstanding Universal Value of the property to be recognised at an early stage; and submitting all proposals for development projects to the World Heritage Committee for examination, in accordance with paragraph 172 of the *Operational Guidelines*;
5. Requests the State Party to submit to the World Heritage Centre, by **1 December 2017**, a report on the implementation of the above-mentioned recommendations for examination by the World Heritage Committee at its 42nd session in 2018.

**EK 6. UNESCO Dünya Miras Komitesi 40. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları,
Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları**

World Heritage

40 COM

WHC/16/40.COM/19
Paris, 15 November 2016
Original: English

**UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC
AND CULTURAL ORGANIZATION**

**CONVENTION CONCERNING THE PROTECTION OF
THE WORLD CULTURAL AND NATURAL HERITAGE**

WORLD HERITAGE COMMITTEE

Fortieth session

**Istanbul, Turkey
10 - 17 July 2016**

**UNESCO Headquarters, Paris, France
24-26 October 2016**

**Report of the Decisions adopted
during the 40th session
of the World Heritage Committee
(Istanbul/UNESCO, 2016)**

The decisions adopted during the continuation of the 40th session of the World Heritage Committee at the UNESCO Headquarters from 24 to 26 October 2016 are followed by an asterisk (*)

60. Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape (Turkey) (C 1488)

Decision: 40 COM 7B.60

The World Heritage Committee,

1. Having examined Document WHC/16/40.COM/7B.Add.2,
2. Recalling Decision **39 COM 8B.32**, adopted at its 39th session (Bonn, 2015),
3. Expresses its concern over the situation prevailing in Diyarbakır;
4. Acknowledges the steps taken by the State Party to protect the property and its buffer zone and underlines the importance of preventing any further damage to the property;
5. Requests the State Party, as soon as the security situation allows, to carry out an assessment of the state of conservation of the property and submit the results to the World Heritage Centre and the Advisory Bodies for review;
6. Further requests the State Party to submit to the World Heritage Centre, by **1 February 2017**, an updated report on the state of conservation of the property and the implementation of the above, for examination by the World Heritage Committee at its 41st session in 2017.

EK 7. UNESCO Dünya Miras Komitesi 41. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları, Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları

World Heritage

41 COM

WHC/17/41.COM/18
Krakow, 12 July 2017
Original: English

UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC
AND CULTURAL ORGANIZATION

CONVENTION CONCERNING THE PROTECTION OF
THE WORLD CULTURAL AND NATURAL HERITAGE

WORLD HERITAGE COMMITTEE

Forty-first session

Krakow, Poland
2 – 12 July 2017

**Decisions adopted
during the 41st session
of the World Heritage Committee
(Krakow, 2017)**

50. Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape (Turkey) (C 1488)

Decision: 41 COM 7B.50

The World Heritage Committee,

1. **Having examined** Document WHC/17/41.COM/7B,
2. **Recalling** Decisions **39 COM 8B.32** and **40 COM 7B.60**, adopted at its 39th (Bonn, 2015) and 40th (Istanbul/UNESCO, 2016) sessions respectively,

Decisions adopted during the 41st session
of the World Heritage Committee (Krakow, 2017)

WHC/17/41.COM/18, p. 129

3. **Acknowledges** the efforts made by the State Party to implement the recommendations made by the Committee in previous Decisions, as well as the initiatives taken by the State Party to protect the property and its buffer zone and **underlines** the importance of preventing any further damage to the property;
4. **Encourages** the State Party to continue with work related to rehabilitation of Suriçi District within the buffer zone;
5. **Requests** the State Party to initiate the elaboration of a Master Plan for restoration and rehabilitation activities within the property, which should include information and documentation on techniques and materials;
6. **Also requests** the State Party to carry out Heritage Impact Assessments (HIAs) for urban design projects such as "Urban Design Project for Cevatpaşa Neighborhood İç Kale Valley", which may threaten the Outstanding Universal Value (OUV) of the property, in conformity with the ICOMOS Guidelines on HIAs for World Heritage cultural properties;
7. **Further requests** the State Party to invite, when the situation allows, a joint World Heritage Centre/ICOMOS Reactive Monitoring mission to the property to evaluate the nature and extent of any threats and to propose appropriate measures to be taken;
8. **Finally requests** the State Party to submit to the World Heritage Centre, by **1 December 2018**, a report on the state of conservation of the property and the implementation of the above, for examination by the World Heritage Committee at its 43rd session in 2019.

EK 8. Türkiye'nin Taraf Devlet Olarak Sunduğu Koruma Durumu Raporu-2017

2017/71965393-UNESCO DT/11925441

Paris, 31 January 2017

Dear Ms. Director,

In accordance with the Decision "40 COM 7B.60" adopted at the 40th session of the World Heritage Committee held in 2016, in İstanbul, I have the pleasure to attach herewith the State of Conservation (SOC) report of the "Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape" for examination by the World Heritage Committee at its 41st session in 2017.

Please accept, Ms. Director, the assurances of my highest consideration.

Ahmet Altay CENGİZER
Permanent Delegate

Encl: As stated.

Ms. Mechthild RÖSSLER
Director
World Heritage Center
UNESCO
Paris

MM → EUR

STATE of CONSERVATION REPORT

DİYARBAKIR FORTRESS AND HEVSEL GARDENS CULTURAL LANDSCAPE (Turkey) (No: 1488)

1. EXECUTIVE SUMMARY OF THE REPORT

The World Heritage Committee requested an updated report by its Decision 40 COM 7B.60 on the state of conservation of the World Heritage Property "Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape".

The information below is a summary of the current state of the conservation of the property and the work carried out by the State Party.

The property includes Diyarbakır Fortress and City Walls, Hevsel Gardens, Ten-Arched Bridge and Anzele Spring. The 1st Buffer Zone of property encompasses Sur İçi Urban Site, 2nd Buffer Zone includes Dicle Valley and some parts of the Yenişehir District.

The Sur İçi area, which is identified as the first buffer zone (B1) became an urban protected area in 1988, and the first Urban Conservation Plan for this site was approved in 1990. A renewed plan which strengthens the protection level of the historical fabric of the city was completed in 2012. All construction and conservation work at the Buffer Zone I within the Site Management Border will only be applied upon the approval of the Diyarbakır Regional Council for Conservation of Cultural Heritage. The Hevsel Gardens have been taken under protection within the legal law numbered 2863 (Law on the Protection of Cultural and Natural Properties) upon the decision of the Diyarbakır Regional Council for Conservation of Cultural Heritage dated to 29 May 2015 and numbered 3420.

For the purpose of the examination of damages on the monuments, the Ministry of Culture and Tourism has established "Commissions of Detection and Investigation" consisting of architect, construction engineer, restaurateur, archeologist, museum researcher, art historian, construction technician, city planner, survey engineer under Diyarbakır Directorate of Survey and Monuments, Diyarbakır Regional Council for Conservation of Cultural Heritage, Museum Directorate and Diyarbakır Regional Directorate Restoration and Conservation Laboratory of the Ministry of Culture and Tourism.

According to the report produced by the Commissions there are no damages on the structural integrity and authenticity at the Diyarbakır Fortress, the İç Kale (citadel- inner castle), together with the Hevsel Gardens which constitute the components of the World Heritage Site during the terrorist acts and conflicts.

In line with the decision of the Regional Council for Conservation of Cultural Heritage of Diyarbakır dated 23.03.2016 and numbered 3872, temporary concrete blocks have been placed in front of walls and bastions in order to provide safety for the public and it has been found out that these have caused no damage.

After public order and safety related to the area have been established, passages located at the bastions and the wall have been closed to public and portable concrete blocks and iron plates and excavation rubble have been placed in order to provide safety for the public in accordance with the decision of the Regional Council for Conservation of Cultural Heritage of Diyarbakır dated 23.03.2016 and numbered 3872. Iron plates and excavation rubble will be removed later.

Within the Buffer Zone I (Urban Protected Area, Suriçi), documentation, together with project and restoration work related to registered and unregistered constructions within six existing neighborhoods (Savaş, Hasırlı, Cemal Yılmaz, Fatihpaşa, Dabanoğlu, Cevatpaşa) where the destruction was intensively experienced, are still continuing by teams belonging to the Ministry of Environment and Urbanism and Ministry of Culture and Tourism, and consisting of interdisciplinary specialists.

A scientific commission has been organized by the Ministry of Culture and Tourism, in order to supervise the work which is planned to be conducted at the area because of the damages caused by the terrorist activities during the recent period at the urban protected area and the project work which will be conducted within the walls has been evaluated on 26.12.2016 between the authorized personnel from the Ministry of Culture and Tourism (General Directorate for Cultural Heritage and Museums) and the Ministry of Environment and Urbanization (General Directorate of Construction Works). Within this context, project and restoration work related to 14 monumental constructions which have been damaged during the terrorist activities are still continuing.

In relation to rehabilitation of cultural heritage, as soon as a stable security environment is established within the Sur İçi Urban Site which constitutes the first buffer zone of "Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape", the determined work will be completed by the related institutions and organizations under the supervision of the Site Manager so that cultural heritage values are protected against further damages. Following the completion of damage assessment and structural assessment studies inside the Sur İçi Urban Site, the work related to the empty parcels, completely destroyed traditional houses, preservation of partially or totally destroyed architectural heritage, new constructions and preservation of the social structure will be continued with continuous consultation with the Ministries, and regional and local managements in accordance with the recommendations of the scientific boards.

**EK 9. UNESCO Dünya Miras Komitesi 43. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları,
Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları**

World Heritage

43 COM

WHC/19/43.COM/18
Paris, 23 July 2019
Original: English / French

UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC
AND CULTURAL ORGANIZATION

CONVENTION CONCERNING THE PROTECTION OF
THE WORLD CULTURAL AND NATURAL HERITAGE

WORLD HERITAGE COMMITTEE

Forty-third session

Baku, Republic of Azerbaijan
30 June – 10 July 2019

**Decisions adopted
during the 43rd session
of the World Heritage Committee
(Baku, 2019)**

90. Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape (Turkey) (C 1488)

Decision: 43 COM 7B.90

The World Heritage Committee,

1. Having examined Document WHC/19/43.COM/7B.Add,
2. Recalling Decision **41 COM 7B.50**, adopted at its 41st session (Krakow, 2017),
3. Notes the work carried out by the State Party to rehabilitate and protect the property and its buffer zone; however regrets that the reconstruction work has started before the mission has taken place and its conclusions known and before Heritage Impact Assessments (HIAs) were undertaken for all projects and submitted for review by the Advisory Bodies;
4. Request all projects that could affect the Outstanding Universal Value (OUV) of the property be halted until the recommendations of the Reactive Monitoring mission are known and adopted by the Committee;
5. Also notes that the 2012 Conservation Plan for the property was modified and therefore requests the State Party to halt the implementation of the 2016 Conservation Plan and to revert to the 2012 Conservation Plan until the revised Conservation Plan has been submitted to the World Heritage Centre and the Advisory Bodies, for review;

Decisions adopted during the 43rd session
of the World Heritage Committee (Baku, 2019)

WHC/19/43.COM/18, p. 181

6. Reiterates its request to the State Party to carry out HIAs for urban design, landscape and infrastructural projects which may have an impact on the OUV of the property, in conformity with the ICOMOS Guidance on HIAs for Cultural World Heritage, before these projects are implemented;
7. Recommends that the urban dimension of the property and its buffer zone be fully reflected in the policies, measures and tools adopted to ensure the conservation of the property; using if necessary the approach carried by the UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape (2011);
8. Thanks the State Party for the invitation for a joint World Heritage Centre/ICOMOS Reactive Monitoring mission to evaluate the overall state of conservation of the property; and urges the State Party to inform the World Heritage Centre on the possible dates for the mission;
9. Finally requests the State Party to submit to the World Heritage Centre, by **1 February 2020**, an updated report on the state of conservation of the property and the implementation of the above, for examination by the World Heritage Committee at its 44th session in 2020.

EK 10. Türkiye'nin Taraf Devlet Olarak Sunduğu Koruma Durumu Raporu-2020

PERMANENT DELEGATION OF TURKEY
TO UNESCO

2020/71965393/30995295

Paris, 1 February 2020

Dear Mrs. Anatole-Gabriel,

I would like to convey herewith the State of Conservation (SOC) Report of the "Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape", in accordance with the decision "43 COM 7B.91" adopted at the 43rd session of the World Heritage Committee, for the examination by the World Heritage Committee at its 44th session to be held in 2020.

With kind regards,

Eylem TANDOĞAN
Counsellor
Deputy Permanent Delegate

Encl: 1 USB

Mrs. Isabelle Anatole Gabriel
Chief of Europe and North America Unit
the World Heritage Center, UNESCO

Cc: Ms. Gwenaelle Bourdin
Director
ICOMOS Evaluation Unit

1. Executive Summary

This report has been prepared as per paragraphs of decision **43 COM 7B. 90** of the World Heritage Committee, taken in the 43rd session of the World Heritage Committee held in Baku, Republic of Azerbaijan.

The works within the World Heritage Site and Buffer Zone were carried out by taking into consideration the issues specified in the Nomination Dossier and Management Plan of the site, as well as the provisions of the Conservation Plan. Projects carried out in the World Heritage Site and Buffer Zones were discussed in detail during the meetings organized by the Scientific Commission, which was formed with the participation of experts from different disciplines, and regarding the projects, the necessary approvals were received by the Diyarbakır Regional Council for the Conservation of Cultural Properties.

In the studies carried out, interventions that would have a negative impact on the OUV of the site were avoided. In this context, regarding the Diyarbakır City Walls, it was aimed to find solutions to damages and structural problems, and technical and scientific analyses were made in detail.

There has been no physical intervention to the World Heritage Site (Diyarbakır City Walls) in urban design projects in the Buffer Zone Suriçi. In all works in the Buffer Zone (Suriçi), the historical texture of the site was taken into consideration and the implementations that would adversely affect the visual integrity were avoided by limiting the construction to 2 floors. As a result of the distorted construction from the past years and the terrorist attacks in 2015, the problems of the local people waiting for urgent solutions were taken into consideration. The provisions of the 2012 Conservation Plan largely remain valid. The changes made in the plan were created in order to find solutions to some problems arising from the terrorist incidents.

Regarding the projects stated in the previous State of Conservation Reports, which are Tigris River Rehabilitation Project, Diyarbakır Landscaping Project for Areas Outside the City Walls, Urban Renewal Project in Dicle and Ferit Köşk Neighbourhoods of Yenişehir District, a physical and constructive implementation has not yet started.

The implementations of the Tigris Valley Recreation and Forestation Project were carried out before the 43.COM 7B.90 decision of the WHC. With this project, multi-storey buildings, which are stated in the Nomination Dossier as having a negative impact on the visual integrity of the area, were demolished and landscaping was carried out.

Necessary plans have been made for joint World Heritage Centre/ICOMOS Reactive Monitoring mission officials to Turkey to conduct examinations in the World Heritage Site and its Buffer Zones. The mission visit is expected to take place in April 2020.

EK 11. UNESCO Dünya Miras Komitesi 44. Komite Toplantısı Diyarbakır Surları,
Hevsel Bahçeleri ve Suriçi Bölgesi Kararları

World Heritage

44 COM

WHC/21/44.COM/18
Paris, 31 July 2021
Original: English / French

UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC
AND CULTURAL ORGANIZATION
CONVENTION CONCERNING THE PROTECTION OF
THE WORLD CULTURAL AND NATURAL HERITAGE
WORLD HERITAGE COMMITTEE

Extended forty-fourth session

Fuzhou (China) / Online meeting
16 - 31 July 2021

Decisions adopted
during the extended 44th session
of the World Heritage Committee
(Fuzhou (China) / Online meeting, 2021)

56. Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens Cultural Landscape (Turkey) (C 1488)

Decision: 44 COM 7B.56

The World Heritage Committee,

1. Having examined Document WHC/21/44.COM/7B.Add,
2. Recalling Decision **43 COM 7B.90**, adopted at its 43rd session (Baku, 2019),

Decisions adopted during the extended 44th session
of the World Heritage Committee

WHC/21/44.COM/18, p. 147

3. Notes the work carried out by the State Party to rehabilitate and protect the property and its buffer zone;
4. Regrets that no details have been submitted on the urban rehabilitation projects for the property and its buffer zone;
5. Expresses concern that reconstruction work has started before the Reactive Monitoring mission has taken place and its conclusions known and before Heritage Impact Assessments (HIAs) were undertaken for all projects and submitted for review by the World Heritage Centre and the Advisory Bodies;
6. Reiterates its request to the State Party that all projects that could affect the Outstanding Universal Value (OUV) of the property be halted until the recommendations of the Reactive Monitoring mission are known and adopted by the Committee;
7. Also reiterates its request to the State Party to halt the implementation of the 2016 Conservation Plan and to revert to the 2012 Conservation Plan until the revised Conservation Plan with its Conservation Implementary Development Plan covering the walled city urban archaeological site and the walls and Urban Design Project have been submitted to the World Heritage Centre and the Advisory Bodies for review;
8. Further reiterates its request to the State Party to carry out independent HIAs for urban design, landscape and infrastructural projects which may have an impact on the OUV of the property and its setting, in conformity with the ICOMOS Guidance on HIAs for Cultural World Heritage properties, each with a specific section focusing on the potential impact of the project on the OUV, before these projects are implemented;
9. Requests the State Party to inform the World Heritage Centre on the possible new dates for the requested joint World Heritage Centre/ICOMOS Reactive Monitoring mission to evaluate the overall state of conservation of the property as soon as the current sanitary situation allows for it;
10. Finally requests the State Party to submit to the World Heritage Centre, by **1 February 2022**, an updated report on the state of conservation of the property and the implementation of the above, for examination by the World Heritage Committee at its 45th session.

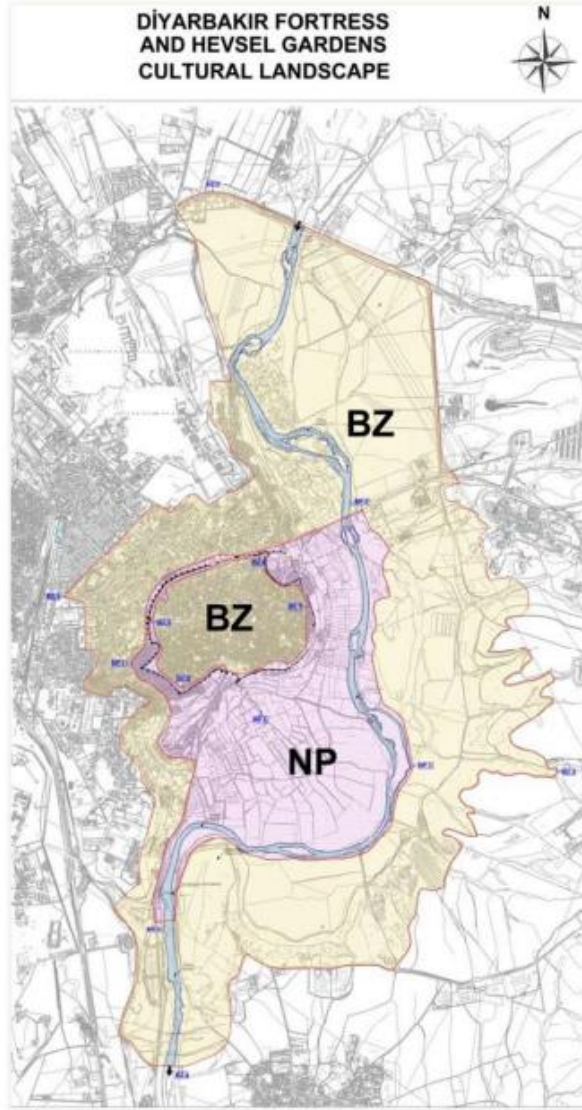
EK 12. Türkiye'nin Taraf Devlet Olarak Sunduğu Koruma Durumu Raporu-2022

**DİYARBAKIR FORTRESS AND HEVSEL GARDENS CULTURAL LANDSCAPE
STATE OF CONSERVATION REPORT**

Date of Inscription: 2015

Criteria: (iv)

Ref: 1488

FEBRUARY, 2022

1. Executive Summary

This report has been prepared as per paragraphs of decision 44 COM 7B 56 adopted at 44th session of the World Heritage Committee at Fuzhou (China) /online meeting.

The works within the World Heritage Site and Buffer Zone were carried out by taking into consideration the issues specified in the Nomination Dossier and Management Plan of the site, as well as the provisions of the Conservation Plan. Projects carried out in the World Heritage Site and Buffer Zones were discussed in detail during the meetings organized by the Scientific Commission, which was formed with the participation of experts from different disciplines, and regarding the projects, the necessary approvals were received by the Diyarbakır Regional Council for the Conservation of Cultural Properties.

It is seen that the reconstruction and rehabilitation works carried out in the neighbourhoods are located within the buffer zone. These reconstruction and rehabilitation works were carried out in the aftermath of the terrorist incidents that took place in 2015 and caused great destruction in the Suriçi Buffer Zone, with the aim of enabling the local people to live in a healthy and safe environment that fits modern living conditions. In the studies carried out, interventions that would have a negative impact on the OUV of the site were avoided. In this context, regarding the Diyarbakır City Walls, it was aimed to find solutions to damages and structural problems, and technical and scientific analyses were made in detail.

There has been no physical intervention to the World Heritage Site (Diyarbakır City Walls) in urban design projects of the Buffer Zone Suriçi. In all works in the Buffer Zone (Suriçi), the historical texture of the site was taken into consideration and the implementations that would adversely affect the visual integrity were avoided by limiting the construction to 2 floors. The aim of these projects is also compatible with the UNESCO Sustainable Development Goals and targets. As a result of the unhealthy and disordered construction from the past years and the terrorist incidents in 2015, the problems of the local people waiting for urgent solutions were taken into consideration.

Suriçi District (including Inner Castle) was declared as "Urban Site" with the decision dated 29.09.1988 and numbered 38 by the Diyarbakır Regional Council for Conservation of Cultural and Natural Heritage. On the other hand, only Amida Mound, where Artuqid's Palace is located in Inner Castle, was registered as 1st degree Archaeological Site by Diyarbakır Cultural Heritage Regional Board with the decision dated 25.10.2010 and numbered 3419. The provisions of the 2012 Conservation Plan largely remain valid. The changes made in the plan were created in order to find solutions to some problems arising from the terrorist incidents. The amendments have been inserted to the 2012 Conservation Plan and 2016 amendments have submitted in the appendix of the 2020 SoC Report. Suspension or cancellation of the implementation of these plans that have entered into force by the approval of the regional conservation councils of cultural properties may only be possible through judicial decisions.

By taking into consideration of the previous World Heritage Committee decisions, Heritage Impact Assessment Reports are being prepared. When the works for Heritage Impact Assessment completed, the report(s) will be submitted to UNESCO World Heritage Centre and ICOMOS.

The relevant Turkish authorities have extended twice an invitation for a joint World Heritage Centre/ICOMOS Reactive Monitoring mission to the World Heritage site. However, the World Heritage Centre/ICOMOS informed on the postponement of the mission due to COVID-19 pandemic.